

8

КЛАС

Н. П. Кравець,
М. В. Дмитрієва

Українська ЛІТЕРАТУРА

Н. П. Кравець, М. В. Дмитрієва

Українська ЛІТЕРАТУРА

Підручник
для осіб з особливими освітніми потребами (F 70)

8 клас

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Київ
«Либідь»
2020

УДК 811.161.2*кл8(075.3.056.26)

К-78

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист МОН України від 23.07.2020 р. № 1/11-4968)*

***Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено***

Умовні позначення:

— словничок

— післятекстові запитання й завдання

Кравець, Н. П.

К-78 Українська література : підруч. для осіб з особлив. освітн. потребами (F 70) : 8 кл. / Н. П. Кравець, М. В. Дмитрієва. — К. : Либідь, 2020. — 240 с. : іл.

ISBN 978-966-06-0818-4.

УДК 811.161.2*кл8(075.3.056.26)

ISBN 978-966-06-0818-4

© Кравець Н. П., Дмитрієва М. В., 2020
© Гутман М. Б., ілюстрації, 2020

Юний друже!

Література кожного народу є його художньою історією. Література виникає на певному етапі культурного розвитку народу й довгі роки розвивається разом із ним, відтворюючи в художніх образах і картинах різні події та явища дійсності й духовного життя людей.

Художня література — один із найпопулярніших видів мистецтва. Вона відіграє важливу роль у культурному розвитку людини, у формуванні знань про навколишній світ і суспільство.

У цьому підручнику ти прочитаєш художні твори, які допоможуть тобі краще засвоїти духовні здобутки українського народу. Зокрема ти ознайомишся з творами про минуле й сьогодення нашої Батьківщини, нашого народу.

Неоціненний вплив на подальший розвиток української літератури справила творчість Тараса Шевченка. У своїх творах він утверджував любов до України, висловлював віру в те, що людина ніколи не змириться з безправ'ям. Поет мріяв про таке життя, де пануватиме справедливість, де «на оновленій землі врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люде на землі».

Великий внесок у розвиток української літератури зробив Іван Франко. У своїх творах він возвеличував простий народ, засуджував його гнобителів, зрадників, хвальків, ледарів.

Талановитий лірик Леся Українка створила чимало віршів, у яких звучить заклик до боротьби за краще життя для простого народу. Твори поетеси сповнені щирості, життєвої сили.

У творах Павла Тичини, Максима Рильського, Олександра Довженка, Василя Симоненка, Миколи Вінграновського, Євгена Гуцала, Ліни Костенко та інших письменників розповідається про любов до України, про мужність її захисників, про життя і справи дітей та дорослих, лунає заклик берегти рідну землю, любити й примножувати її красу.

Важливо, щоб позитивні літературні герої стали для тебе взірцем для наслідування, щоб їхні вчинки й роздуми спонукали тебе до співпереживання, осмислення власної поведінки.

Вдумливе читання й аналіз художніх творів допоможуть тобі проїнятися любов'ю до України, її народу, до української мови, прагненням оволодіти нею, розвинути своє мислення, збагатити й удосконалити мовлення.

Успіхів тобі!

Відтворення життя засобами художньої літератури

Тобі напевне подобається читати оповідання, вірші, байки, казки — тобто все, що називають художньою літературою.

Художня література відтворює життя засобами мови в образній писемній формі. Для точного відображення життя, створення правдивих художніх образів письменник вивчає життя і діяльність багатьох людей, відбирає найістотніше, найхарактерніше, узагальнює все це в конкретних героях і картинах.

Описуючи характер героя, його зовнішній вигляд, його вчинки, письменник завжди виявляє власне ставлення до зображуваного й передає ці почуття читачам.

Головним об'єктом зображення у художній літературі є людина. Письменники й поети за допомогою слів через індивідуальні художні образи й картини відтворюють життя цілих поколінь і народів. Художній твір виступає як явище мистецтва, як особливе відображення світу в художніх образах або картинах, через поетичне сприймання. Поетичне слово має надзвичайну художню силу.

Уважно читай подані в підручнику твори, адже в них засобами художньої літератури відображено як минуле нашого народу, так і його сьогодення, життя твоїх ровесників.

Щоб повноцінно осмислити зміст художнього слова, тобі потрібно оволодіти читацькою діяльністю, усіма її засобами, що допоможуть зрозуміти всю глибину й красу літературного твору.

Художня література, художнє слово духовно збагачують тебе, виховують почуття любові до рідного краю, до своєї Батьківщини.

Свою Україну любить,
любить її... Во время люте,
в останню тяжкую минуту
за неї Господа молить.

Тарас Шевченко

УСНА НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ

Усна народна творчість виникла дуже давно, коли люди ще не вміли писати. Народ складав казки, пісні, думи, прислів'я, загадки й передавав їх усно від покоління до покоління.

У казках, думах, піснях народ розповідав про тяжке підневільне життя, про непосильну працю з ранку до ночі, оспівував любов до рідної землі, героїчну боротьбу проти гнобителів та іноземних завойовників, мріяв про щасливе, радісне життя.

Кожен народ любить і зберігає свою усну творчість. Поетичний епос України — то живий голос далеких предків, то бездонна поетична душа великого українського народу, його минула, сучасна й майбутня слава.

1. Які твори належать до усної народної творчості?
2. Про що розповідається у творах усної народної творчості?
3. Чому потрібно зберігати твори усної народної творчості?
4. Які народні пісні ти знаєш?

Українські народні історичні пісні

Найбільшу моральну та естетичну насолоду діставав народ, зокрема його юне покоління, від історичних пісень, що їх виконували в різних місцевостях України. Ці твори підносили ідею патріотизму, оборони рідної землі від чужоземних нападників, возвеличували народних героїв.

Поетичні здібності народу, його вміння передавати ставлення до дійсності найяскравіше втілено в народній пісні. Вона є загальнонародним мистецтвом. У народній пісні виражено думки, враження, прагнення, мрії народу. Кожна пісня поєднує думку й настрої, що виражені у слові та мелодії. Кожна пісня змушує слухачів співпереживати.

Видатний український і російський письменник Микола Гоголь казав, що в народній пісні закладено історію народу, яка розкриває все його життя.

Історичні пісні створювалися у різні періоди історії. У них відображено конкретні історичні події та участь у цих подіях реальних історичних осіб. Для історичних пісень властиві

оптимізм, відсутність духовної капітуляції* навіть у зображенні трагічних моментів. Герої історичних пісень завжди зберігають упевненість і здобувають моральну перемогу над ворогом. Герої пісень — це типові образи, названі за соціальною ознакою: козак, чумак*. У давніх історичних піснях про турецько-татарську неволю втілено кращі риси українського народу: любов до рідної землі, почуття власної гідності, стійкість. Персонажами історичних пісень виступали конкретні історичні, а також вигадані особи. Ефект достовірності в пісні створюється звертанням як до аудиторії, так і до героїв пісні, які діють у цілком конкретній обстановці: «Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаچه!»

За часів визвольної війни проти панської Польщі (1648—1654) історичні пісні прославляли героїв цієї війни — Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Данила Нечая, Максима Кривоноса та інших.

Багато пісень складено про боротьбу селян за своє визволення за часів кріпацтва. У них оспівано народних ватажків — Максима Залізняка, Івана Гонту, Устима Кармалюка та інших.

Важливу роль в емоційності пісні відіграють пестливі слова: *козаченько, чумаченьки, дівчинонька.*

1. Яке значення мають народні історичні пісні?
2. Що висловив народ у історичних піснях?
3. Якими є герої історичних пісень?

Мужній воїн

Байда — узагальнений образ патріота рідної землі, борця проти турецько-татарського гніту.

В українських народних переказах образ Байди інколи пов'язують з особою князя Дмитра Вишневецького, якого прозвали Байдою.

Дмитро Вишневецький (Байда), за свідченням деяких істориків, був засновником першої Запорозької Січі на одному з дніпровських островів — Хортиці.

У народних піснях оспівано подвиги Байди-Вишневецького в боротьбі з татарами й турками. В одній із пісень зображено його мученицьку смерть. Турецький султан пообіцяв Байді життя, якщо той перейде на службу до турків. Але Байда відмовився зрадити свій народ і прийняв смерть. Про мужнього Байду вдячний народ склав пісню. Прочитай її уважно.

* Червоною зірочкою позначено слова, значення яких можна дізнатися у тлумачному словничку в кінці підручника.

Пісня про Байду

В Цареграді на риночку
та п'є Байда мед-горілочку;
ой п'є Байда та не день, не два,
не одну нічку та й не годиночку;
ой п'є Байда та й кивається,
та на свого цюру поглядається:
«Ой, цюро ж мій молодесенький,
та чи будеш мені вірнесенький?»
Цар турецький к ньому присилає,
Байду к собі підмовляє:
«Ой ти, Байдо та славнесенький,
будь мені лицар та вірнесенький,
візьми в мене царівночку,
будеш паном на всю Вкраїночку!»
«Твоя, царю, віра проклятая,
твоя царівночка поганая!»
Ой крикнув цар на свої гайдуки:
«Візьміть Байду добре в руки,
візьміть Байду, ізв'яжіте,
на гак ребром зачепіте!»
Ой висить Байда та й не день, не два,
не одну нічку та й не годиночку;
ой висить Байда та й гадає,
та на свого цюру споглядає,
та на свого цюру молодого
і на свого коня вороного:
«Ой, цюро ж мій молодесенький,
подай мені лучок та тугесенький,
подай мені тугий лучок
і стрілочок цілий пучок!
Ой бачу я три голубочки —
хочу я убити для його дочки.
Де я мірю — там я вцілю,
де я важу — там я вражу!»
Ой як стрілив — царя вцілив,
а царицю в потилицю,
його доньку в головоньку.
«Ото ж тобі, царю,
за Байдину кару!
Було тобі знати,
як Байду карати:

Дмитро Вишневецький
(Байда)

було Байді голову істяти,
його тіло поховати,
вороним конем їздити,
хлопця собі зголубити».

Царегрід — одна з давніх назв міста Константинополь (нині — турецьке місто Стамбул).

Цю́ра (джу́ра) — помічник, зброєносець козака, котрий ходив разом із ним у походи й на битви.

Гайдúки — особиста охорона царя.

1. Читай текст пісні уважно, виразно, правильно вимовляй кожне слово, дотримуйся інтонації.
2. Пригадай і розкажи, що вчили на уроках історії про напади турків на українські землі.
3. Чому Байда запитав цюру, чи буде той вірний йому, якщо з Байдою щось станеться?
4. Доведи, що Байда любив Україну, був мужнім, сміливим, патріотом. Знайди про це в тексті пісні й зачитай.
5. Як Байда помстився цареві за свою кару?
6. Поміркуй, чи насправді Байда помстився цареві, загарбникам, чи це — мрія народу.
7. Пригадай і розкажи, твори про яких народних месників ви вже читали.

Славний козак Морозенко

У середині XVII століття боротьба українського народу за своє визволення переросла в народну війну проти іноземних поневолювачів. Очолив цю боротьбу Богдан Хмельницький.

У пісні «Ой Морозе, Морозенку» розповідається про один із боїв козаків із татарами. Під час цього бою татарам удалося розбити козацький загін і полонити його ватажка Морозенка.

Хто такий Морозенко, про якого складено пісню? Можливо, це один із соратників Богдана Хмельницького — Станіслав Морозенко або Нестір Морозенко.

Ой Морозе, Морозенку

Ой Морозе, Морозенку,
ти славний козаچه!
За тобою, Морозенку,
вся Україна плаче!

Не так тая Україна,
як стара мати,
заплакала Морозиха,
та стоячи біля хати.

Ой з-за гори та з-за кручі
гордо військо виступає,
попереду Морозенко
сивим конем виграває.

То не грім в степу грохоче,
то не хмара світ закрила, —
то татар велика сила
козаченьків обступила.

Бились наші козаченьки
до ночі глухої, —
полягло наших чимало,
а татар — утрое.

Ні один козак не здався
живим у неволю;
полягли всі, не вернеться
ні один додому.

Не вернувся й Морозенко,
голова завзята, —
замучили молодого
вороги прокляті!

Вони його не стріляли
і на часті не рубали,
тільки з його, молодого,
живцем серце взяли.

Поставили Морозенка
на Савур-могилу:
«Дивись тепер, Морозенку,
та на свою Україну!»

Вся ти еси, Україно,
славою покрита,
тяжким горем та сльозами,
та кров'ю полита!

І поки над білим світом
світить сонце буде, —
твої думи, твої пісні
не забудуть люди.

Савур-могила — курган у степу на півдні України.

1. Читай текст пісні виразно, чітко вимовляй слова, дотримуйся інтонації.
2. Про які події з історії України розповідається в пісні?
3. Чому за Морозенком плакала вся Україна?
4. Доведи, що козаки були мужні, сміливі, життя свого не шкодували, захищаючи рідні землі від татар. Знайди про це в тексті пісні й зачитай.
5. Що татари зробили з молодим Морозенком?
6. Знайди в тексті пісні й зачитай, якими словами народ виявляє своє ставлення до Морозенка.
7. Пригадай і розкажи, як у XXI столітті захисники України боронять незалежність своєї Батьківщини.

Козацькі пісні

Особливе місце в пісенній творчості українського народу посідають козацькі пісні. У них співається про сильних, мужніх людей, для яких головним є свобода, честь і щастя Батьківщини — рідної України. Один із героїв козацьких пісень — Максим Залізняк, який очолював повстання селян проти польських панів 1768 року.

Максим козак Залізняк

Максим козак Залізняк,
козак з Запорожжя,
як поїхав на Україну —
як пишная рожа!
Зібрав війська сорок тисяч
в місті Жаботині*,
обступили город Умань*
в обідній годині.
Обступили город Умань,
покопали шанці*
та вдарили з семи гармат
у середу вранці.
Та вдарили з семи гармат
у середу вранці,
накидали за годину
панів повні шанці...
Отак Максим Залізняк
із панами бився,
і за те він слави
гарной залучився.
Лине гомін, лине гомін
по степу німому, —
вертаються козаченьки
із бою додому.

Максим Залізняк

1. Читай пісню урочисто, правильно вимовляй слова.
2. Про які події з історії України розповідається в пісні?
3. Хто такий Максим Залізняк?
4. За що народ прославляв Максима Залізняка?
5. Яка основна думка пісні?
4. Склади план пісні.
5. Перекажи пісню своїми словами, дотримуючись плану.

Їхав козак на війноньку

Їхав козак на війноньку:
«Прощай, — сказав, — дівчинонько,
прощай, миленька, чорнобривенька,
я йду в чужую сторононьку!

Дай же, дівчино, хустину,
може, я в бою загину,
темної ночі покриють очі,
легше в могилі спочину!»

Дала дівчина хустину,
козак у бою загинув,
темної ночі покрили очі,
вже він в могилі спочинув.

1. Читай пісню уважно, правильно вимовляй слова.
2. Знайди в тексті пісні пестливі слова. Від яких слів їх утворено? Склади речення з пестливими словами.
3. Як зазвичай ховали загиблого в бою козака?
4. Чому козак, ідучи на війну, попросив у дівчини хустину?
5. Для чого використали хустину? Знайди про це в тексті пісні й зачитай.

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Дівчина з легенди

Є прадавні скарби, що намертво лежать у землі, і є живі скарби, що йдуть по землі, ідуть від покоління до покоління, огортаючи глибинним чаром людську душу. До таких скарбів належить і народна лірична пісня.

Погортайте сторінки сивих віків, вчитайтеся в прості і хвилюючі слова пісень, віднайдіть золоті ключі мелодій — і вам відкриється багато поетичних таємниць, ви почуєте голоси творців, імена яких розгубила історія, та так розгубила, що вже навряд чи знайдемо багатьох сіячів, чия поетична нива, ставши народною, квітує й сьогодні по нашій землі.

І тільки інколи, крізь тумани часу, окреслиться схожа на легенду постать творця. До таких легендарних постатей і належить народна поетеса Маруся Чурай.

Судячи з пісень, які їй приписують, ця дівчина була народжена для любові, але не знала її радощів і всі свої надії, все своє любляче серце по краплині сточила в неперевершені рядки, що й зараз бентежно озиваються в наших серцях і вражають нас глибиною і щирістю висловленого в них почуття, довершеністю форми, чарівністю мелодій:

Ішов милий горонькою,
мила — під горою,
зацвів милий роженькою,
мила — калиною.

Три віки ходять пісні, що їх приписують Марусі Чурай, по нашій землі, три віки любові вже подаровано людям. А попереду — вічність, бо велика любов і велика творчість — невмирущі.

За Михайлом Стельмахом

Із уст в уста передавав народ пісні, які, начебто, склала Маруся Чурай. Маруся народилася в Полтаві 1625 року. Померла в Полтаві 1653-го від туберкульозу. У своїх піснях вона оспівала своє ставлення до Гриця — її нерозділеного кохання. Серед пісень найбільшої популярності набули «Грицю, Грицю, до роботи», «Ой не ходи, Грицю», «Засвіт встали козаченьки» та інші.

Що оспівувала у своїх піснях Маруся Чурай?

Грицю, Грицю, до роботи!

- Грицю, Грицю, до роботи!
В Гриця порвані чоботи...
- Грицю, Грицю, до телят!
В Гриця ніженьки болять...
- Грицю, Грицю, молотити!
Гриць нездужає робити...
- Грицю, Грицю, врубай дров!
— Кахи-кахи! Нездоров...
- Грицю, Грицю, роби хліб!
— Кахи-кахи! Щось охрип...
- Грицю, Грицю, до Марусі!
— Зараз, зараз, уберуся!

— Грицю, Грицю, хоч жениться?
— Не можу одговориться!
— Грицю, Грицю, кого взяти?
— Краще Галі не зіскати!

— Галю, серденько моє,
чи підеш ти за мене?
— Сидкий, брідкий, не люблю
і за тебе не піду!

1. Уважно читай слова пісні.
2. Яким зображено Гриця в пісні?
3. Склади усну характеристику Гриця.

Українські народні прислів'я та приказки

До усної народної творчості належать **прислів'я** та **приказки** — короткі влучні вислови, у яких у художній формі відображено різні явища життя. Вони є узагальненою пам'яттю народу, висновками з життєвого досвіду багатьох поколінь предків.

Прислів'я — це народний вислів повчального змісту, що виражений реченням. Наприклад: *Вік живи, вік учись*.

Прислів'я вживають тоді, коли треба щось наголосити, виділити основну думку з усього перед цим сказаного або дати оцінку побаченому, почутому, зробленому. Прислів'я, наче промінь прожектора, вихоплює найсуттєвіше.

Приказка — це образний вислів. Він не формулює певного правила, не має повчального змісту. Наприклад: *Не нашого поля ягода; Ганятися за двома зайцями*.

Виникають прислів'я та приказки постійно, але поширюються в народі й передаються від покоління до покоління лише найзмістовніші й найвлучніші з них. Справжні народні прислів'я поєднують у собі глибокий зміст із дуже простою, але образною формою. Їх легко запам'ятовувати й виголошувати.

Найдавніші прислів'я і приказки пов'язані зі спостереженнями за природою, з трудовою діяльністю людей. У них відображено багатовікову боротьбу народу проти іноземних загарбників, постає образ мужнього, сміливого, нескореного героя, який звик до труднощів, але не потерпить знущань і ладен краще загинути, ніж утратити честь і волю. Такими народ хотів бачити своїх синів, ідеал такої поведінки пропонував їм у прислів'ях: *Козак з біди не заплаче; Краще владь, але не зрадь*.

За змістом прислів'я і приказки можна згрупувати в різні цикли: про природу, працю, мораль тощо.

1. Хто складав прислів'я і приказки? Для чого?
2. Про що народ складав прислів'я і приказки.

Прислів'я

Про природу

- ❖ Синиця пищить — зиму віщить.
- ❖ Зимою деньок, як комарів носок.
- ❖ Як лютий не лютуй, а на весну брів не хмур.
- ❖ Весняний день рік годує.
- ❖ Ластівки низько літають — дощ обіцяють.
- ❖ Літо на зиму робить.
- ❖ Осінь збирає, а весна з'їдає.

Про науку, працю, мораль

- ❖ Здобудеш освіту — побачиш більше світу.
- ❖ Чого навчився, того за плечима не носити.
- ❖ Вміння і труд усе перетруть.
- ❖ Бджола малá, а й та працює.
- ❖ Без роботи день роком стає.
- ❖ Маленька праця краща за велике безділля.
- ❖ Зробив діло — гуляй сміло.
- ❖ Правда і з моря виринає, а неправда потопає.

Про слово

- ❖ Слово — не горобець, вилетить — не спіймаєш.
- ❖ Від теплого слова і лід розмерзає.
- ❖ Більше діла — менше слів.

Про здоров'я

- ❖ Найбільше багатство — здоров'я.
- ❖ Бережи одяг, доки новий, а здоров'я — доки молодий.

Про Батьківщину

- ❖ Батьківщина — мати, умій за неї постояти.
- ❖ Жить — Вітчизні служити.
- ❖ Людина без Вітчизни — як соловей без пісні.

Про характери й поведінку людей

- ❖ В очі — лисицею, за очі — вовчицею.
- ❖ Щебече, як соловейко, а кусає, як гадюка.
- ❖ Бійся цапа спереду, коня ззаду, а хитрої людини — з усіх боків.

Про брехню

- ❖ Збреше і оком не зморгне.
- ❖ Як маєш збрехати, то краще змовчати.

Про страх

- ❖ Лякана ворона і куща боїться.
- ❖ Лякає миша кицьку, а сама з нори не вилазить.

Про ледащо

- ❖ У ледачого хазяїна і чоботи з ніг украдуть.
- ❖ Лінивому все ніколи.
- ❖ Лінивий двічі робить, а скупий два рази платить.
- ❖ Як їсть, то впріє, а як робить, то змерзне.
- ❖ Ховається від роботи, як пес від мух.

Про дружбу

- ❖ Без вірного друга велика туга.
- ❖ Друзі пізнаються в біді.
- ❖ Людина без друзів — що дерево без коріння.
- ❖ Дружба — найбільший скарб.
- ❖ Погана компанія і доброго чоловіка зіпсує.

Приказки

- ❖ Вилами по воді писано.
- ❖ Робить, як мерзле горить.
- ❖ Зробив, як у рукавицях.
- ❖ Написав, мов курка лапою.
- ❖ Надувсь, як сич.
- ❖ Як «на» — то чує, як «дай» — то глухий.
- ❖ І сам не дам, і другому не дам.
- ❖ Шукай вітру в полі.

1. Читай прислів'я і приказки уважно, правильно вимовляй слова.
2. Що відобразив народ у прислів'ях і приказках?
3. Чого навчають нас прислів'я і приказки? Наведи приклади.

ПЕРЕВІР СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

Пригадай

1. Як називається цей розділ?
2. Яким темам присвячено твори, розміщені в розділі?
3. Які твори належать до усної народної творчості?
4. Які твори з цього розділу тобі сподобалися? Про кого чи про що в них розповідається?
5. Кого прославляв народ у складених ним творах?

Поясни

1. Яка різниця між казкою і народною піснею?
2. Чому твори усної народної творчості є цінними для нас?
3. Про що розповів народ у творах усної народної творчості?
4. Чого навчають нас твори усної народної творчості?
5. Чому народ складав пісні про Байду, Морозенка? Які риси народних месників розкрито в піснях про них?
6. У чому полягає різниця між прислів'ям і приказкою?
7. Для чого народ складав прислів'я і приказки?

Продемонструй знання і вміння

1. Поясни різницю між такими творами усної народної творчості, як прислів'я і приказка. Наведи приклади.
2. Доведи, що пісня про Байду і пісня про Морозенка мають історичну основу.
3. Розкажи про те, як Байда помстився туркам за знущання над ним. Це правда чи народна мрія?

Продовж думку

1. Щоб вільно і правильно розмовляти українською мовою, я буду ...
2. Народ шанував Байду і Морозенка за те, що вони ...
3. Народ шанував пам'ять про Марусю Чурай, тому що ...
4. З народних історичних і козацьких пісень я можу багато цікавого дізнатися про ...

3 УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХІХ СТОЛІТТЯ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

(1814—1861)

Великий український поет Тарас Григорович Шевченко народився 9 березня 1814 року в селі Моринці Звенигородського повіту на Київщині (тепер село Шевченкове Черкаської області) у родині селянина-кріпака.

Безрадіним було Тарасове дитинство: у дев'ять років лишився він без матері, зазнав знущань лихої мачухи, а на одинадцятому році життя втратив і батька.

До всього цікавий, допитливий, хлопець змалку виявив пристрасть до малювання. Він пробував «дійти науки» в дячка-маляра, та той лише доручав хлопцю розтирати фарби.

Поміщик Енгельгардт узяв Тараса в «козачки»: Тарас мусив скрізь бути з паном і прислужувати йому.

1829 року Шевченко-підліток разом з Енгельгардтом побував у Корсуні, Києві, а восени того ж року прибув із паном у Литву до міста Вільно (нині Вільнюс). Тут він вивчає польську мову, читає твори польських письменників, малює. Заскочивши Тараса за малюванням, поміщик жорстоко покарав його. Проте згодом надумав вивчити хлопця на домашнього художника. Узимку 1831 року пан забрав Шевченка до Петербурга, тодішньої столиці царської Росії. Тут 1832 року його навчав малювання майстер живопису Василь Ширяєв.

Випадкове знайомство з художником-земляком Іваном Сошенком відкрило перед юнаком шлях до справжнього мистецтва. На малярки кріпака звернув увагу відомий художник Карл Брюллов. Нові друзі Шевченка викупили його з кріпацтва. На 25-му році життя, 22 квітня 1838 року, Тарас Шевченко став вільним. Того ж року Шевченко вступив до Академії мистецтв у Петербурзі.

Під час навчання, 1840 року, видав першу збірку віршів — «Кобзар», яка згодом стала відомою на весь світ.

У квітні 1843 року поет і художник Шевченко разом з українським письменником Євгеном Гребінкою приїхав в Україну. Подорожуючи

селами й містами України, він знайомиться із життям трудового народу, гостює у своїх родичів у Кирилівці, малює хату батьків і портрет діда Івана. У цей період Тарас Григорович написав багато віршів, у яких закликав людей боротися за волю. 1847 року Тараса Шевченка заарештували, і цар наказав віддати його в солдати й заслати далеко від України із заборобою писати й малювати. Аж через десять років, 1857-го, Шевченко отримав повідомлення про звільнення з солдатчини.

Щасливим для Тараса Шевченка став 1860 рік: він здобув звання академіка-гравера, і того ж року вийшов «Кобзар» українською мовою.

Тяжко хворий, відірваний від рідного народу й батьківщини, 10 березня 1861 року Тарас Григорович Шевченко помер. Поховали його в Петербурзі. У травні того ж року домовину з прахом поета перевезли в Україну й перепоховали, як він сам заповідав, над Дніпром, на високій Чернечій горі поблизу Канева.

Розкажи про життя і творчість Тараса Шевченка за планом.

План

1. Дитячі роки Тараса Шевченка.
2. Тарас — козачок у пана Енгельгардта.
3. Зустріч із художником Іваном Сошенком.
4. Викуп із кріпацтва.
5. Подорож в Україну.
6. Солдатчина.
7. Звільнення з солдатчини.
8. Щасливий 1860 рік.
9. Поховання поета.

Пам'ятник Тарасові Шевченку
на його могилі в Каневі

* * *

(Уривок із поеми «Сон»)

...Світає,
край неба палає;
соловейко в темнім гаї
сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
стеги, лани мріють,
меж ярами над ставами
верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
тополі по волі
стоять собі, мов сторожа,
розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
повита красою,
зеленіє, вмивається
дрібною росою,
споконвіку вмивається,
сонце зострічає...
І нема тому почину,
і краю немає!

1. Читай вірш уважно вголос, дотримуйся інтонації.
2. Який сон наснився поету?
3. Яку Україну побачив Тарас Шевченко уві сні?
4. Уважно вголос прочитай опис природи.
5. Складіть у класі зв'язну розповідь: «Про яке життя для простого народу мріяв Тарас Шевченко».
6. Вивчи уривок із поеми напам'ять.

* * *

(Уривок)

Я не нездужаю, нівроку,
а щось такеє бачить око,
і серце жде чогось. Болить,
болить, і плаче, і не спить,
мов негодована дитина.
Лихої, тяжкої години,
мабуть, ти ждеш? Добра не жди,
не жди сподіваної волі —

вона заснула: цар Микола
її приспав. А щоб збудить
хиренну волю, треба миром,
громадою обух сталить,
та добре вигострить сокиру,
та й заходиться вже будить.

1. Читай вірш голосно, тихо, мовчки.
2. Яка основна думка твору?
3. До чого закликає Тарас Шевченко цим віршем?
4. За що цар наказав віддати Тараса Шевченка в солдати?

Доля

Ти не лукавила зо мною,
ти другом, братом і сестрою
сіромі стала. Ти взяла
мене, маленького, за руку
і в школу хлопця одвела
до п'яного дяка в науку.
— Учися, серденько, колись
з нас будуть люде, — ти сказала.
А я й послухав, і учивсь,
і вивчився. А ти збрехала.
Які з нас люде? Та дарма!
Ми не лукавили з тобою,
ми просто йшли; у нас нема
зерна неправди за собою.
Ходімо ж, доленько моя!
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо дальше, дальше слава,
а слава — заповідь моя.

Сіро́ма — незаможна людина; бідняк.

1. Читай вірш спочатку голосно, дотримуючись інтонації, а потім — мовчки.
2. Знайди в тексті вірша й зачитай рядки, у яких поет описує своє життя. Чому він називає свою долю *вбогою*, *нелукавою*?
3. Розкрий основну думку твору.
4. Доведи, що назва твору розкриває його зміст.
5. Які професії опанував Тарас Шевченко?
6. Визнач зачин, основну частину й кінцівку вірша. Зачитай їх.
7. Поясни, яка основна заповідь поета.

* * *

(Уривок)

Над Дніпровою сагою*
стоїть явор меж лозою,
меж лозою з ялиною,
з червоною калиною.

Дніпро берег риє-риє,
яворіві корінь миє.
Стоїть старий, похилився,
мов козак той зажурився.

Що без долі, без родіни
та без вірної дружини,
і дружини і надії
в самотині посивіє!

1. Читай вірш уголос, дотримуючись розділових знаків.
2. Перечитай вірш мовчки. Виділи деталі пейзажу. Доведи, що поет зобразив природу влітку.
3. Кого зобразив Тарас Шевченко в образі явора?
4. Чому зажурився козак, якого порівняно з явором?
5. Уяви й усно опиши зображену у вірші природу. Склади невеличкий твір-опис на тему: «На березі Дніпра». Використовуй вислови з тексту вірша.

В. Адамкевич. Т. Г. Шевченко в Україні

В казематі

III

Мені однаково, чи буду
я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
мене в снігу на чужині —
однаковісінько мені.
В неволі виріс меж чужими
і, неоплаканий своїми,
в неволі, плачучи, умру.
І все з собою заберу,
малого сліду не покину
на нашій славній Україні,
на нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
не скаже синові: — Молись,
молися, сину, за Вкраїну
його замучили колись. —
Мені однаково, чи буде
той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
як Україну злії люде
присплять, лукаві, і в огні
її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

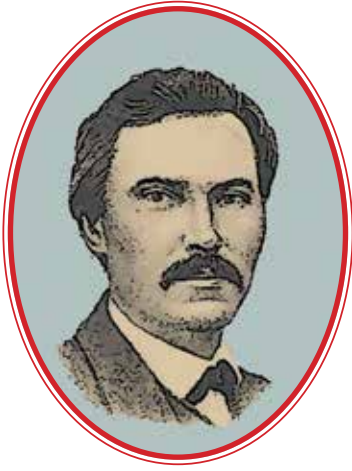

1. Що було для поета однаково? Зачитай про це.
2. Про що турбувався поет?
3. Про що мріяв Тарас Шевченко? Як він це висловив?

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ

(1834—1873)

Степан Васильович Руданський — поет, гуморист, перекладач античної* літератури, народився 6 січня 1834 року в селі Хомутиці на Вінниччині в родині сільського священника. Батько дуже хотів, щоб син також став священником. Степан закінчив бурсу*, семінарію*, але священником не став. Натомість вступив до Медико-хірургічної академії в Петербурзі, що в той час була осередком передової науки й культури. Батько не допомагав, тому вчитися було важко: бракувало коштів. У Медико-хірургічній академії підтримувався традиційний інтерес до літератури й мистецтва. Петербурзький період найплідніший у житті Руданського-поета. У цей час він почав друкувати свої твори.

Степан Руданський — автор балад, романсів, ліричних поезій, гуморесок, байок, історичних поем, поеми-казки «Цар-Соловей».

Після завершення навчання Степан Васильович поїхав працювати лікарем до Ялти. Він доклав багато зусиль для благоустрою міста, невтомно трудився як лікар, збирав українські пісні, продовжував поетичну творчість, головню в галузі перекладу.

Помер Степан Руданський 3 травня 1873 року. Його поховали в Ялті на Масандрівському кладовищі.

1. Чого хотів батько Степана Руданського для сина? Чи справдилося це?
2. Як проходило навчання Степана в академії?
3. Автором яких творів є Степан Руданський?
4. Розкажи про плідну діяльність Степана Руданського.

Добре торгувалось

Чи в Києві, чи в Полтаві,
чи в самій столиці
ходив чумак з мазницею*
помежи крамниці.

І в крамницях, куди глянеш, —
сріблом-злотом сяє, —
а йому то і байдуже:
він дьогтю* питає!

Реготять купці дурнії,
а він тільки сплюне
та й до другої крамниці,
багатшої, суне.

В найбагатшій крамниці
два купці сиділо,
і туди чумака заходить
з мазницею сміло:

«Добрідень вам, добрі люди!»
Та й зачав питати,
чи нема у них принаймні
дьогтю де продати.

«Нету, нету! — купці кажуть
та й, шельми, сміються: —
Здесь не дьоготь — толькі дурні
адні продаються!»

А чумака їм: «То нівроку ж,
добре торгувалось,
щойно два вас таких гарних
на продаж осталось».

1. Читай гумореску, виразно вимовляючи кожне слово та дотримуючись інтонації.
2. Доведи, що автор симпатизує чумаку, простій людині.
3. Порівняй поведінку чумака й купців. Як купці поставилися до простої людини — чумака? Які негативні риси характеру купців висміяв автор?
4. Чи доводилося тобі зустрічати людей, які люблять насміхатися, глузувати з інших? Що можна сказати про поведінку цих людей?
5. Доведи, що чумака — людина дотепна, вихована, має почуття гумору. Відповідь підтвердь прикладами з тексту гуморески.

Запорожці у короля

Приїхали запорожці,
короля вітають.
Король просить їх сідати,
козаки сідають.
Сидять собі. В них жупани*
все кармазинові,
і самі такі хоробрі,
вуса прездорові.
Задивились на ті вуса
ляхи препогані.
«Що б їм, — кажуть, — дати їсти?
Даймо їм сметани!»
Поставили їм сметани,
їсти припрошають,
але наші запорожці
разом відмовляють:
«Славная у вас сметана!..
Тільки почекайте,
а перше нам, запорожцям,
щільник меду дайте!»
Дали меду запорожцям...
Вони як поїли,
так ті вуса прездорові
вгору й завертіли.
Та й говорять королеві:
«Кажі, ясний пане,
нехай тепер запорожцям
подають сметани!»

Кармазінові — пошиті зі старовинного дорогого темно-червоного сукна.

Щільнік (стільнік) — лист, утворений чашечками з воску, що його роблять бджоли для зберігання меду.

1. Читай гумореску виразно, дотримуйся інтонації.
2. Які позитивні риси характеру й поведінки запорожців описано в гуморесці?
3. Яка основна думка твору?
4. Чому в короля вирішили пригостити запорожців сметаною? Уважно розглянь ілюстрацію і пригадай зовнішній вигляд запорожців. Які в них були вуса?
5. Чому запорожці попросили меду? Як мед допоміг запорожцям, щоб вони могли їсти сметану?
6. Кого Степан Руданський зобразив із симпатією? Доведи це прикладами з тексту гуморески.

ЛЕОНІД ГЛІБОВ (1827—1893)

Леонід Іванович Глібов — поет, видатний байкар, народився 5 березня 1827 року в селі Веселий Поділ Хорольського повіту на Полтавщині. Батько його, Іван Назарович, служив управителем у місцевих багатих панів Родзянків, тому дав синові добру освіту — Леонід закінчив Полтавську гімназію та Ніжинський ліцей вищих наук.

Основна частина життя Леоніда Івановича пов'язана з містом Чернігів, де письменник прожив більш як 30 років. Як талановитого поета, педагога, високоосвічену і демократичну людину його дуже шанувала учнівська молодь міста. Тут він викладав історію і географію у чоловічій гімназії, організував недільні школи для простого люду, заснував тижневик «Чернігівський листок». В останні роки життя Леонід Іванович завідував земською друкарнею, започаткував творчі «четверги», на яких збиралася інтелігенція, сприяв розвитку місцевого театру.

Леонід Глібов почав писати вірші ще в 14 років. У 20 років вийшла перша книга його поезій. Книжку було написано російською мовою, називалася вона «Стихотворения».

Леонід Іванович Глібов був прогресивною людиною свого часу, порушував проблеми національної освіти, хотів змін у суспільстві. У своїх байках гостро висміював суспільні вади, викривав зажерливість, жорстокість, підступництво, прислужництво. Леонід Іванович ніколи не втрачав почуття гумору, постійно писав для дітей, бо на них покладав великі надії на щасливе майбутнє.

Помер Леонід Глібов 10 листопада 1893 року в Чернігові, де його й поховали.

1. Яку освіту здобув Леонід Глібов?
2. Які предмети викладав Леонід Глібов у чоловічій гімназії?
3. Що викривав байкар у своїх байках?

Щука

На Щуку хтось бомагу в суд подав,
що буцім би вона такеє виробляла,
що у ставку ніхто життя не мав:
того заїла в смерть, другого обідрала.
Піймали Щуку молодці
та в шаплиці*
гуртом до суду притаскали,
хоча чуби й мокренькі стали.
На той раз суддями були
якіїсь два Осли,
одна нікчемна Шкапа
та два стареньких Цапа, —
усе народ, як бачите, такий
добрячий та плохий.
За стряпчого*, як завсігди годиться,
була приставлена Лисиця...
А чутка у гаю була така,
що ніби Щука та частенько,
як тільки зробиться темненько,
Лисиці й шле — то щупачка*,
то сотеньку карасиків живеньких
або лінів гарненьких...
Чи справді так було, чи, може, хто збрехав
(хто ворогів не мав!), —

а все-таки катюзі,
як кажуть, буде по заслугі.
Зійшлися судді, стали розбирати:
коли, і як воно, і що їй присудити?
Як не мудрий, а правди ніде діти.
Кінців не можна поховать...

Не довго думали — рішили —
і Щуку на вербі повісити звеліли.
— Дозвольте і мені, панове, річ держать, —
тут обізвалася Лисиця. —

Розбійницю таку не так судить годиться:
щоб більше жаху їй завдати
і щоб усяк боявся так робити, —
у річці вражу Щуку утопити!

— Розумна річ! — всі зачали гукать.

Послухали Лисичку
і Щуку кинули — у річку.

1. Читай байку, дотримуючись інтонації.
2. Кого зобразив Леонід Глібов у образах Щуки, Лисиці, суддів?
3. Покарали Щуку чи ні? Доведи свою думку.
4. Яку роль відіграє гумор у житті українців?

Муха й Бджола

(Скорочено)

Весною Муха-ледащиця
майнула у садок
на ряст, на квіти подивиться,
почуть Зозулин голосок.

От примостилась на красолі*
та й думає про те,
що як то гарно жить на волі,
коли усе цвіте.

Побачила Бджолу близенько:

— Добридень! — каже їй. —
 Оддиш хоч трохи, моя ненько,
 сідай отут мерщій.
 — Та ніколи мені сидіти, —
 одвітує Бджола, —
 вже час до пасіки летіти:
 далеко від села.
 — Яка погана, — Муха каже, —
 на світі доленька твоя:
 раненько встане, пізно ляже...
 мені б отак — змарніла б я,
 за тиждень би головоньку схилила.
 Моє життя, голубко мила, —
 талан як слід:
 чи де бенкет, чи де обід
 або весіллячко, родини, —
 такої гарної години
 ніколи не втерю я:
 і їм, і ласую доволі, —
 не те що клопоти у полі
 і праця бідная твоя! —
 На річ таку Бджола сказала:
 — Нехай воно і так;
 та тільки он що я чувала,
 що Муху зневажає всяк,
 що де ти не поткнешся
 або до страви доторкнешся, —
 тебе ганяють скрізь:
 непрохана не лізь.
 — Стару новинку, — каже Муха, —
 десь довелось тобі почути!..
 Велике діло — проженуть!
 Не можна в двері — я в квартиру
 або пролізу в іншу дірку —
 і зась усім!

1. Читай байку, дотримуючись інтонації.
2. Кого зобразив байкар у образах Мухи й Бджоли?
3. Пригадай прислів'я про працюючих і лінивих людей. Чи є серед твоїх знайомих подібні за поведінкою до Мухи й Бджоли?
4. Кого засуджує байкар у творі?
5. Чого навчає нас ця байка?
6. Прочитайте в класі байку в особах.

Жаба й Віл

(Скорочено)

Раз Жаба вилізла на берег подивиться
та й трошечки на сонечку погріться.
Побачила Вола
та й каже подрузі тихенько
(вигадлива була!):
— Який здоровий, моя ненько!
Ну що, сестрице, як надмусь,
то й я така зроблюсь?
От будуть жаби дивуваться!
— І де вже, сестро, нам рівняться... —
казать їй друга почала;
а та не слуха... дметься... дметься...
— Що, сестро, як тобі здається,
побільшала хоч трохи я?
— Та ні, голубонько моя!
— Ну, а теперечки? Дивися!
— Та годі, сестро, схаменися! —
Не слуха Жаба, дметься гірш,
все думає, що стане більш.
Та й що, дурна, собі зробила?
З натуги луснула — та й одубіла!

1. Читай байку уважно, правильно вимовляй кожне слово.
2. Кого зобразив байкар у образі Жаби?
3. Якої помилки припустилася Жаба?
4. Чому для успішного життя людина має бути самокритичною?
5. Що викривав і засуджував Леонід Глібов у байках?

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Цуцик

Раз на вікні, у панському будинку,
патлатий Цуцик спочивав;
то ляже на бочок, то догори на спинку,
або на лапки морду клав.
Якраз проти вікна, звичайно під парканом,
дворовий пес Бровко лежав
і думав: «Бач, яким він паном,
ледачий Цуцик, став».

— Здоров був, Цуцику! Знічев'я спочиваєш? —
прийшовши під вікно, Бровко озвався.
— Се ти, Бровко?.. Чого-бо так гукаєш? —
промовив той. — Аж я злякався...
Ну, як же ти там поживаєш?
— Нащо питать! Либонь, не знаєш
собачого життя мого? —
сказав Бровко. — Далеко до твого...
Живу собі, бо треба жити;
двір стережу і день, і ніч,
всього доводиться терпіти,
не так, як ти, панич;
та ще к тому і їжа препогана,
хлиснеш помий, коли дадуть,
а як не в лад загавкаєш на пана,
то ще й під боки натовчуть.
— Жаль! — каже Цуцик. — Що ж робити!
Буває всяк, —
обуха батогом не перебити;
а от мені — хоч і довіку б так...
Живу у горницях*, на килимах качаюсь,
жартуючи на сміх;
частенько з панночками граюсь
і лащуся до них;
і м'яко спать мені, і ласо можна їсти,
і бігаю не в бур'янах,
сухенькі лапки, хвостик чистий,
не так, як твій, у реп'яхах...
— Ет, реп'ярами дорікаєш! —
сказав Бровко. — А пам'ятаєш,
як у пекарні був щеням?
Чи так жилося там?
Замурзаний під лавкою тинявся... —
Веселий Цуцик засміявся
і каже: — То колись було,
та загуло...
Дивись тепер, а не рівняй малого! —
і він спесиво* глянув на Бровка.
— Як бачу, ти не робиш там нічого, —
сказав Бровко, — за що ж се честь така?
— Дурний Бровко! Не розумієш, —
звиняй, що так кажу, —
я те роблю, чого ти не зумієш:

на задніх лапках я по-вченому служу.
«Щоб ти сказивсь!» — Бровко собі шепоче,
а вимовити не посмів,
бо Цуцик дуже запанів:
скубне й Бровка, коли захоче.

1. Уважно читай байку.
2. Кого засуджує Леонід Глібов у цій байці?
3. У класі прочитайте байку в особах. Дотримуйтеся інтонації.

БОРИС ГРІНЧЕНКО (1863—1910)

Борис Дмитрович Грінченко — письменник, учений, педагог, громадський діяч, народився 9 грудня 1863 року на хуторі Вільховий Яр на Харківщині (тепер Сумська область).

У п'ять років, ледь навчившись читати, хлопчик почав писати вірші російською мовою. Коли юнак навчався у Харківській реальній школі, до його рук потрапив «Кобзар» Тараса Шевченка. Під впливом Шевченкового слова Грінченко став писати українською мовою.

Склавши екстерном екзамен на звання народного вчителя у Харківському університеті, майбутній письменник працював у сільській школі. Засвоювати шкільну науку селянським дітям було важко. Навчання велось російською мовою, яку діти українських сіл розуміли погано. Борисові Дмитровичу доводилося перекладати їм багато слів із підручників. Так мусив робити він і тоді, коли розповідав учням про щось цікаве. Грінченко пильно придивлявся до життя дітей поза школою, прагнув зрозуміти, як вони сприймають навколишній світ, чим цікавляться, про що мріють. Він написав багато правдивих оповідань про дітей.

Борис Грінченко збагатив українську літературу багатьма віршами, оповіданнями, повістями, п'єсами. У художніх творах реалістично відтворив тяжке життя трудячого люду. Видавав популярні книжки для народу.

Неабияких випробувань зазнав письменник за своє життя: за його словами, «більше працював, ніж жив».

Помер Борис Грінченко 6 травня 1910 року в Італії. Його поховали на Байковому кладовищі в Києві.

1. Чому Борис Грінченко почав писати українською мовою?
2. Чому, на твою думку, письменник написав багато правдивих оповідань для дітей?

Олеся

(Стислий переказ)

Це було давно: тоді, як нашу землю шарпали турки й татари, а гетьмани* українські ходили одбиватись од ворогів. Татари грабували, палили й руйнували села, вбивали людей, брали їх у полон і продавали туркам у тяжку неволю.

У невеличкому селі на Волині жили прості люди-хлібороби. Довелося зазнати лиха і цьому селу, але тільки один раз, бо село заховалось у лісі і знайти його було важко. Край села в хатці жив старий дід Данило, колишній козак, що був колись у турецькій неволі, але визволився відтіля. Тепер він пасічникував. Жінка його давно вмерла, і він прийняв до себе двох дітей-сиріт: дівчинку Олесю років шістнадцяти і хлопчика-стрибунця Михайлика. Вони були щасливі разом. Діти любили слухати оповіді діда і просили, сидючи в садку, щоб він ще й ще розповів про турецьку й татарську неволю. І дід Данило розповідав, як був він на турецькій каторзі на кораблі прикований до місця ланцюгом: встати можна, і лягти, і сидіти, а піти — ні. І гребли вони веслами, женучи суднину. А за ними дивився наглядач і полосував голі спина нагаями та колючою червоною таволгою, щоб швидше гребли. І кров текла. Годували погано: цвілими сухарями та смердючою водою. Покалічено старого тоді добре було таще й порубано, як у бран брата. То як визволили козаки — не здатний був уже козакувати. А батьки і Михайлика, і Олесі були сусідами дідовими в селі. Набігла якість татарва... Діти ще малі були: Олесі — сім років, а Михайлику — зо два. Одбивались селяни завзято, та нічого не вдіяли. Село татари спалили, багато людей у полон забрали, багато повбивали. А дехто повтікав. Оті втікачі повернулися сюди потім та й знову тут побудувались. А старого чимсь по голові вдарено було, він упав, а як вночі отямився — побачив, що круг нього люди лежать, пішов він між трупами та й знайшов Михайлика коло мертвої матері. І батько лежав тут із розрубаною головою. І Олесині батьки були тут же мертві. А саму Олесю знайшов пізніше у лісі. Якість вона туди забігла.

Олеся сидить і не ворухнеться, доки дід розповідає. Обличчя в неї бліде, в очах палає якийсь вогонь.

— Не журіться, діточки, — каже дід, — ваші батьки полягли доброю смертю, рідний край боронячи. Кожен чоловік повинен боронити від ворога рідний край, не жаліючи свого життя.

— Не жаліючи свого життя!.. — промовить дівчина тихо і замислиться ще дужче, і довго замислена ходить.

Одного разу в неділю пішли діти в ліс по ягоди. У лісі було величезне болото-багновище. Іноді, не знаючи, набреде на нього людина та й утопне. Дід боявся, щоб із дітьми нічого не трапилось, і застерігав ходити до болота. Перейти ліс не можна було, бо там болото, а обходити далеко — верстов шість. Та було там багато ягід. Пішли діти на другий бік лісу.

Одійшли вже далеко від дому і побачили чужих людей, що їхали верхи. Олеся пізнала тих людей — це були татари. Вони шукали село. А як знайдуть, то сплять, людей повбивають. Треба бігти, треба сказати!.. Але ж татари їдуть кінями: вони доїдуть швидше, ніж вона добіжить. Треба їх тут загаяти. Олеся послала Михайлика в село попередити дідуся, що татари їдуть, а сама вийшла з лісу і пішла в другий бік од села. Ішла так, мовби не бачила татар. Але татари її побачили, наздогнали і сказали, щоб провела їх до села. Тільки щоб не одурила, бо вб'ють. Накинули їй на шию аркан* і пустили поперед себе. Олеся повела. Вона знайшла стежку, що бігла зо степу, і пішла нею. Татари їхали за нею. Ліс густішав.

Олеся вела ворогів прямо в середину лісу, де було болото. Вона добре знала ліс, бо часто ходила сюди по гриби та ягоди. Невеличка смужка твердої землі вела у драговину. Туди дівчина і повила татар. Навкруги була така пуца, що тільки хто добре знав ліс, міг вийти відціля. Тут зупинилася, повернулася до татар, глянула ворогам у вічі і тихо промовила:

— Я не поведу вас далі, хоч би ви й убили мене. Я вас, вороги, завела в цей ліс, і ви не вийдете відціль.

Тієї ж миті ніж блиснув у татарській руці і вдарив дівчину в груди. Як билина підрізана, впала вона додолу, головонька схилилась, і чиста душа покинула тіло. Татари повернули назад.

А Михайлик тим часом добіг додому. Він сказав, що татар хто-зна-скільки. Люди покидали все і повтікали в ліс. День просиділи в лісі, далі їм не стало харчів, вони послали двох парубків подивитись, що в селі. Парубки повернулись і сказали, що в селі все ціле. Люди зрозуміли, що татари їх обминули, і почали вертатись додому. Дід Данило попрохав декілька чоловік, і всі, озброївшись, гуртом шукали Олеся в лісі. Михайлик привів їх до того місця, де він покинув Олеся. Тут знайшли татарські сліди і по тих слідах пройшли в лісову пуцу. Татар не було, лише коні, що позагрузали в болоті. А татари, мабуть, позлазили та й потопли в багнюці. Дід Данило перший побачив Олеся. Вона лежала мертва. На шиї у неї був татарський аркан. Зрозуміли всі, що своєю смертю вона врятувала рідне село.

Другого дня ховали Олеся. Вона лежала в труні тиха й спокійна, убрана, як молода княгиня. Здавалось, що на обличчі в неї сяяла якась радість. Ридаючи провели її до ями, ридаючи засипали землею. Плакали всі: і старі, і малі, і чоловіки, і жінки, і подруги-дівчата.

Але як кинули на могилку останню лопату землі, дід Данило підвів голову, простяг руки над могилкою і сказав:

— Кожен повинен боронити свій рідний край, не жаліючи життя! Дай, Боже, всякому такої смерті!

Таволга — чагарникова рослина з колючими пагонами та білими, рожевими або червоними квітками.

Бран — те саме, що полон.

Драговина́ — багнисте, болотисте місце.

1. Уважно читай текст, дотримуйся логічних пауз і наголосів.
2. Про які події з історії України розповідається в оповіданні?
3. Що розповів дід Данило дітям про турецьку каторгу?
4. Чому Олеся і Михайлик почали жити в діда Данила?
5. Визнач основну думку твору.

6. Як дід Данило виховував у дітей любов до рідного краю? Яка його улюблена приказка? Знайди про це в тексті й зачитай.
7. Яка подія сталася з дітьми в лісі?
8. Який подвиг здійснила Олеся, рятуючи жителів села?
9. Визнач в оповіданні зачин, основну частину й кінцівку.
10. Перекажи оповідання своїми словами.
11. Доведи зв'язок назви твору з його змістом. Як іще можна назвати це оповідання?

Украла

(Стислий переказ)

Коли вчитель зайшов у клас, зараз побачив, що там робиться щось непевне.

— Що тут у вас діється?

Усі мовчали, стоячи навкруг одної парти. На тій парті сиділа Олександра. Це була дівчинка першого року навчання, дочка сільського писарчука-п'янички. Вона сиділа, низько похнюпивши голову і втупивши очі у свій стіл. Її біляве, у веснянках обличчя було біле, як крейда.

Озвалася Пріська — подруга Олександри. Батько її був у економії за прикажчика*. Пріська була дівчина сита, добре годована — вона завсігди носила з дому гарну їжу. Пріська погано вчилася, але була дуже весела й не могла говорити не сміючись. Вона й тепер, осміхаючись, загомоніла:

— Та Олександра вкрала в мене хліб! — сказала Пріська й зареготалася.

Ця звістка дуже вразила вчителя. Такого в школі ще не було.

— Олександро, правда цьому?

Вона нерухомо сиділа, мов кам'яна.

— Вона не вперше це краде. Вона кілька разів у мене тягала. Та я все мовчала. А оце вже сьогодні... Бачу, вхопила хліб та й побігла надвір. Я прибігла до неї, а вона злякалась: «Не кажи, — каже, — вчителю».

Олександра сиділа мовчки. Учні загомоніли: «Та що там її питати. І так видно. Вигнати її зі школи, а то й про нас думатимуть». Але вчитель сказав:

— Ви вже налагодились вигонити Олександрю зі школи. Може, воно й не так було. Ну, Олександро, кажи. Я думаю, що воно не так було. Певно, то ти свій хліб їла, бо я ніколи не повірю, що ти можеш украсти.

Голосне ридання розітнуло школу. На вмовляння дівчина ридала ще дужче і ніяк не хотіла сказати, чому вона так зробила. Учитель бачив, що сказати це їй ще важче, ніж було зізнатися.

Нарешті вона видавила з себе:

— Я їсти хотіла... У нас... У нас... нема чого їсти... Батько нічого... не приносять... усе пропивають. Ми їмо сухарі цілий тиждень...

Учитель відвів Олександру в свою кімнату, щоб вона заспокоїлася. А коли зайшов у клас, то з десяток рук простяглося до нього з їжею. Однак Олександра не хотіла нічого їсти й тільки плакала. Тоді вчитель звелів дітям співати молитву й завів Олександру в клас.

Після цього ні вчитель, ні діти не згадували Олександрі того випадку. Товаришки люблять її, часто пригощають чимось. Але вона пригощається рідко. А цього року здасть усі экзамени й вийде зі школи розумною і правдивою дівчиною.

Економія — тут: поміщицьке господарство.

1. Читай оповідання виразно, дотримуйся інтонації.
2. Яка подія сталася у класі?
3. Як учениці поставилися до Олександри?
4. Як учитель допоміг змінити ставлення учениць до дівчинки?
5. Чого навчає нас це оповідання?
6. Придумай зачин до оповідання.
7. Перекажи зміст оповідання своїми словами за складеним у класі планом.

Під вербами

Верби старі похилилися там,
в хвилях купаються віти;
сонячним пишним промінням з небес
річка й дерева обліті.

Кладка під вербами; бачу на їй
дівчина там молодая,
в хвилях полоще вона полотно,
бризками воду збиває.

Все в тії дівчини любе таке,
все і вродливе, і пишне:
карії очі — мов зорі з небес;
губи — червона вишня.

Хвилі волосся спадають униз;
дужі й малі рученята...
Дівчино! хто вже побачив тебе,
той не здола не кохати!

1. Читай вірш лагідно вголос, дотримуйся інтонації.
2. Знайди й зачитай опис дівчини.
3. Склади усний портрет дівчини. Використовуй слова з тексту вірша.

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Ранок

(Скорочено)

Сонце сходить із-за гаю,
став, як злото, засяв...
Соловейко ще раз тьохнув
і на гілці задрімав.

І на все живим диханням
подимає округі.
Оксамитові зелені
в став схилились береги.

Мов каміння дорогее,
сяють крапельки роси;
скрізь у лісі забриніли,
задзвеніли голоси.

Кожна гілка сколихнулась,
кожна пташка вже співа,
а згори все дужче й дужче
сонце світ свій розлива.

Оксамітові — тут: схожі на оксамит — тканину з густим коротким ворсом.

1. Читай вірш лагідно вголос, дотримуйся інтонації.
2. Розкажи, яка природа вранці. Використовуй слова з вірша.
3. Як змінився настрій у автора вранці? Що цьому сприяло?
4. Який настрій викликав у тебе цей твір?

ІВАН ФРАНКО (1856—1916)

Іван Якович Франко — великий письменник, учений і громадський діяч, народився 27 серпня 1856 року в селі Нагуєвичі на Львівщині в родині сільського коваля.

Батько Франка славився на всю околицю не тільки сумлінною працею, а й своєю вдачею: живою, гостинною, людяною.

Іван Франко дуже любив і шанував свого батька. Від нього він перейняв девіз життя: «З людьми і для людей». І матінку свою хлопчик теж гаряче любив. Це від неї, за його власними словами, у нього м'яке серце на красу, на добро, податлива й горда душа, повага до старших, до людей праці, до народу свого. Це від неї непогасна любов до слова красного, до пісні народної.

1875 року, закінчивши Дрогобицьку гімназію, Іван Франко вступив до Львівського університету. Свої перші твори друкував у студентському журналі «Друг».

Іван Франко збирав зразки усної народної творчості: прислів'я, приповідки, легенди, пісні, які він записував від ремісників і селян.

1887 року вийшла перша збірка поезій Франка «З вершин і низин», яка після Шевченкового «Кобзаря» стала найвидатнішим явищем української поезії XIX століття.

Літературна спадщина Івана Франка величезна. Чимало віршованих і прозових творів він написав для дітей. Це казки «Коли ще звірі говорили», «Лис Микита», оповідання «Малий Мирон», «Олівець», «Грицева шкільна наука» та інші.

28 травня 1916 року Іван Якович Франко помер. Його поховали у Львові на Личаківському кладовищі.

1. Розкажи про батьків Івана Франка.
2. Який девіз життя Іван Франко перейняв від батька?
3. Які твори для дітей написав письменник? Пригадай, про що в них розповідається.

Історичну повість «Захар Беркут» Іван Якович Франко написав 1882 року. У ній розповідається про боротьбу трудового народу в XIII столітті проти монголо-татарської навали. Автор показує, як русини — жителі давнього села Тухля (тухольці) — на чолі з найстарішим і найдосвідченішим чоловіком — Захаром

Беркутом — стають на захист своєї Батьківщини від завойовників-монголів. Русинами від слів Русь, Київська Русь і сьогодні називають себе українці — жителі Закарпатської України.

У першому бою загинуло багато тухольців. Сина Захара Беркута — Максима — взято в полон.

Щоб знищити ворогів, тухольці завалили камінням вихід із долини, де стояли завойовники. Вороги опинилися в безвихідному становищі.

І тоді від імені ворогів у табір тухольців прибуває Тугар Вовк із пропозицією обміняти Максима на право виходу з котловини.

На прохання старійшин погодитися на обмін Захар Беркут спокійно і твердо відповідає: «Не дбайте про мого сина, а рійшайте так, якби він був уже в гробі» і з обуренням додає: «Міняти одного хлопця за руїни наших сусідів — се була б ганьба, була б зрада».

Що дало йому таку силу? Захар сильний від великої любові до людей, до землі своєї, до рідної вітчизни, бо на перше місце він ставив не особисті інтереси, а громадські, народні.

Прекрасний Захар Беркут у всьому, прекрасний і в смерті, яку він зустрів спокійно, навіть з усміхом, бо даремно жив на світі й ні в чому не пішов проти совісті. Величне і пророче його передсмертне слово гарно увінчує повість: «Доки будете... держатися купи, незламно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не побідить нас». Це заповіт великого патріота великому народові.

Захар Беркут

(Скорочені уривки)

I

Було се 1241 року. Весна стояла в тухольських горах.

Одної прегарної днини лунали лісисті пригірки Зелемєня* голосами стрілецьких рогів і криками численних стрільців.

Се новий тухольський боярин*, Тугар Вовк, справляв великі лови на грубу звірину. Він святкував почин свого нового життя, — бо недавно князь Данило дарував йому в Тухольщині величезні полонини і ціле одно пригір'я Зелемєня; недавно він появився в тих горах і побудував собі гарну хату і оце першу учту справляє, знайомиться з довколичними боярами.

Не диво, отже, що Тугар зі своїми гістями вибирався на лови, мов на війну, з запасом стріл і рогатин, зі слугами й запасами живності, навіть з досвідним знахарем, що вмів замовляти рани.

Те тільки диво, що й Тугарова донька Мирослава, не покидаючись батька, посміла також вирушити разом з гістьми на лови. Тухольські громадяни, видячи її, як їхала на лови посеред гостей, гордо, сміло, мов стрімка тополя серед коренастих дубів, з уподобою поводили за нею очима, поговорюючи:

— От дівчина! Тій не жаль би бути мужем. І певно, ліпший з неї би був муж, ніж її батько!

А се, певно, була немала похвала, бо Тугар Вовк був мужчина, як дуб. Але ж бо й донька його Мирослава була дівчина, якої пошукати. Не кажемо вже про її уроду й красу, ані про її добре серце — в тім згляді багато її ровесниць могло стати з нею нарівні, хоч і небагато могло перевищити її. Але в чім не мала вона пари між своїми ровесницями, так се в природній свободі свого поводження, в незвичайній силі мускулів, у смілості й рішучості, властивій тільки мужчинам, що вирости в ненастанній боротьбі з супротивними обставинами. Зараз з першого разу видно було, що Мирослава виростила на свободі, що виховання її було мужеське і що в тім прегарно розвиненім дівочім тілі живе сильний, великими здібностями обдарований дух. Вона була в батька одначка, а до того ще зараз при народженню втратила матір. Нянька її, стара мужичка, відмалку заправляла її до всякої ручної роботи, а коли піросла, то батько, щоб розважити свою самоту, брав її всюди з собою і, щоб задоволити її палку натуру, привчив її владати рицарською зброєю, зносити всякі невігоди і сміло стояти в небезпеках. І чим більші труднощі їй приходилось поборювати, тим охітніше бралась вона за діло, тим краще проявлялася сила її тіла й її рішучого, прямого характеру. Але попри все те Мирослава ніколи не переставала бути женщиною: ніжною, доброю, з живим чуттям і скромним, стидливим лицем, а все те лучилось в ній у таку дивну, чаруючу гармонію, що хто раз бачив її, чув її мову, — той довіку не міг забути її лиця, її ходу, її голосу, — тому вони пригадувалися живо і виразно в найкращих хвилях його життя, так, як весна навіть старому старцеві пригадує його молоду любов.

Коли новоприбулий боярин Тугар Вовк оповістив тухольцям, що хотів би зробити великі лови на медведів і просить дати йому провідника, вони не тільки дали йому на провідника першого удалця на всю тухольську верховину, Максима Беркута, сина тухольського бесідника Захара, але, крім того, вирядили з власної волі цілий відділ пасемців* з луками й ратищами для помочі зібраним боярам. Ціла та громада мала обступити медведяче леговище і очистити його доразу від поганого звіра.

Максим Беркут, який аж нині, супроти найважливішого і найтяжчого діла, почув себе вповні самим собою, вповні начальником сеї

невеличкої армії, заряджував з правдиво начальницькою уважливістю й повагою все, що належало до діла, нічого не забуваючи, ні з чим не кваплячись, але й ні з чим не опізнюючись. Все у нього виходило в свій час і на своїм місці, без сумішки й сутолоки; всюди він був, де його потрібно, всюди вмів зробити лад і порядок. Чи то між своїми товаришами тухольцями, чи між боярами, чи між їх слугами, Максим Беркут усюди був однаковий — спокійний, свобідний в рухах і словах, мов рівний серед рівних. Товариші поводитись з ним так само, як він з ними, свобідно, несилювано, сміялись і жартували з ним, а проте вивповнювали його розкази точно, швидко і так весело та радо, немов і самі без розказу були би в тій хвилі зробили те саме.

Може, годину йшло товариство тою трудною, нетоптаною дорогою. Максим частенько озирався позад себе. Він зразу противний був тому, щоб і женщина йшла разом з мужами в той небезпечний похід, але Мирослава уперлася. Вона ж перший раз була на таких великих ловах і мала би для бог зна яких трудностей занехати найкращу їх частину! Ніякі Максимові докази про труднощі дороги, про небезпеки на становищі, про силу й лютість звіра не могли переконати її. «Тим ліпше! тим ліпше!» — говорила вона з таким смілим поглядом, з таким солодким усміхом, що Максим, мов очарований, не міг нічого більше сказати. І батько, що зразу також радив Мирославі лишитися в таборі, вкінці мусив уступити її просьбам. З подивом глядів тепер Максим, як ота незвичайна женщина поровень з найсильнішими мужами поборювала всякі труднощі утяжливої дороги, і притім так безпечно, так невтомимо, що Максимові здавалося, що вона хіба на яких чудових крилах уноситься. Він глядів на се й не міг наглядітися.

«Дивна дівчина! — думалось йому раз по разу, — такої я ще й не видав ніколи!»

По короткім віддиху Максим почав розставляти ловців у два ряди так, аби вповні обсадити плай*. Одне тільки клопотало його: що зробити з Мирославою, яка конче хотіла й собі стояти на окремім становищі, а не при боці свого батька.

— А що ж то я гірша від отсих твоїх пасемців? — говорила вона, рум'яніючись мов рожа, до Максима. — І для мого батька се був би стид, коли б нас двоє стояло на однім становищі! Правда, батеньку?

Тугар Вовк не міг їй супротивитися. Максим почав говорити їй про безпеку, про силу й лютість розжертого звіра, але вона зацитькала його.

— А що ж то в мене нема сили? А що ж то я не владаю луком, ратищем* і топором? Ану, нехай котрий-будь із твоїх пасемців спробує зо мною порівнятися, — побачимо, хто дужчий!

Максим вкінці замовк і мусив учинити її волю.

Максим держався тепер позаду бояр; він раз за разом обходив усі становища, підпомагав, заохочував утомлених, — і тільки на нім одним не знати було ніякої втоми. З подивом позирала на нього Мирослава, коли він переходив коло неї, і хоч багато досі видала вона молодців і сильних, і смілих, але такого, як Максим, що сполучав би в собі всі прикмети сильного робітника, рицаря і начальника, — такого їй досі не траплялося бачити.

Мирослава зупинилася; її бистрі очі вдивлювалися пильно в настобурчену перед нею стіну лому, шукаючи хоч би й як трудного проходу. Недовго так і вдивлялася, але сміло почала вдиратися на великі кам'яні брила та виверти, що завалювали прохід. Стала на версі і гордо озирнулася довкола. Бояри відійшли вже були досить далеко, Максима не видно. Он там, трохи віддалік, лежить величезна смерека кладкою понад те пекло, — туди безпечно можна перейти до вершка! Недовго думаючи, Мирослава пустилася на ту кладку. А вступаючи на неї, ще раз озирнулася і, горда зі свого відкриття, ще хвильку завагувалася Мирослава, стоячи високо на виверті. Смерека була дуже стара і наскрізь порохнява, а в споду, в непроглядній гущавині ломів, здавалось їй, що чує легкий хрускіт і муркотання. Прислухалася ліпше — не чути нічого. Тоді вона сміло ступила на свою кладку. Але ледве уйшла з п'ять кроків, коли разом затріщала перетрупішила смерека, зламалася під ногами Мирослави, і сміла дівчина враз упала додолу, в лому та звалища.

Впала на ноги, не попускаючись своєї зброї. В руках стискала сильно сріблом оковане ратище; через плечі у неї висіли міцний лук і сагайдак зі стрілами, а за гарним шкіряним поясом, що, мов вилитий, обхапував її стрункий дівочий стан, застромлений був топір і широкий мисливський ніж з кістяними черенцями. Звалившись несподівано в пропасть, вона, проте, не почула ані на хвилю страху, а тільки почала озиратися довкола, щоб доглядіти який вихід. Зразу не могла нічого виразно добачити, але швидко її очі привикли до півсумерку, і тоді побачила такий вид, котрий і найсмілішого міг переняти смертельною тривогою. Не далі, як на п'ять кроків, перед нею лежала величезна медведиця в гнізді коло своїх молодих і гнівними, зеленкуватими очима гляділа на несподіваного гостя. Мирослава затремтіла. Чи вдаватися в боротьбу зі страшним звіром, чи шукати виходу і спровадити поміч? Але нелегко було знайти вихід; довкола їжилися ломи й обриви скал, і хоч перелізти через них з тяжким трудом було би можна, то на очах дикого звіра була така робота крайне небезпечна. Недовго надумуючись, рішилася Мирослава не зачіпати звіра, лиш боронитися в разі нападу, а тим часом дати трубою тривожний знак і закликати поміч. Але скоро тільки вона затрубила, медведиця схопилася з леговища і, виючи, кинулась до неї. Не час було Мирославі братися до лука, — звір був надто близько. Вона вхопила обома руками ратище і наставила його насупротив медведиці. Звір, побачивши блискуче залізне вістря, зупинився. Обі неприємельки стояли так довгу хвилю, не зводячи ока одна з одної, не схибляючи ані одним рухом зі свого становища. Мирослава не сміла перша нападати на медведицю; медведиця знов шукала очима, куди би напасти на ворога. Раптом медведиця вхопила в передні лапи великий камінь і, зводячись на задні ноги, хотіла шпурнути ним на Мирославу. Але в тій самій хвилі, коли зводилася на задні ноги, Мирослава одним могучим рухом пхнула їй ратище між передні лопатки. Рикнула страшенно медведиця і перевернулася горілиць, обіллявшись кров'ю. Але рана не була смертельна, і медведиця швидко зірвалася на ноги. Кров текла з неї, та, незважаючи на біль, вона знов кинулася на Мирославу. Небезпека була страшна. Розжертний звір садив просто, грозючи вже тепер своїми страшними зубами. Один рятунок для Мирослави був — видряпатися на облаз, о котрий була оперта плечима. Хвилька, один рух, — і вона стояла на облазі. На серці в неї полегшало, — тепер її положення не було таке небезпечне, бо в разі нападу могла вдарити звіра згори. Та ледве Мирослава могла дослідити, що робить медведиця, а вже звірюка стояла близько неї на камені, ревучи грізно і рознявши закровавлену пащеку. Зимний піт виступив на чолі Мирослави; вона бачила, що тепер

настала рішуча хвиля, що на тій вузькій кам'яній плиті мусить розігратися боротьба на життя і смерть і що того буде перемога, хто зможе вдержатися на тій становищі й зіпхнути з нього противника. Медведиця була вже близько; Мирослава пробувала заставитися від неї ратищем, але медведиця вхопила дрючину зубами і шарпнула її так сильно, що мало не зіпхнула Мирославу з каменя; ратище виховзлось їй із рук, і звір кинув ним геть у ломи.

«Тепер прийдеться загибати!» — блиснуло в думці в Мирослави, але відвага не покинула її. Вона вхопила обома руками топір і стала міцно до останньої оборони. Звір сунув чимраз ближче; гарячий його віддих чула вже Мирослава на своїм лиці; мохната лапа, насторожена гострими кігтями, грозилася її груді, — ще хвиля, і їй довелось би, пошарпаній, кровавій, упасти з каменя, бо топорище було закоротке супроти лап величезного звіра.

— Рятунку! — скрикнула у смертельній тривозі Мирослава, і в тій хвилі понад її головою блиснуло ратище, і пхнута в горло медведиця, мов колода, впала з каменя. В щілині кам'яних звалищ понад головою Мирослави показалося радісне, живим огнем палаюче лице Максима Беркута.

Медведиця ще жила і, ревучи, зірвалася з місця. Одним скоком була вона коло своїх молодих, що, не розуміючи цілої тої страшної боротьби, бавилися і перевертали в гнізді. Обнюхавши їх, медведиця кинулася знов до Мирослави. На се Мирослава була приготувана і, піднявши обіруч топір, одним замахом розрубала ним

голову медведиці. Впала звірюка і, метнувши собою кілька разів у боки, сконала.

Тим часом і Максим, продершися крізь навалені ломи, станув обік Мирослави. В очах дівчини заблисли дві перлові сльози, і, не кажучи ані слова, вона гаряче стиснула руку свого порятівника.

Звинна, як вивірка*, Мирослава швидко видряпалась назад на той вал, з якого була впала, і відтам оголосила цілому стрілецькому товариству свою пригоду і поміч, якої дізнала від Максима. З трудом видряпався сюди Тугар Вовк, а за ним і інші бояри; Тугар довго держав доньку в обіймах, а побачивши кров на її одежі, аж затремтів.

— І ти, ти, моя доню, була в такій небезпеці! — І він раз по разу обнімав доньку, немов боячись утратити її.

Потім він зліз униз до Максима, що порався коло медведиці і коло молодих медведят. Максим узяв їх на руки і положив перед Мирославою й Тугаром.

Згромаджені бояри гляділи то радісно на малі медведята, то зо страхом на вбиту медведицю, обзирали рани і подивлялися силу і смілість Мирослави, що могла вдатися в боротьбу з такою страшною звірюкою.

— О, ні, — сказала сміючись Мирослава, — без помочі отсього чесного молодця була б я тепер лежала так, як сеся звірюка, пошарпана й закровавлена! Йому від мене належиться велика подяка.

Обов'язок вдячності так був глибоко вкорінений у наших рицарських предків, що й Тугар Вовк не міг від нього виломатися. Він узяв Максима за руку і випровадив його наперед.

— Молодче, — сказав він, — донька моя, єдина моя дитина, говорить, що ти вирятував її життя з великої небезпеки. Я не маю причини не вірити її слову. Прийми ж за своє чесне діло подяку вітця, котрого вся любов і вся надія в тій одній дитині. Я не знаю, чим тобі можемо відплатити за се діло, але будь певний, що скоро се коли-будь буде в моїй силі, то боярин Тугар Вовк не забуде того, що тобі завдячує.

Максим стояв при тих словах мов на грані. Він не привик до таких прилюдних похвал і зовсім не надіявся, ані не бажав нічого подібного. Він змішався при боярських похвалах і не знав, чи відповідати що-небудь, чи ні, а вкінці сказав коротко:

— Нема за що дякувати, боярине! Я зробив те, що кождий на моїм місці зробив би, — за що ж тут дякувати? Нехай донька твоя буде здорова, але на вдячність ніяку я не заслужив.

Сказавши се, він пішов, аби закликати своїх тухольських товаришів.

Ўчта — урочистий обід, що його влаштовують на відзначення якоїсь події.

Сагайдак — шкіряна сумка або дерев'яний футляр для стріл.

1. Уважно читай текст уголос і мовчки.
2. Яку подію описано в уривку?
3. Склади усний портрет Максима (мова, вчинки, ставлення до людей, риси характеру).
4. Склади усний портрет Мирослави (зовнішній вигляд, мова, вчинки, риси характеру).
5. Уважно прочитай двобій Мирослави з ведмедицею. Що можна сказати про характер Мирослави?
6. Як Максим відреагував на подяку Тугара Вовка? Які риси характеру Максима проявилися?

IV

Широкою рікою плили по Русі пожежі, руїни та смерть. Страшна монгольська орда з далекої степової Азії налетіла на нашу країну, щоб на довгі віки в самім корені підтяти її силу, розбити її народне життя. Найперші міста: Київ, Канів, Переяслав упали і були зруйновані до основи; їх слідом пішли тисячі сіл і найменших городів. Страшний начальник монгольський Бату-хан, прозваний Батием, ішов на чолі своєї стотисячної орди, женучи перед собою вчетверо стільки всяких полоняників, що мусили битися за нього в перших рядах, — ішов поздовж руської землі, розпускаючи широко свої загони і бродячи по коліна в крові. Про якийсь опір на рівнім полі ніщо було й думати, тим більше що Русь була роз'єднана і роздерта внутрішніми межиусобицями. Ціль походу страшної орди були Угри, багата країна, заселена племенем, спорідненим з монголами, від котрого великий Чингісхан монгольський домагався, щоб йому піддалося. Угри не хотіли піддатися. З трьох боків разом, після плану Батия, мала впасти орда до Угорщини.

Завойовники-монголи палили села, забирали людей у полон, багатьох убивали. Тугар Вовк, якого тухольська громада села Тухля не визнала своїм господарем, незважаючи на те, що він хвалився, що господарем Тухлі його призначив сам князь, вирішив помститися тухольцям. Тугар Вовк їде до табору монголів, щоб просити їх напасти на село Тухля і знищити село разом із людьми. Із собою узяв свою дочку Мирославу, мати якої давно померла.

Смерком уже їхало вузьким плаєм поверх синевідських гір двоє людей на невеличких, та крепких гірських кониках. Один із їздців, мужчина вже в літах, був у рицарському строю, в зброї, з мечем і топором, з шоломом на голові і з списом, прип'ятим до кінського сідла. З-під шолома спливало довге і густе, сивіюче вже волосся на його плечі. Навіть густі сумороки, що хмарою лежали на горах величезними клубами, котилися з ярів і дебрів чимраз вище на верхи, не могли на його лиці закрити виразу глибокого невдоволення, гніву і якоїсь сліпої завзятості.

Другий їздець — то була молода, гарна дівчина, одіта в полотняну, шовковими нитками перетикану одіжку, з невеличким бобрівим ковпаком на голові, що не міг вмістити в собі її багатого, буйного, золотисто-жовтого волосся.

— Ах, боже, се що таке? — скрикнула нараз Мирослава. Вони станули саме на вершці гори, і перед ними, мов силою чарів, розкинулася широка стрийська долина, залита морем пожеж і огнищ. Небо жевріло кровавим відблеском. Немов з пекла, неслися з долини дивні голоси, іржання коней, брязкіт зброї, переклики вартових, гомін сидячих при огнищах чорних, косматих людей, а геть-геть далеко роздираючі серце зойки мордованих старців, жінок і дітей, в'язаних і ведених у неволю мужчин, а потім величезні водопади іскор, мов рої золотистих комах, збивалися в небо. Мирослава стала на той вид, мов остовпіла, не можучи відірвати від нього очей. Навіть старий, понурий боярин не міг рушитися з місця, потопаючи очима в тім лячнім, кровавім морі, ловлячи носом запах гіркового диму і крові. Навіть коні під нашими їздцями почали тремтіти всім тілом, стригти вухами і форкати ніздрями, немов лякалися йти даліше.

— Тату, про бога святого, се що таке? — скрикнула Мирослава.

— Наші союзники, — сказав понуро Тугар Вовк.

— Ах, се мусять бути монголи, про котрих прихід говорив народ з такою тривою?

— Так, се вони!

— Нищителі руської землі!

— Наші союзники проти тих проклятих смердів і їх громадівства.

— Але ж, таточку, ти хотів би входити в союз із тими дикунами, обагреними кров'ю нашого народу?

— Що мене се обходить, хто вони і які вони? Крім них ми не маємо виходу. А нехай вони собі будуть і самі злі духи, щоб тільки помогли мені!

В тій хвилі монголи почули прихід чужих людей і з диким криком похапали за луки та окружили їх.

— Хто їде? — закричали різними голосами, то по-нашому, то по-своєму.

— Поклонник великого Чингісхана! — сказав по-монгольськи Тугар Вовк. Монголи стали, витріщивши очі на нього.

— Ти відки, що за один, за чим приходиш? — спитав один, очевидно, начальник сторожі.

— Не твоє діло, — відповів остро на монгольській мові боярин. — Хто веде вашу силу?

— Внуки великого Чингісхана: Пета-бегадир і Бурунда-бегадир.

— Іди і скажи їм, що «Калка-ріка по болоті тече і в Дон упадає». А ми на твій поворот пождемо коло огнища.

Так проявилася зрада Тугаром Вовком свого народу.

1. Уважно читай текст уголос і мовчки.
2. Яку подію описано в уривку?

ІХ

— Тухольці! — кричав Тугар Вовк. — Начальник монголів обіцяє вам віддати вашого полоняника живого й здорового і жадає, щоб ви за те нас, кілька нас іще лишилося, випустили живих і здорових із сеї долини! В противнім разі жде вашого сина несхибна смерть.

Немов хочачи доочне показати їм усю правдивість тої погрози, Бурунда підняв свій страшний топір над головою безоружного Максима.

Вся громада стала мов без духа. Затремтів старий Захар і відвернув очі від того виду, що різав його серце.

— Захаре, — сказали старі тухольці, обступаючи його, — ми думаємо, що можна прийняти се предложення. Сила монгольська знищена, а тих кілька людей не можуть нам бути страшні.

— Не знаєте ви, браття, монголів. Між тими кількома людьми є їх найстрашніший начальник, і сей ніколи не дарує нам загибелі свого війська. Він наведе нову силу на наші гори, і хто знає, чи ми тоді другий раз розіб'ємо її.

— Але твій син, Захаре, твій син! Уважай, що його жде загибель! Глянь, сокира над його головою!

— Нехай радше гине мій син, ніж задля нього має уйти хоч один ворог нашого краю!

З плачем наблизилася Мирослава до старого Захара.

— Батьку! — ридала вона. — Що ти думаєш робити? За що ти хочеш погубити свого сина і... і мене, батьку? Я люблю твого сина, я присягла з ним жити і йому служити! Хвиля його смерті буде й моєю смертю!

— Бідна дівчино, — сказав Захар, — що я можу тобі порадити? Ти знаєш тільки чорні очі та стан хороший, а я дивлюсь на добро всіх. Тут нема вибору, доню!

— Захаре, Захаре, — говорили громадяни, — всі ми уважаємо, що досить того знищення, що сила ворожа вломана, і громада не бажає смерти тих остатніх. У твої руки складаємо долю їх і долю твого сина. Змилуйся над своєю власною кров'ю!

— Змилуйся над нашою молодістю, над нашою любов'ю! — ридала Мирослава.

— Можеш обіцяти їм на словах усе, щоб лише віддали тобі сина, — сказав один із загірних молодців. — Скоро тільки Максим буде свободний, ти лише кивни на нас, а ми всіх інших пішлемо на дно раків годувати.

— Ні! — сказав обурений Захар. — Се було б нечесно. Беркути додержують слова навіть ворогові і зрадникові. Беркути ніколи не сплямують ні своїх рук, ні свого серця підступно пролитою кров'ю! Досить, діти, тої бесіди! Заждіть, я сам пішлю їм відповідь своєю рукою!

І, відвернувши своє лице, він пішов до машини, на якій варесі лежав величезний камінь, і сильною, недрожачою рукою взяв за ужомку, що придержувала тоту вареху в плоскім положенні.

— Батьку, батьку! — кричала Мирослава, рвучись до нього. — Що ти хочеш робити?

Але Захар, мов не чув її крику, спокійно намірював вареху на вогонь.

Тимчасом Бурунда і Тугар Вовк дармо ждали на відповідь тухольців. Похиливши голову, спокійно, рішившись на все можливе, стояв Максим під піднесеною сокирою Бурунди. Тільки Тугар Вовк, не знати чого, тремтів цілим тілом.

— Е, що нам так довго ждати! — скрикнув наостанку Бурунда. — Раз мати родила, раз і гинути прийдеться. Але поперед мене гинь ти, рабе поганий!

І він із страшенною силою замахнувся, щоб сокирою розлупати Максимову голову.

Але в тій хвилі блиснув меч Тугара Вовка понад Максимовою головою, грізна, вбійча рука Бурунди враз із топором, відтята одним замахом від рамені, впала, оббризкана кров'ю, мов сухе поліно, в воду.

Ревнув з лютості і з болю Бурунда і лівою рукою стис Максима за груди, а його очі з виразом пекельної ненависті звернулися на зрадливого боярина.

Але в тій самій хвилі Максим похилився і з цілою можливою натугою вдарив страшного туркомана головою і плечима в лівий

бік так, що Бурунда від сього удару стратив рівновагу і покотився в воду, потягнувши за собою й Максима.

А в слідуючій хвилі зашуміло повітря, і величезний камінь, кинений з тухольської метавки руками Захара Беркута, з лускотом грюкнув на купку ворогів. Бризнула аж до хмар вода, загуркотіло каміння, роздираючий серце зойк залунав на березі, — і за кілька хвилин гладка й тиха вже була поверхня озера, а з Бурундової дружини не було ані сліду.

Мов мертва, без духа стояла над берегом тухольська громада.

Старий Захар, досі такий сильний і незломний, тепер тремтів, мов мала дитина, і, закривши лице руками, ридав тяжко. При його ногах лежала зомліла, непорушна Мирослава.

А втім, радісний крик залунав іздолу. Молодці, що плавали на плотах, наблизившись до того місця, де потонув Максим з Бурундою, разом побачили Максима, як виринав із води, здоровий і сильний, і повітали його веселим криком. Радість їх живо уділилася цілій громаді. Навіть ті, що потратили своїх синів, братів та мужів, і ті радувалися Максимом, немов з його поворотом повертали всі дорогі серцю, страчені в бою.

— Максим живий! Максим живий! Гурра, Максим! — залунали громові окрики і понеслися широко по лісах і горах. — Батьку Захаре! твій син живий! твій син вертає до тебе!

Тремтячи з глибокого зворушення, з сльозами на старечих очах, піднявся Захар.

— Де він? де мій син? — спитав він слабим голосом.

Весь мокрий, але з лицем, роз'ясненим радістю, вискочив Максим із плоті на беріг і кинувся до ніг батькові.

— Батьку мій!

— Синку, Максиме!

Більше не міг сказати ні один, ні другий. Захар захитався і впав у могутні Максимові обійми.

— Батьку мій, що тобі такого? — скрикнув Максим, бачучи смертельну блідість на його лиці і чуючи ненастанну дрож, що потрясла його тілом.

— Нічого, синку, нічого, — сказав потихо, з усміхом Захар. — Сторож кличе мене до себе. Чую його голос, синку. Він кличе до мене: «Захаре, ти зробив своє діло, пора спочити!»

— Батьку, батьку, не говори того! — ридав Максим, припадаючи коло нього. Старий Захар, спокійний, усміхаючись, лежав на мураві, з лицем проясненим, зверненим до полуденного сонця. Він легко відняв руку свого сина від своєї груді і сказав:

— Ні, синку, не ридай за мною, я щасливий! А глянь лише тут обіч. Тут є хтось, що потребує твоєї помочі.

Озирнувся Максим і задубів. На землі лежала Мирослава, бліда, з виразом розпуки на прегарнім лиці. Вже молодці принесли води, і Максим кинувся відтирати свою милу. Ось вона дихнула, створила очі і знов зажмурила їх.

— Мирославо! Мирославо! серце моє! — кликав Максим, цілуючи її руки. — Прокинься!

Мирослава мов пробудилась і здивованими очима вдивлялася в Максимове лице.

— Де я? Що зо мною? — спитала вона слабим голосом.

— Тут, тут, між нами! коло твого Максима!

— Максима? — скрикнула вона, зриваючися.

— Так, так! гляди, я живий, я свободний!

Довго-довго мовчала Мирослава, не можучи прийти до себе з дива. Втім разом кинулася на шию Максимові, а гарячі сльози бризнули з її очей.

— Максиме, серце моє!..

Більше не могла нічого сказати.

— А де мій батько? — спитала по хвилі Мирослава. Максим відвернув лице.

— Не згадуй про нього, серце. Той, що важить правду й неправду, важить тепер його добрі і злі діла. Молімося, щоб добрі переважили.

Мирослава обтерла сльози з своїх очей і повним любові поглядом глянула на Максима.

— Але ходи, Мирославо, — сказав Максим, — ось наш батько, та й той покидає нас.

Захар глядів на молоду пару ясними, радісними очима.

— Клякніть коло мене, діти, — сказав він потихо, слабим уже голосом. — Доню Мирославо, твій батько поляг, — не судім, чи винен, чи не винен, — поляг так, як полягли тисячі інших. Не сумуй, доню! Замість батька доля дає тобі брата...

— І мужа! — додав Максим, стискаючи її руку в своїй.

— Нехай боги дідів наших благословлять вас, діти! — сказав Захар. — В тяжких днях звела вас доля до купи і злучила ваші серця, і ви показалися гідними перестояти й найстрашнішу бурю. Нехай же ваш зв'язок в нинішню побідну днину буде порукою, що й наш народ так само перебуде тяжкі злигодні і не розірве свого сердечного зв'язку з чеснотою й людяним норомом!

І він холодними вже устами поцілував у чоло Мирославу й Максима.

— А тепер, діти, встаньте і підведіть мене крихіточку! Я хотів би ще перед відходом сказати дещо до громади, якій я старався щиро служити весь свій вік. Батьки і браття! нинішня наша перемога —

велике діло для нас. Чим ми побідили? Чи нашим оружжям тільки? Ні. Чи нашою хитрістю тільки? Ні. Ми побідили нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю. Уважайте добре на се! Доки будете жити в громадським порядку, дружно держатися купи, незломно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не побідить вас. Але я знаю, браття, і чує се моя душа, що се не був остатній удар на нашу громадську твердиню, що за ним підуть інші і вкінці розіб'ють нашу громаду. Погані часи настануть для нашого народу. Відчужиться брат від брата, відмежиться син від батька, і почнуться великі свари і роздори по руській землі, і пожруть вони силу народу, а тоді попаде весь народ у неволю чужим і своїм наїзникам, і вони зроблять із нього покірного слугу своїх забагів і робучого вола. Але серед тих злиднів знов нагадає собі народ своє давнє громадство, і благо йому, коли скоро й живо нагадає собі його: се ошадить йому ціле море сліз і крові, цілі століття неволі. Але чи швидше, чи пізніше, він нагадає собі життя своїх предків і забажає йти їх слідом. Щаслив, кому судилося жити в ті дні! Се будуть гарні дні, дні весняні, дні відродження народного! Передавайте ж дітям і внукам своїм вісти про давнє життя і давні порядки. Нехай живе між ними тота пам'ять серед грядущих злиднів, так, як жива іскра не гасне в попелі. Прийде пора, іскра розгориться новим огнем! Прощайте!

Важко зітхнув старий Захар, зирнув на сонце, всміхнувся, і по хвили вже його не стало.

Варéха — тут: знаряддя, у формі ложки, яким кидали каміння у ворога.

Ужóвка (ужівка) — мотузка з пруття або лози.

1. Які часи з історії нашої Батьківщини описано в повісті?
2. Чому Захар Беркут відмовився від пропозиції Тугара Вовка?
3. Що сказав Захар тухольцям про начальника монголів?
4. Що сказав Беркут про свій рід?
5. Як урятувався Максим?
6. Уважно читай останнє звернення Захара Беркута до тухольців. Перекажи його своїми словами.
7. Яка основна думка твору?
8. Перекажи зміст тексту, використовуючи вдалі вислови, вжиті у творі.
9. Подумай і розкажи, як збулося звернення Захара Беркута в незалежній Україні.
10. Де й чому в наші дні захищають Україну від загарбників наші воїни?

Фарбований Лис

(Скорочено)

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Кілька разів гонили його стрільці, травили його псами або підкидали йому за-труєного м'яса, нічим не могли йому доїхати кінця. Дійшло до того, що він не раз у білий день вибирався на полювання і ніколи не вертав з порожніми руками.

Се незвичайне щастя і та його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— Що ви собі думаєте! — величався він перед своїми товаришами. — Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто з торговиці Курку вкраду.

— Ет, іди, не говори дурниць! — уговкували його товариші.

Але сим разом бідний Микита таки перечеислився. Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоти та ховаючися між яриною, дістався аж до середмістя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвилюк вискочити на вулицю, збігати на торговицю і вернути назад. А на вулиці і на торговиці крик, шум, гармидер.

Але що діяти! Лис Микита набрав відваги, розбігся і одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло і їхало людей багато, стояла курява. Лиса мало хто й запримітив, і нікому до нього не було діла.

Але не встиг він добігти до торговиці, коли йому настрічу біжить Пес, з іншого боку надбігає другий, там видить третього. Псів уже наш Микита не обдурить. Зараз занюхали, хто він, загарчали та й як не кинуться до нього! Господи, яке страхіття! Наш Микита скрутився, мов муха в окропі: що тут робити? куди дітисся? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі отворені сіни, а з сіней на подвір'я. Бачить Лис, що на подвір'ї в куті стоїть якась діжка. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався.

Щастя мав, бо ледве він щез у діжі, коли надбігли пси цілою купою, дзявкуючи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте його! — кричали передні.

Ціла юрба кинулася по тісненькім подвір'ї, по всіх закутках, порпають, нюхають, дряпають — Лиса ані сліду нема. Лис Микита був урятований.

Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої, густо на олії розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що малював паркани та садові лавки.

Власне завтра мав малювати якийсь великий шмат паркану і відразу розробив собі цілу діжу фарби та й поставив її в куті на подвір'ї, щоб мав на завтра готову. Вскочивши в сей розчин, Лис Микита в першій хвилі занурився в нього з головою і мало не задушився. Але потім, діставши задніми ногами дна бочки, став собі так, що все його тіло було затоплене в фарбі, а тільки морда, також синьо помальована, трошечки вистирчала з неї. Отак він вичекав, поки минула страшна небезпека.

Майже вмираючи зо страху, бідний Лис Микита мусив сидіти в фарбі тихо аж до вечора, знаючи добре, що якби тепер, у такому строї*, появився на вулиці, то вже не пси, але люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смерклося, Лис Микита прожогом вискочив із своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю і ускочив до садка, а відси бур'янами, через плоти, через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висохла. Вже добре стемнілося, коли Микита добіг до лісу. Він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився у ньому з головою і заснув справді, як по купелі.

Чи пізно, чи рано встав він на другий день. «Саме добра пора на полювання!» — подумав. Але в тій хвилі зирнув на себе — господи! Аж скрикнув неборачисько. А се що таке? Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то якимись колючими гудзами, не то їжаківими колючками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне і важке, мов довбня або здоровий ступернак*, і також колюче.

Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися — не йде. Пробує обкачатися в траві — не йде! Пробує дряпати з себе ту луску пазурами — болить, але не пускає! Пробує лизати — не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби, — де тобі! Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає. Роби що хочеш, небоже Микито!

В тій хвилі де не взявся Вовчик-братик. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, всього в колючках та гудзах і з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившись, як не пішов утікати — ледве хлипає! Подибав у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя — всі його питають, що з ним, чого так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та, знай, тільки лепоче:

— Он там! Он там! Ой, та й страшно ж! Ой! Та й люте ж!

— Та що, що таке? — допитують його свояки.

— Не знаю! Не знаю! Ой, та й страшенне ж!

Що за диво! Зібралося довкола чимало звіра, заспокоюють його, дали води напитися. Бачачи, що з Вовком непорадна година, звірі присудили йти їм усім у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зиркнули собі ж та й кинулися врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка у нього сила, які в нього зуби, які кігті і яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своєю новою подобою, а все-таки він добре бачив, яке враження зробила та його подоба зразу на Вовка, а отее тепер і на інших звірів.

«Гей, — подумав собі хитрий Лис, — та се не кепсько, що вони мене так бояться! Так можна добре виграти. Стійте лишень, я вам покажу себе!»

І, піднявши вгору хвіст, надувшись гордо, він пішов у глиб лісу, де знав, що є місце сходин для всеї лісової людності. Тим часом гомін про нового нечуваного і страшного звіра розійшовся геть по лісі. Всі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека придивитися новому гостеві, але ніхто не смів приступити ближче. А Лис Микита мов і не бачить сього, йде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши насеред звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сідати Ведмідь.

Сів і жде. Не минуло й півгодини, як довкола майдану нагромадилося звірів і птахів видимо-невидимо. Всі цікаві знати, що се за поява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити до неї. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвилі, щоб дати драпака.

Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої! Не бійтеся мене! Приступіть ближче, я маю вам щось дуже важне сказати.

Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-ледве переводячи дух, запитав:

— А ти ж хто такий?

— Приступіть ближче, я вам усе розповім, — лагідно і солодко говорив Лис. Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько не важилися.

— Слухайте, любі мої, — говорив Лис Микита, — і тіштеся! Сьогодні рано святий Миколай виліпив мене з небесної глини — придивіться, яка вона блакитна! І, ожививши мене своїм духом, мовив:

«Звіре Остромисле! В звірячій царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Іди на землю і будь звірячим царем, заводь лад, суди по правді і не допускай нікому кривдити моїх звірів!»

Почувши се, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой господи! Так се ти маєш бути наш добродій, наш цар?

— Так, дітоньки, — поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала в звірячій царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та яструби наловили курей, вовки та ведмеді нарізали овець, телят і нанесли цілу купу перед нового царя. Сей узяв часточку собі, а решту по справедливості розділив між усіх голодних.

Знов радість, знов оклики зачудування і подяки. От цар! От добродій!

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і м'якосердним, тим більше, що тепер не потребував сам ходити на лови, засідати, мордувати. Все готове, зарізане, навіть обскубане і обпатране, приносили йому услужні міністри. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голоден. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього і ласкавого царя, а надто так неподібного до всіх інших звірів.

І Лис Микита, зробившись царем, жив собі, як у бога за дверми. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є по правді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухався і спав тільки на м'якій

перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами, що він є Лис, а не жоден звір Остромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він настав на царство. Звірі надумали святкувати врочисто той день і справити при тій нагоді великий концерт. Зібрався хор з лисів, вовків, ведмедів, і ввечері на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали соло, аж око в'януло. Але як молоді лисички в народних строях задзявкотіли тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши морду, як не задзявкає й собі по-лисячому!

Господи! Що стало? Всі співаки відразу затихли. Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та се Лис! Простісінський фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тьфу! А ми собі думали, що він не знати хто такий! Ах ти, брехуне! Ах ти, ошуканче!

І, не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величну мудрість, а люті тільки за те, що так довго давали йому дурити себе, всі кинулися на нещасного Лиса Микиту і розірвали його на шматочки. І від того часу пішла приповідка*: коли чоловік повірить фальшивому приятелеві і дасть йому добре одуритися; коли який драбуга отуманить нас, обдере, оббреше і ми робимося хоть дрібку мудрішими по шкоді, то говоримо приповідку: «Е, я то давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім Лисі!».

Неборáчисько (неборáк) — той, чиє становище викликає співчуття.

Гúдзи — тут: вузли.

Не́біж — племінник.

Непорáдна — тут: лиха.

Драбу́га — тут: пройдисвіт.

1. Яким був Лис Микита?
2. Кого зобразив автор в образі Лиса?
3. Що сталося з Лисом у місті?
4. Як Микита вирішив використати свій змінений вигляд?
5. Як стали поводитися звірі? Кого зобразив автор у їхніх образах?
6. Як Лис Микита сам себе виказав і що з того сталося?
7. Поясни значення прислів'я: *Неправдою вік пройдеш, а назад не вернешся*. Чи підходить воно до характеристики Лиса?

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

(1871—1913)

Леся Українка (справжнє ім'я та прізвище Лариса Петрівна Косач) — поетеса й громадська діячка, народилася 25 лютого 1871 року в місті Новоград-Волинський (нині Житомирська область) у сім'ї урядовця.

В освіченій, культурній родині Косачів шанували мистецтво, поважали книгу. Леся навчилася читати в чотири роки. А на дев'ятому році життя дівчинка почала писати вірші.

Минав час, а з ним і пора дитинства золотого. На зміну йшли роки напруженого навчання. Через тяжку хворобу Леся навчалася вдома. Завдяки наполегливості й винятковим здібностям вона згодом стала високоосвіченою людиною, знала більш як десять мов.

1893 року у Львові вийшла друком перша збірка поезій Лесі Українки під назвою «На крилах пісень». 1899 року у Львові побачила світ нова збірка поезій «Думи і мрії», а 1902-го в Чернівцях — третя поетична збірка «Відгуки».

Писала Леся Українка і п'єси. Найкращою серед них є «Лісова пісня».

Крім поезій і п'єс, Леся Українка створила чимало цікавих оповідань, казок, значну частину яких присвятила дітям.

Тяжка хвороба й невтомна творча праця виснажили сили Лесі Українки. 1 серпня 1913 року вона померла в курортному містечку Сурамі (Грузія). Поховали Лесю Українку в Києві на Байковому кладовищі.

1. Розкажи про дитячі роки Лесі Українки. Яке її справжнє ім'я та прізвище?
2. Доведи, що Леся Українка була високоосвіченою людиною.
3. Пригадай і розкажи, які твори для дітей написала Леся Українка. Про що в них розповідається?

* * *

Скрізь плач, і стогін, і ридання,
несмілі поклики, слабі,
на долю марні нарікання
і чола, схилені в журбі.

Над давнім лихом України
жалкуєм-тужим в кожний час,
з плачем ждемо тії години,
коли спадуть кайдани з нас.

Ті сльози розтроюдять рани,
загоїтись їм не дадуть.
Заржавіють від сліз кайдани,
самі ж ніколи не спадуть!

Нащо даремнії скорботи?
Назад нема нам воріття!
Берімось краще до роботи,
змагаймось за нове життя!

Розтроюдять рани — розворушать, підсилять біль.

1. Читай вірш уважно, дотримуйся інтонації.
2. Яким описано у вірші життя народу?
3. До чого поетеса закликає народ? Відповідь доповни словами з тексту вірша.

Досвітні огні

Ніч темна людей всіх потомлених скрила
під чорні, широкії крила.
Погасли вечірні огні;
усі спочивають у сні.
Всіх владарка ніч покорила.

Хто спить, хто не спить, — покорись темній силі.
Щасливий, хто сні має милі!
Від мене сон милий тіка...
Навколо темнота тяжка,
навколо все спить, як в могилі.

Привиддя лихі мені душу гнітили,
повстати ж не мала я сили...
Зненацька проміння ясне
од сну пробудило мене, —
досвітні огні засвітили!

Досвітні огні, переможні, урочі,
прорізали темряву ночі,
ще сонячні промені сплять, —
досвітні огні вже горять.
То світять їх люди робочі.

Вставай, хто живий, в кого думка повсталала!
Година для праці настала!
Не бійся досвітньої мли, —
досвітній огонь запали,
коли ще зоря не заграла.

1. Читай вірш виразно, дотримуючись інтонації.
2. Визнач основну думку твору. Знайди про це в тексті вірша й зачитай.
3. Чому поетеса схвильована і сон від неї тікає? Що її хвилює?
4. Хто запалив досвітні огні? Що це за вогні?
5. До чого закликає Леся Українка цим віршем? Знайди про це в тексті вірша й зачитай.

Калина

(Уривок)

Козак умирає, дівчинонька плаче:
«Візьми ж мене в сиру землю з собою, козаче!»
— Ой, коли ж ти справді вірная дівчина,
буде з тебе на могилі хороша калина.
«Ой, що ж тобі, милий, з того за потіха,
щоб я мала червоніти серед мого лиха?
Ой, що ж тобі, милий, з того за відрода,
щоб я мала процвітати, як мені досада?
Чи то ж тобі стане миліш домовина,
як я буду зеленіти — німа деревина?»
— Як упадуть роси на ранні покоси,
то не в мою домовину, а на твої коси,
як припече сонце веснянії квіти,
хай не в'ялить моїх костей, тільки твої віти.
Ой, так не затужить і рідная ненька,
як ти, моя калинонько, моя жалібненька...
Ой, ще ж над миленьким не зросла й травиця,
як вже стала калиною мила-жалібниця.
Дивуються люди і малії діти,

що такої пригодоньки не видали в світі:
«Чия то могила в полі при дорозі,
Що над нею калинонька цвіте на морозі,
що на тій калині листя кучеряві,
а між цвітом білесеньким ягідки криваві».

1. Читай вірш душевно вголос, потім — мовчки.
2. Про що просила дівчина козака?
3. Про що просив козак дівчину? Знайди про це в тексті вірша й зачитай.
4. Знайди і зачитай, як у творі показано єднання людини з природою.
5. Чому дівчину порівняно з калиною?
6. Визнач основну думку твору.

Казка про Оха-чародія

(Скорочено)

В тридев'ятім славнім царстві,
де колись був цар Горох,
є тепер на господарстві
мудрий пан, вельможний Ох.

Сам той Ох на корх заввишки,
а на сажень* борода,
знає край і вдовж, і вширшки,
і кому яка біда.

Чи хто правий, чи неправий,
чи хто прийде сам, чи вдвох, —
всіх приймає пан ласкавий,
тільки треба мовить: «Ох!»

На зеленому горбочку
спершу він людей приймав,
потім сів у холодочку,
звідки голос подавав.

А як зранку та й до ранку
стали люди обридять,
Ох зробив собі землянку,
Оха більше не видать.

Але хто те місце знає,
де трухлявий пень і мох,
той приходять і волає
або й тихо каже: «Ох!»

Хоч би навіть ненароком
теє «ох!» промовив ти,
знай, що вилізе те боком, —
воріття вже не знайти!

Бо затягне з головою
трясовиця мохова
і з душею ще живою
під землею похова.

Під землею ж там — палати,
де вельможний Ох сидить,
гарні, пишнії кімнати,
срібло-злото скрізь ряхтять;

дорогії самоцвіти,
наче зорі, миготять,
скрізь заморські дивні квіти,
по клітках пташки сидять;

золотії грають рибки
в кришталевих скриньочках;
і ведмеді ходять дибки
в рукавичках, жупанках.

Враз тебе там обморочать
блиск і пахощі міцні,
попугаї заторочать
приказки якісь дивні.

І безглузді очі втупить
в тебе рибка, мов чига...
Тут ведмедів гурт обступить,
кожен лапу простяга, —

той бере тебе за руку,
той торкає за плече;
боронь боже ворухнутись! —
кров одразу потече.

Тож, коли вже раз попався, —
наче в пастку бідна миш, —
то сиди, мов прикувався,
не рушай, мовчи та диш!

Вийде Ох: «Вітай в гостині!
Чи волієш нам служити?
Чи волієш, може, нині
головою наложити?»

Скажеш: «Я служити не згоден», —
зараз цок тебе в лобок,
якщо ти носить не годен
рукавички й жупанок.

Стань на службу —
подарують рукавички й жупанець,
привітають, пошанують, —
тільки ж там тобі й кінець!

Вічно будеш пробувати
у підземному дворі,
більш тобі вже не видати
ані сонця, ні зорі.

Де торкнешся — всюди брами,
під замком та під ключем...
Десь далеко хтось часами
озивається плачем.

Спів на плач відповідає,
плач на спів, так без кінця...
Кажуть, бранка* там ридає,
жде юнака-молодця.

Якби хтів їй волю дати
хто з хоробрих юнаків,
мусить перше розрубати
сімдесят ще й сім замків...

Вже вам казка обридає?
Що ж! хто має кладенець,
хай замки ті розрубає, —
буде казочці кінець!

Корх — міра довжини, що дорівнює ширині долоні.
Кладеніць — казковий меч, що має дивовижну силу.

1. Читай казку спочатку вголос, потім — мовчки.
2. Кого зобразила Леся Українка в образі Оха-чародія?
3. Що пропонував Ох тим, хто потрапляв до нього в підземне царство? Що зобразила поетеса в образі підземного царства?
4. Чому Ох намагався змінити тих, хто відмовлявся йому прислужувати, догоджати?
5. Яким ставало життя тих, хто згодився служити Оху? Кого зобразила поетеса в образах папуг, рибок, ведмедів?
6. Кого зображено в образі дівчини-бранки, а кого — в образах хоробрих юнаків?
7. Яка основна думка твору?
8. Про що мріяла Леся Українка для України?

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ (1857—1935)

Андрій Якович Чайковський — письменник, громадський діяч, народився 15 травня 1857 року в місті Самбір (нині Львівська область) у родині дрібного службовця. У ранньому віці втратив батьків, тому хлопчика виховувала бабуся.

Андрійко спочатку навчився читати польською мовою, оскільки українського букваря тоді не було. До початкової школи не ходив, навчався удома. Іспити за початкову школу здавав приватно. Згодом навчався у Самбірській гімназії, де вперше прочитав «Кобзар» Тараса Шевченка. Цікавився історією та культурою України. Тоді ж під впливом прочитаних книжок спробував писати драми й оповідання. Відбувши річну військову службу, вступив на філософський факультет Львівського університету, а через рік перейшов на правничий відділ університету. Працював адвокатом у Львові, потім відкрив у Бережанах адвокацьку канцелярію.

Літературна діяльність Андрія Чайковського розпочалася 1888 року. Письменник глибоко знав сучасне йому селянське життя,

і на цю тему писав твори. На пробудження національної свідомості й виховання молоді значний вплив має проза Чайковського в романтичному стилі про козаччину, зокрема оповідання «За сестрою», яке Андрій Якович написав 1907 року. Славу письменнику приніс історичний роман «Сагайдачний».

Помер Андрій Якович Чайковський 2 червня 1935 року. Його поховали в місті Коломия.

1. Яку освіту здобув Андрій Чайковський?
2. Про що письменник писав у своїх творах?
3. Яке оповідання Андрія Чайковського вплинуло на пробудження в української молоді національної свідомості?

За сестрою

Оповідання з козацької старовини

(Переказ уривків)

I

Село Спасівка знаходилося на правому березі ріки Самари, недалеко від Дніпра. Воно нічим не відрізнялося від інших, не пишалось хоробами*, бо були то страшні часи татарських набігів на Україну, і ніхто не був упевнений у завтрашньому дні.

У Спасівці жив славний козацький рід Судаків. На той час у родині були сімдесятирічний дід Андрій, син Степан із дружиною Палажкою, діти — п'ятнадцятирічний Павло та тринадцятирічна Ганна. Старший брат Петро вже пішов на Запоріжжя.

Дід привчав Павлуся до лицарського ремесла — їздити на коні, кидати спис та аркан, стріляти з лука, орудувати шаблею, розповідав про звичаї козаків та їхні пригоди. Павлусь багато дечого навчив і сестру Ганну, а та захищала брата перед батьками.

Якось у неділю увечері дід Андрій відчув дивний неспокій. А серед ночі церковний дзвін забив на сполох. У село ввірвалися татари, запалили хати, стали ловити дівчат і хлопців. Селяни захищалися, як могли, але полягли під ножами татар, серед них дід і мати Павлуся. Ганну та батька нападники захопили в полон. Павлуся вдарили по голові, коли він кинувся захищати сестру. Отямившись, хлопець відв'язав татарського коня, вискочив за огорожу й помчав у степ. Навздогін йому полетіли стріли, й одна поранила.

1. Про які події з історії України розповідається у творі?
2. Що сталося з родиною Судаків?

II

Безкрай степ. Свиридова могила — умовне місце збору козаків, сторожовий пост.

Вартовий Семен Непорадний — перший силач на Січі — здивувався, побачивши вранці заграву на заході. Потім зрозумів, що то далека пожежа, і побачив, як мчить до нього хлоп'я на татарському коні. На березі знесилений вершник упав. Це був Павлусь.

Семен вийняв стрілу, промив рану й закутав хлопця. Припинаючи коня, помітив, що сідло занадто важке, і знайшов червінці. Ось приїхали козаки. Непорадний розповів їм про дитину й спалену Спасівку. Один із козаків, Петро Судак, пізнав свого брата. Дід Панас перев'язав Павлусеві рану й дав зілля.

Червінці — гроші.

Уважно читай текст. Розкажи, як Павлусь урятувався.

Павлусь мріє визволити з татарської неволи сестру Ганну. Він бере коня, якого прихопив у татар, і їде визволяти сестру. Але...

VI

Хлопчик довго їхав степом, знаходячи безпечні місця для відпочинку. Одного разу він прокинувся від штурхана. Це був харциз, степовий розбишака. Павлусь вихопив пістоль, а розбійник швидким рухом вибив його, потім зв'язав полоняника, повіз і продав татарам, їхав задоволений, та зустрів ватагу Недолі. Семен Непорадний упізнав коня й сідло Павлуся. Розбійника допитали. Це був знаменитий запроданець, потурнак Карий, який продавав людей у рабство. Татарин, що пристав до козаків, упізнав у харцизові того, хто зарізав і пограбував його батька, і розправився з ним.

Потурнак — потуречений чоловік.

1. Що зробив степовий розбишака з Павлусем?
2. Як закінчив своє життя розбійник?

VII

Павлусь, поплакавши, заспокоївся. Він вирішив, що вивчатиме мову татар, їхні звичаї, і це допоможе йому потрапити в Крим, знайти сестру. Єдине, на що не погоджувався, — змінити віру, зректися хреста.

Татарські купці зупинилися в селі Коджамбак у дуже багатого Сулеймана-ефенді. Павлуся подарували Мустафі, синові Сулеймана, і відвели до прислуги. Там хлопець познайомився з невільником Остапом Швидким, став розпитувати про можливість утечі. У розмові з Мустафою Павлусь вів себе гордо й незалежно, і тому пан звелів його випороти й відправити до конюхів.

Павлусь любив коней. Він охоче виконував усі роботи й готувався до втечі.

Вибрав найкращого коня й опинився у степу. Коли хтось питав, куди їде, відповідав, що має термінову справу. Та один татарин не повірив, зв'язав і повіз у Коджамбак. Павлусь придумав історію, що їде по знахаря для хворого панського сина, і татарина теж покарають, якщо він цьому перешкодить. Татарин злякався і втік, а Павлусь повернувся до табуна. За те, що повернувся сам, кару втікачеві пом'якшили — двадцять ударів дротяною нагайкою і продати. Коли почали виголошувати присуд, до двору під'їхав мулла. Він звернувся до гяурів (невірних, українських полонених) і сказав, що той, хто повідомить про долю сина Девлет-Гірея Мустафу-ага, який цього літа воював в Україні, отримає нагороду й матиме милість його пана. Павлусь виступив і сказав по-татарськи, що він знає. Мулла хотів його розпитати, але юнак наполягав, що буде говорити лише з паном, і його повезли до Девлет-Гірея.

Девлет-Гірей мешкав у столиці Кримського ханства Бахчисараї. Коли приїхали, Павлусь сміливо заговорив до пана й сказав, що бачив Мустафу-ага в битві, а що з ним далі сталося, знає його сестра Ганна Судаківна, яка десь тут у Криму, в полоні.

Девлет-Гірей наказав розшукати Ганну, а Павлусеві дати все, що потрібно. Опинившись у світлиці сам, хлопець почав щиро молитися і дякувати Богіві.

Через три тижні Ганну знайшли й повезли до Девлет-Гірея. Павлусь попросився зустріти сестру.

Коли Ганнуся побачила брата, то зомліла. Її відлили водою. Дівчина пересіла на коня, і вони поїхали, дорогою про все поговоривши та домовившись. Єдине, чого вони боялися, так це того, щоб лубенський полковник до того часу не стратив Мустафу.

Ефенді — пан, начальник.

Муллá — служитель релігійного культу в мусульман.

1. Чому Павлусь вирішив вивчати мову татар?
2. На що не погоджувався хлопчик? Чому?
3. Хто такий Остап Швидкий?
4. Чому Павлуся відправили до конюхів?
5. Що придумав Павлусь, аби визволити сестру?
6. Про що домовилися Павлусь із Ганною, коли вони зустрілися?

IX

Настала зима. Павлусеві було дивно без снігу, сумно без веселих різдвяних свят, колядування, катання на санчатах.

Нарешті прибув гонець зі звісткою, що Мустафа живий і їде додому.

Павлусь зрадів і побіг до жіночого відділу, де була Ганнуся, повідомити новину. Потім хотів поїхати зустрічати Мустафу, але повернувся: його взяла злість за ті кривди, що заподіяли їм татари.

Вранці їх із сестрою покликали до пана. Девлет-Гірей сказав просити всього, чого захочуть. Діти попросили волі. Павлусь раптом згадав про Остапа Швидкого, свого земляка, який його рятував у неволі, і випросив волю й для нього.

1. Що попросив Павлусь у Девлет-Гірея?
2. Що можна сказати про характер, учинки Павлуся?
3. Склади усний портрет Павлуся.
4. Яка основна думка твору?
5. Чого навчає нас це оповідання?

ПЕРЕВІР СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

Пригадай

1. Що ти знаєш про дитинство Тараса Шевченка?
2. Про що писав Леонід Глібов у своїх байках?
3. Який подвиг здійснила Олеся — героїня оповідання «Олеся»?
4. Про які події з історії України розповідається у творі «Захар Беркут»?
5. Як тухольці під керівництвом Захара Беркута знищили військо монголів?
6. Назви позитивних і негативних героїв оповідання «За сестрою».
7. Яку легенду придумав Павлусь і розказав татарам, щоб визволити сестричку?

Поясни

1. Що свідчить про любов Тараса Шевченка до рідної землі, простого українського народу?
2. Що допомогло тухольцям побороти монголів?
3. Як Леся Українка відобразила у своїх творах єднання людини з природою?
4. Які вчинки Павлуса свідчать про його сміливість і винахідливість?

Продемонструй знання і вміння

1. Визнач тему й основну думку твору «Захар Беркут».
2. Доведи, що добро завжди перемагає, а зло завжди буває покаране. Відповідь доповни прикладами з творів «За сестрою», «Захар Беркут».

Продовж думку

1. Тараса Шевченка шанують не лише в Україні, а й у всьому світі, тому що ...
2. Захар Беркут продемонстрував, що ...
3. Мені подобається вірш Лесі Українки про ... . Мене в ньому схвилювало те, як ...

Відповідь доповни словами з вірша.

З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ (1878—1944)

Олександр Олесь (справжнє ім'я та прізвище Олександр Іванович Кандиба) — прозаїк і поет, народився 5 грудня 1878 року в містечку Білопілья на Сумщині. Батьківський рід походив із чумаків, материн — із кріпаків. Коли Олександрю було одинадцять років, загинув батько. Мати Олександра Василівна згадувала, що вона «залишилась одна з трьома дітьми і трьома карбованцями в кишені».

Ця проста жінка навчила свого Сашка в чотири роки читати, згодом прищепила любов до поезії Тараса Шевченка, до «Кобзаря», якого він іще малим знав майже напам'ять. Серед краси природи, серед працюючих і співучих земляків минало його дитинство.

Початкову освіту Олександр здобув у сільській школі, потім вступив до хліборобської школи, згодом закінчив Харківський ветеринарний інститут.

1907 року вийшла перша збірка поезій Олександра Олеся «З журбою радість обнялась». Книжка привернула увагу літературних критиків і викликала захоплення у читачів.

У різний час вийшло в світ більш як два десятки поетичних збірок Олександра Олеся. Писав він і п'єси, легенди, казки й вірші для дітей. На вірші Олеся українські композитори Микола Лисенко, Ярослав Степовий, Анатолій Кос-Анатольський, Кирило Стеценко написали музику, і ці поезії стали народними піснями.

Помер Олександр Олесь 22 липня 1944 року в Празі. Там його й поховали. 2017 року прах Олександра Олеся перепоховали в Києві на Лук'янівському кладовищі.

1. Розкажи про дитинство Олександра Олеся.
2. Хто прищепив Олександрові Олеся любов до поезії Тараса Шевченка?
3. Які твори писав Олександр Олесь для дітей?

* * *

Як довго ждали ми своєї волі слова,
і ось воно співа, бринить.
Бринить, співає наша мова,
чарує, тішить і п'янить.

Як довго ждали ми... Уклін чолом народу,
що рідну мову нам зберіг,
зберіг в таку страшну негоду,
коли він сам стоять не міг...

1. Читай вірш виразно.
2. Визнач основну думку вірша.
3. Пригадай історію України. Чому українці довго ждали волі слова — волі рідної мови?
4. Якими словами описує поет мову? Знайди про це в тексті вірша й зачитай.
5. За що поет дякує народу?
6. Вивчи вірш напам'ять.

* * *

Рідна мова в рідній школі!
Що бринить нам чарівніш?
Що нам ближче, і миліш,
і дорожче в час недолі?!

Рідна мова! Рідна мова!
Що в єдине нас злива, —
перші матері слова,
перша пісня колискова,

як розлучимось з тобою,
як забудем голос твій,
і в вітчизні дорогій
говоритимем чужою?!

Краще нам німими стати,
легше гори нам нести,
ніж тебе розіп'ясти,
наша мова, наша мати!

Ні! В кім думка прагне слова,
хто в майбутнім хоче жить,
той всім серцем закричить:
«В рідній школі рідна мова!»

І спасе того в недолі
наша мрія золота,
наше гасло і мета:
рідна мова в рідній школі!

1. Читай вірш урочисто, піднесено.
2. Визнач основну думку вірша.
3. Який рядок вірша виражає його основну думку?
4. Поясни значення рідної мови для людини, для тебе особисто.

* * *

(Уривок)

Коли б я знав, що розлучусь з тобою,
о краю мій, о землячко свята,
що я, отруєний журбою,
в світах блукатиму літа;

коли б я знав про муки люті,
про сміх і глум на чужині,
що в мене будуть руки скуті
і в мури замкнені пісні.

1. Про що жалкує поет?
2. Як поет називає рідну землю?
3. Що пережив поет на чужині? Знайди про це у вірші й зачитай.

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Айстри

Опівночі айстри в саду розцвіли...
Умилась росою, вінки одягли,
і стали рожевого ранку чекать,
і в райдугу барвів життя убирать...

І марили айстри в розкішнім півсні
про трави шовкові, про сонячні дні, —

і в мріях ввижалась їм казка ясна,
де квіти не в'януть, де вічна весна...

Так марили айстри в саду восени,
так марили айстри і ждали весни...
А ранок стрічав їх холодним дощем,
і плакав десь вітер в саду за кущем...

І вгледіли айстри, що вколо — тюрма...
І вгледіли айстри, що жити дарма, —
схилились і вмерли... І тут, як на сміх,
засяяло сонце над трупами їх!..

1. Читай вірш уголос, дотримуючись інтонації.
2. Уважно читай вірш мовчки.
3. Про що мріяли айстри? Чому їхні мрії не здійснилися?
4. Розглянь малюнок. Склади усний опис: «Айстра — чудова осіння квітка».
5. У класі прослухайте запис пісні на слова вірша.
6. Які почуття викликає у тебе пісня?

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО

(1894—1956)

Олександр Петрович Довженко — письменник і кінорежисер, народився 10 вересня 1894 року в селі Сосниця на Чернігівщині в багатодітній селянській родині. Із щирим захопленням Олександр Петрович розповідав про свого батька: «Багато бачив я гарних людей, але такого, як батько, не бачив... Скільки він землі виворав, скільки хліба накосив! Як вправно робив, який був дужий і чистий... Жарт любив, точене, влучне слово...»

Духовно красивою була й мати Сашка. «Нічого в світі так я не люблю, — часто говорила вона, — як саджати що-небудь у землю, щоб проізрастало. Коли вилізає саме з землі всяка рослиночка, ото мені радість».

Батько й мати, дід, селяни — трудівники з рідного села — це перші вихователі Олександра Довженка. Вони навчили його любити й шанувати людей та їхню працю, бачити й розуміти прекрасне і в людях, і в природі.

Батько прагнув будь-що дати синові освіту. Олександр Довженко спочатку навчався у Сосниці в початковій школі, а потім — у так званій вищій початковій школі. 1914 року закінчив Глухівський учительський інститут. Навчаючись в інституті, Олександр багато читав. Тут він уперше ознайомився з українськими книжками, з журналом «Літературно-науковий вісник», із газетою «Нова рада». Їх було заборонено, заборонено було навіть розмовляти українською мовою. По закінченні навчання майбутній письменник учителював у школах. Він викладав фізику, географію, історію, природознавство.

1926 року Олександр Довженко приїхав до Одеси. Його покликав кінематограф. Довженко почав працювати на Одеській кінофабриці. Він зрозумів, що подальший розвиток української культури неможливий без кіно. Тоді він створив кінофільми «Земля», «Арсенал», «Звенигора». Кожна зі створених Олександром Довженком кінокартин була видатною подією у кіномистецтві, а кінофільм «Земля» визнано одним із найкращих фільмів світового кінематографа.

Під час Другої світової війни Олександр Довженко був фронтовим кореспондентом (1941—1943). Він виступав перед воїнами з промовами, читав свої твори: публіцистичні статті, оповідання. Також друкувався у фронтових газетах.

За щоб не брався Довженко, усе виходило талановито. Він написав кіноповісті «Поєма про море», «Повість полум'яних літ», «Україна в огні», «Зачарована Десна», двадцять оповідань.

Олександр Довженко був великим мрійником. Він мріяв усю землю перетворити на розкішний квітучий сад, і сам садив фруктові дерева на Київській кіностудії, де працював. Мріяв про реставрацію* Києва, про будівництво на берегах Дніпра сіл нового типу. Біля столиці хотів створити село-музей, до якого були б перенесені старі хати з усіх регіонів України. Лише набагато пізніше, коли Олександра Петровича вже не було в живих, біля Києва створили таке село — Пирогів. Мрія Довженка збулася.

Іменем Олександра Довженка названо кіностудію в Києві.

Помер Олександр Довженко 25 листопада 1956 року в Москві, де його й поховали. Згодом прах Олександра Довженка перепоховали в Києві на Байковому кладовищі.

1. Розкажи про батьків Олександра Довженка. Чого навчали вони сина?

2. Яку освіту здобув Олександр Довженко?
3. У чому проявилась багатогранність Олександра Довженка як творчої особистості?
4. Про що мріяв Олександр Довженко? Чи здійснилися його мрії?

Спогади

Весняного сонячного дня 1929 року на пустирі, що прилягав до нового павільйону Київської кіностудії, ходив молодий ратай* за плугом. Видовище вражало: білий кінь і орач у білій сорочці, босий, а на голові артистично збитий набакир капелюх. Чепіги плугатар тримав уміло, орав упевнено.

— Та це ж Сашко! — вигукнув хтось.

— Ай справді, він, Олександр Петрович.

До орача збігалися люди. А він зупинив коня і, витираючи піт з чола, ніби виправдовувався:

— Хіба можна приступати до нового фільму, та ще й про землю, коли навколо студії отакі кучугури сміття, бур'яни? Хто хоче залишити пам'ять по собі — посадити деревце, приставай до мого гурту.

Наступного дня на подвір'я кіностудії в'їхала підвода з саджанцями. Поруч із візником ішов Довженко, загадково всміхаючись.

І взялась мистецька молодь за лопати, граблі. Садили дерева. Сад так і назвали — Довженковим...

У дитинстві Олександр Довженко мріяв стати архітектором, живописцем, мореплавцем, учителем. Життя трохи обмежило наміри юних літ. Довженко зосередив свої творчі сили насамперед на мистецькій діяльності. І тут він досяг найбільшого: на весь світ прославився як великий майстер кіномистецтва і талановитий письменник.

Нелегким був той шлях, який вивів Довженка на осяйні верховини світової слави.

За Никифором Падалкою

Ніч перед боєм

(Стислий переказ)

У землянці, де зібралось приблизно 30 чоловік, Іван Добробут питає капітана Петра Колодуба про його «внутрішній секрет». Петро відповідає, що його змінив відступ через Десну, коли він познайомився зі старими дідами-рибаками.

Вони відступали вже кілька днів і були останніми, хто мав перейти через Десну. Переправити їх мали два діди-рибалки Савко і Платон. Усю дорогу діди між собою обговорювали відступаючих, що вони мали нову форму й не були справжніми солдатами, адже відступали. Діди казали, що справжні солдати мають захищати свій край і людей, а не тікати від смерті, бо кому судилося померти, то смерть його кругом наздожене.

На заперечення Троянди Платон відказав йому, що в того мала душа, якщо страх більший за ненависть до ворога. Дід Платон на прощання сказав Колодубу, що не тими вони сповнені емоціями, що в них має бути не жаль і скорбота, а ненависть до ворога й презирство до смерті, адже перемагають горді, а не жалісливі.

Саме ці слова змінили Петра й зробили тим, ким він зараз став. Тепер у Петра є тільки бажання після війни побачити діда Платона, та Іван Добробут сказав, що цьому вже не бути. Коли всі відступаючі пішли, німці сказали їх також перевести через Десну, і коли вони вже були посеред річки, діди попросили один у одного прощання і втопили німців, себе й човни. Вжив лише один Іван Добробут — він був онуком діда Савки. Петро, а з ним і інші солдати встали, преклонили коліна й мовили: «Готові на будь-який огонь!»

1. Уважно читай твір спочатку голосно, чітко й правильно вимовляючи слова, а потім читай мовчки.
2. Поясни, які події описано в оповіданні.
3. Чого навчали відступаючих воїнів діди-рибалки Савко і Платон? Що вони виховували у відступаючих воїнів? Знайди про це в тексті твору й зачитай.
4. Які слова діда Платона змінили Петра, його поведінку щодо ворога?
5. Який моральний урок воїнам продемонстрували герої-рибалки своїм самовідданим учинком?
6. Як змінилася поведінка воїнів?
7. Визнач основну думку твору.
8. Поясни, у чому проявляється патріотизм і героїзм захисників Батьківщини в наш час.

Воля до життя

(Скорочено)

Ах, як не хотілося йому падати, як не хотілося кидати автомата! Та автомат уже випав з рук, і вже нічим було його підняти з брудної землі. Праву руку, правда, тільки злегка зачепило мінним осколком.

А ліва висіла, скривавлена вщент, і кров була фонтаном із скаліченого плеча.

Що робити? Спинити кров? Чим? Не спиняється. Тече!

Тоді розвідник Іван Карналюк кинувся бігти.

Вибігши з небезпечної зони, він раптом спинився, захитався і впав. За хвилину Карналюк розплющив очі.

— Втрачаю свідомість, — прошепотів він і злякався. — Стій, стій! Не здамся!

Карналюк підповз до дерева і щільно притулився раною до стовбура. Затиснувши таким чином розірвану артерію, він так зціпив зуби і так широко розплющив очі, що санітари, підбираючи вранці загиблих бійців, подумали, ніби перед ними труп з розкритими, застиглими очима.

— Живу, — прошепотів Карналюк, хоч в обличчі його вже не було ні кровинки.

Перед хірургом* лежав Карналюк.

Відколи його поранило, минуло три дні. Страшна газова гангрена вразила його. Рука була роздута до величезних розмірів, темна, в багрово-синіх плямах та пухирях. Карналюк дивився на неї, як на смертельного ворога, і мовчав.

Хірург чудово лікував гангрену, але руку Карналюка врятувати було вже неможливо.

— Пізно, — сказав він своєму помічникові. — Доведеться відтягти руку.

— Відтинайте! Ріжте швидше! — рішуче сказав Карналюк.

Та не допомогла Карналюкові ампутація руки. Спроба перелити кров також не допомогла йому.

Газова гангрена росла. Він був уже без пульсу, в безнадійному стані. Але він не здавався. Свідомість не залишала його ні на хвилину, і ні одна душа в палаті не почула від нього жодного зойку.

— Як ся маєш? — запитав його хірург під час обходу палат і взяв його за руку. Пульсу майже не було.

— Нічого... Добре... Скажіть, докторе, жити буду? — прошепотів Карналюк.

— Жити? Обов'язково, аякже! — вдався до неправди хірург, помічаючи, що Карналюк уже вмирає, і відійшов до іншого пораненого, не призначивши вже ні перев'язки, ні інших процедур.

Карналюк зрозумів, що позбувся надії назавжди.

Згадав він своє Поділля — золоту свою країну, свої широкі, безмежні лани, сади, і стару Буг-ріку, і любу Галину, з якою він мріяв прожити життя.

Заметався Іван Карналюк на своєму смертному ложі, затріпотів, як підбитий птах. Не вмирати, мститись над ворогом хотілось Карналюкові. Жити!

— Прокляті, о прокляті! Ні, понесу помсту на вашу голову хоч в одній руці... Понесу-у!..

Застогнав воїн, заскреготав зубами і затих.

Після обходу палат хірург присів у перев'язочній біля вікна. Опустив голову на руки і замислився. Раптом сильний грюкіт у двері змусив його здригнутися. Хірург глянув — Карналюк!

— Перев'язку!.. — застогнав Карналюк і, простягнувши вперед праву руку, рушив до операційного столу.

— Жити хочу! Давайте мені перев'язку і все, що треба!.. Ви думаєте, я вже помер?.. Перев'язку! Дайте!.. Жити хочу!.. Чого ж ви стоїте?!

І Карналюк упав на руки лікарів.

Схвильований хірург підняв його, як хлоп'я, і поклав на стіл.

— Ви думаєте, він житиме? — спитав асистент.

— Він житиме більше за нас з вами! Держіть!.. Так... Повірте мені, він зробив для свого життя уже в багато разів більше, ніж ми оце тут робимо...

Хірург працював з надзвичайним натхненням і любов'ю. Іван лежав перед ним у глибокій нестямі, але його могутня воля до життя передалась лікареві і сповнила вщерть. Згодом у Карналюка порожевіли щоки, і він відкрив очі.

В сірих очах, як і перше, горіло те саме запитання: чи житиму?

Всі четверо — хірург, і асистент, і сестри — ствердно хитнули йому головами.

Коли Карналюка виносили з операційної на койку, йому аплодувала вся палата. Поранені з гордістю дивились на свого

товариша і радісно дякували йому. Їм також передалась його воля до життя.

Гангрéна — омертвіння певного органу або його частини.

Асистéнт — тут: помічник лікаря-хірурга.

1. Читай оповідання виразно, дотримуйся інтонації.
2. Придумай назву кожній частині оповідання.
3. Як розуміти слова хірурга про волю?
4. Яке нещастя сталося з розвідником Іваном Карналюком?
5. Що допомогло воїну врятувати власне життя?
6. У чому проявилася воля розвідника до життя?
7. Знайди в тексті слова, речення, що характеризують розвідника. Усно склади його портрет.
8. Знайди в оповіданні слова про те, чому Карналюкові не хотілося вмирати.
9. Чому поранені дякували прооперованому розвіднику? Який приклад він їм показав?
10. Складіть у класі план оповідання. Перекажи оповідання за складеним планом.

🌸 ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ 🌸

Зачарована Десна

(Скорочені уривки)

До чого ж гарно й весело було в нашому горóді! Ото як вийти з сіней та подивитись навколо — геть-чисто все зелене та буйне. А сад було як зацвіте весною! А що робилось на початку літа — огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати.

— Нічого в світі так я не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізрастало. Коли вилізає саме з землі всяка рослиночка, ото мені радість, — любила проказувати вона.

Город до того переповнявся рослинами, що десь серед літа вони вже не вміщалися в ньому. Вони лізли одна на одну, переплітались, душилися, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин, а гарбузи звисали з тину прямо на вулицю.

А малини — красної, білої! А вишень, а груш солодких було, як наїсися, — цілий день живіт як бубон.

І росло ще, пригадую, багато тютюну, в якому ми, маленькі, ходили, мов у лісі, в якому пізнали перші мозолі на дитячих руках.

А вздовж тину, за старою повіткою, росли великі кущі смородини, бузини і ще якихось невідомих рослин. Там неслися кури нишком од матері і різне дрібне птаство. Туди ми рідко лазили. Там було темно, навіть удень, і ми боялись гадюки. Хто з нас у дитинстві не боявся гадюки, так за все життя й не побачивши її ніде?

Коло хати, що стояла в саду, цвіли квіти, а за хатою, проти сінешніх дверей, коло вишень, — поросла полином стара погребня з одкритою лядою, звідки завжди пахло цвіллю. Там, у льоху, в присмерку плигали жаби. Напевно, там водилися й гадюки.

На погребні любив спати дід.

Звали нашого діда, як я вже потім довідався, Семеном. Він був високий і худий, і чоло в нього високе, хвилясте довге волосся сиве, а борода біла. І була в нього велика грижа ще з молодих чумацьких літ. Пахнув дід теплою землею і трохи млином. Він був письменний.

Любив дід гарну бесіду й добре слово. Часом по дорозі на луг, коли хто питав у нього дорогу на Борзну чи на Батурин, він довго стояв посеред шляху і, махаючи пужалном, гукав услід подорожньому:

— Прямо, та й прямо, та й прямо, та й нікуди ж не звертайте!.. Добра людина поїхала, дай їй бог здоров'я, — зітхав він лагідно, коли подорожній нарешті зникав у кущах.

— А хто вона, діду, людина ота? Звідки вона?

— А бог її знає, хіба я знаю... Ну, чого стоїш як укопаний? — звертався дід до коня, сідаючи на воза. — Но, трогай-бо, ну...

Він був наш добрий дух лугу і риби. Гриби й ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і розмовляв з кіньми, з телятами, з травами, з старою грушею і дубом — з усім живим, що росло і рухалось навколо.

А коли ми ото часом наловимо волоком чи топчійкою риби і принесемо до куреня, він, усміхаючись, докірливо хитав головою і промовляв з почуттям тонкого жалю і примиренності з бігом часу:

— А-а, хіба це риба! Казна-що, не риба. От колись була риба, щоб ви знали. Ото з покійним Назаром, хай царствує, як підемо було...

Тут дід заводив нас у такі казкові нетрі старовини, що ми переставали дихати і бити комарів на жижках і на шиї, і тоді вже комарі нас поїдом їли, пили нашу кров, насолоджуючись, і вже давно вечір надходив, і великі соми вже скидалились у Десні між

зірками, а ми все слухали, розкривши широко очі, поки не повергались в сон у запашному сіні під дубами над зачарованою річкою Десною.

Найкращою рибою дід вважав линину. Він не ловив линів у озерах ні волоком, ні топчійкою, а яюсь неначе брав їх з води прямо руками, як китайський фокусник. Вони ніби самі пливли до його рук. Казали, він знав таке слово.

Влітку дід частенько лежав на погребні ближче до сонця, особливо в полудень, коли сонце припікало так, що всі ми, і наш кіт, і собака, і кури ховалися під любисток, порічки чи в тютюн. Тоді йому була найбільша втіха...

Більш за все на світі любив дід сонце. Він прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок. Так під сонцем на погребні, коло яблуні, він і помер, коли прийшов його час.

Дід любив кашляти. Кашляв він часом так довго й гучно, що скільки ми не старалися, ніхто не міг його як слід передражнити. Його кашель чув увесь куток. Старі люди по дідовому кашлю вгадували навіть погоду.

Тікаючи од дідового реву, одного разу стрибнув я з-під порічок прямо в тютюн. Тютюн був високий і густий-прегустий. Він саме цвів великими золотими гронами, як у попа на ризах, а над ризами носилися бджоли — видимо-невидимо. Велике тютюнове листя зразу облутало мене. Я упав в зелену гущавину й поліз попід листям просто до огірків.

В огірках теж були бджоли. Вони порались коло цвіту і так прудко літали до соняшника, до маку й додому, і так їм було ніколи, що, скільки я не намагавсь, як не дражнив їх, так ні одна чомусь мене й не вкусила. А бджоляче жало хоч і болить, зате вже коли почнеш плакати, дід уже чи мати дають зразу мідну копійку, яку треба прикладати до болючого місця. Тоді біль швидко проходив, а за копійку можна було купити у Масія аж чотири цукерки і вже смакувати до самого вечора.

Погулявши коло бджіл і наївшись огіркових пуп'янків, натрапив я на моркву. Більш за все чомусь любив я моркву. Вона росла в нас рівними кучерявими рядочками скрізь поміж огірків. Я оглянувся, чи не дивиться хто. Ніхто не дививсь. Навколо тільки дрімучий тютюн, мак та кукурудзяні тополі й соняшники. Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, немовби все заснуло. Одні тільки бджоли гудуть, та десь з-за тютюну, від погребні, доносивсь дідів рик. Тут ми з Піратом і кинулись до моркви. Вириваю одну — мала. Гичка велика, а сама морквина дрібненька, біла і зовсім не солодка. Я за другу — ще тонша. Третю — тонка. А моркви захотілось, аж тремчу весь! Перебрав я цілий ряд, та так і не

знайшов ні одної. Оглянувся — що робить? Тоді я посадив усю моркву назад, хай, думаю, доростає, а сам подався далі шукати смачного.

Багато бачив я гарних людей, але такого, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно смутку: тяжкі кайдани неписьменності і несвободи. Весь в полоні у сумного і весь в той же час з якоюсь внутрішньою високою культурою думок і почуттів.

Скільки він землі виорав, скільки хліба накосив! Як вправно робив, який був дужий і чистий. Тіло біле, без єдиної точки, волосся блискуче, хвилясте, руки широкі, щедрі. Як гарно ложку ніс до рота, підтримуючи знизу скоринкою хліба, щоб не покrapать рядно над самою Десною на траві. Жарт любив, точене, влучне слово. Такт розумів і шанобливість. Зневажав начальство і царя. Цар ображав його гідність миршавою рудою борідкою, нікчемною поштаттю і що нібито мав чин нижче за генерала.

Одне, що в батька було некрасиве, — одяг. Ну такий носив одяг негарний, такий безбарвний, убогий! Неначе нелюди зухвалі, аби зневажити образ людини, античну статую укрили брудом і лахміттям. Іде було з шинку додому, плете ногами, дивлячись у землю в темнім смутку, аж плакати хотілось мені, сховавшись у малині з Піратом. І все одно був красивий, — стільки крилося в ньому багатства. Косив він чи сів, гукав на матір чи на діда, чи посміхався до дітей, чи бив коня, чи самого нещадно били поліцаї, — однаково. І коли він, покинутий всіма на світі вісімдесятилітній старик, стояв на майданах безпритульний у фашистській неволі і люди вже за старця його мали, подаючи йому копійки, він і тоді був прекрасний.

З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіятелів, — він годився на все. Багато наробив він хліба, багатьох нагодував, урятував од води, багато землі переорав, поки не звільнився від свого смутку.

У виконання вічного закону життя, схиливши сиву голову, шапку знявши й освятивши мислі мовчанням, повертаю я прибитий журбою талант свій до нього, нехай сам продиктує мені свій заповіт. Ось він стоїть передо мною далеко на київських горах. Прекрасне лице його посиніло від німецьких побоїв. Руки й ноги спухли, і туга залила йому очі слізьми, і голос уже однімає востаннє навіки. І я ледве чую оте далеке його: «Діточки мої, соловейки...»

Минули трохи згодом косовиця й жнива. Поспіли груші й яблука на спаса. Малина й вишні одійшли давно. Штани мені пошили нові з довгими холошами і повели до школи.

Учитель Леонтій Созонович Опанасенко, старий уже, нервовий і сердитий, очевидно, чоловік, носив золоті ґудзики й кокарду. Він здавався мені величезним паном, не меншим од справника чи судді. На зріст він був вищий од батька, що також надавало йому грізної сили.

— Это твой? — спитав він батька, зиркнувши на мене з-під окулярів утомленими очима.

— Так, звиніть, се мій хлопець, чи, сказати б, ребяцьонок меншенький, — відповів батько тихим чужим голосом, смиренным, як у церкві.

— А как зовут?

— Сашко.

— Тебя не спрашиваю. Пускай сам ответит, — сказав тоном слідчого учитель і знову прохромив мене своїм сірим оком.

Я мовчав. Навіть батько, і той якось трохи злякався.

— Ну?

Я вчепився одною рукою в батькові штани, другою — за шапку і хотів був сказати своє ім'я, та голосу не стало. Рот спустів і висох.

— Как? — нахмурился вчитель.

— Сашко, — прошелестів я.

— Александр! — гукнув учитель і невдоволено глянув на батька. Потім знов перевів на мене очі і поставив мені найбезглуздіше і найдурніше запитання, яке тільки міг придумати народний учитель:

— А как зовут твоего отца?

— Батько.

— Знаю, что батько. Зовут как?!

Ну що ви скажете? Ми глянули з батьком один на одного і зразу догадались, що діло наше програне. Проте в батька була ще, певно, якась крихітка надії.

— Ну, скажи, синку, як мене звать. Кажі-бо, не бійся, ну!

Я одчайдушно закрутив головою і так круто одвернувся, що трохи не впав, коли б не вдержавсь рукою за батькові штани. Якась нудьга підступила мені до горла. І так мені стало погано-погано.

— Ну, кажі-бо, не крутись. Чого мовчиш, ну? — батько хотів підказати мені своє ім'я, та, видно, теж посоромивсь.

— Не скаже, звиняйте, малий ще. Соромиться.

— Не развитой! — промовив нерозумний учитель.

Ми з батьком пішли геть.

Було се в далекі старі часи, коли ми не мали ще здорового розуму. Тоді ще не знав я, що все проходить, все минає, забувається й губиться в невинній зміні годин, що всі наші пригоди і вчинки течуть, як вода, між берегами часу.

Тільки було це так давно, що майже все вже розтануло в далеких мареві часу, як сон, і потонуло. Одна лише Десна зосталася нетлінною у стомленій уяві. Свята, чиста ріка моїх дитячих незабутніх літ і мрій...

Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах.

Пужално — рукоятка батога.

Топчійка — сітка для рибальства.

Жіжки — задня сторона колін.

Кокарда — металевий значок на форменому кашкеті.

Прохрómлювати — проколювати.

1. Як письменник описав природу? Знайди про це в тексті твору й зачитай.
2. Знайди й зачитай опис портрета діда.
3. Чим цікавий портрет батька письменника?
4. Чому перший шкільний день виявився невдалим для малого Сашка?
5. Що згадує письменник про Десну?

ПАВЛО ТИЧИНА

(1891—1867)

Павло Григорович Тичина — один із найвидатніших поетів України, державний діяч, народився 27 січня 1891 року в селі Піски на Чернігівщині. Походив зі старовинного козацького роду.

Змалку Павло виявив хист до віршування. Від батька — сільського дяка — майбутній поет перейняв любов до малювання і співу.

З дев'яти років Павло навчався у бурсі, потім — у Чернігівській духовній семінарії. У Чернігові він познайомився з Михайлом Коцюбинським. Це знайомство відіграло велику роль у творчому зростанні поета. Першим власним твором, що його Тичина прочитав на «суботах» у Михайла Коцюбинського, був вірш «Розкажи, розкажи мені, поле...».

З 1912 року Павло Тичина почав друкуватися у пресі. Першу збірку поезій, яка називалася «Сонячні кларнети», видав 1918 року.

Павло Григорович був щедро обдарованою людиною. Він не тільки писав вірші, а й гарно малював, добре знався на музиці, вправно грав на багатьох музичних інструментах, чудово співав. Може, тому його поетичні твори дуже мелодійні, у них багато тепла, світла, яскравих барв.

У роки Другої світової війни поетичне слово Павла Тичини воювало на фронті. Вірші поета читали воїни в окопах, у партизанських загонах на Чернігівщині. У світ вийшли його книжки: «Ми йдемо на бій» (1941), «Перемагають і живуть» (1942).

Найбільше, що створив Павло Тичина, — це чарівний світ поезії. Тичина писав не лише патріотичні вірші, а й ліричні. Одним із таких є вірш «Ви знаєте, як липа шелестить...».

Усі, хто особисто знав Павла Григоровича, засвідчують, що він був дуже чуйним до людей, завжди привітним. Багатьом допомагав ділом і порадами.

Поет любив природу, тонко відчував її красу. У своїх віршах він наче малював словами краєвиди рідної природи і разом із тим «озвучував» їх.

Багато прекрасних творів написав поет для дітей. Серед них відомі вірші «Хор лісових дзвіночків», «А я у гай ходила», у яких поет звертається до дітей, розповідає їм про красу рідної природи. Ці твори близькі й зрозумілі дітям-читачам.

Помер Павло Григорович Тичина 16 вересня 1967 року. Весь Київ у печалі й жалобі проводжав великого поета в останню дорогу. Поховали Павла Тичину на Байковому кладовищі.

1. Доведи, що Павло Тичина був щедро обдарованою людиною.
2. Розкажи, як поетичне слово поета воювало на фронті у роки Другої світової війни.
3. Як Павло Григорович ставився до людей?

Я утверждаюсь

(Скорочено)

Я есть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була.
Яка біда мене, яка чума косила! —
а сила знову розцвіла.

Щоб жить — ні в кого права не питаюсь.
Щоб жить — я всі кайдани розірву.
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
бо я живу.

Нехай ще в ранах я — я не стидаюсь,
гляджу їх, мов пшеницю ярову.
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
бо я живу.

Із ран — нове життя заколоситься,
що з нього світ весь буде подивлять,
яка земля! яке зерно! росиця! —
Ну як же не сіять?

Ще буде: неба чистої блакиті,
добробут в нас підніметься, як ртуть,
заблискотять косарки в житі,
заводи загудуть...

1. Читай вірш урочисто, виразно, дотримуйся інтонації.
2. Як поет прославляє народ України?
3. Про які рани йдеться у вірші?
4. Вивчи напам'ять перші два куплети вірша. Декламуй їх урочисто, піднесено.

* * *

Ви знаєте, як липа шелестить
у місячні весняні ночі? —
Кохана спить, кохана спить,
піді збуди, цілуй їй очі,
кохана спить...
Ви чули ж бо: так липа шелестить.

Ви знаєте, як сплять старі гаї? —
Вони все бачать крізь тумани.
Ось місяць, зорі, солов'ї...
«Я твій», — десь чують дідугани.
А солов'ї!..
Та ви вже знаєте, як сплять гаї!

Уважно читай, як поет виражає світле й радісне почуття кохання,
єдність людини з природою. Читай ніжно, лагідно.

* * *

(Скорочено)

Ой, не крийся, природо, не крийся.
Що ти в тузі за літом, у тузі.
У туманах ти сниш... А чого так сичі
розридалися в лузі.

Твої коси від смутку, від суму
вкрила прозолоть, ой ще й кривава.
Певно й серце твоє взолотила печаль,
що така ти ласкава.

Ой там зірка десь впала, як згадка.
Засміялося серце у тузі!
Плачуть знову сичі... О ридай же, молись:
ходить осінь у лузі.

1. Читай вірш уголос лагідно, дотримуйся інтонації.
2. Читай вірш мовчки, не поспішаючи.
3. Знайди у вірші й зачитай, як природа змінюється восени. Чому природа шкодує за літом?
4. Пригадай і розкажи, якими стають дерева в жовтні. Про яку позолоту, ще й криваву, сказано у вірші?
5. Чому природа стає восени ласкавою?
6. Складіть у класі усний опис на тему: «Ліс восени».

Золотий гомін

(Уривки з поеми)

Над Києвом — золотий гомін,
і голуби, і сонце!
Внизу —
Дніпро торкає струни...

Ах той гомін!..
За ним не чути, що друг твій каже,
від нього грози, пролітаючи над містом, плачуть, —
бо їх не помічають.

Гомін золотий!
Уночі,
як Чумацький Шлях срібlistу куряву простеле,
розчини вікно, послухай:
слухай:
десь в небі плинуть ріки,
потужні ріки дзвону Лаври і Софії!...

1. Читай виразно кожне слово поеми, дотримуйся інтонації.
2. Що за дзвони чути вночі в Києві? Чому вони золоті?
3. Про який золотий гомін ідеться?
4. Розглянь ілюстрацію. На ній — дзвіниця Києво-Печерської лаври. Це її золотий гомін чути.

* * *

(Скорочено)

Гей, вдарте в струни, кобзарі,
натхніть серця піснями!
Вкраїнські прапори вгорі —
мов сонце над степами...

Гей, рясно всипте цвітом шлях,
у дзвони задзвоніте!
Вкраїнське військо на полях
йде, славою повите.

Хвала борцям, що на зорі
лягли в холодні ями.
Гей, вдарте в струни, кобзарі,
натхніть серця піснями!

1. Читай вірш урочисто, піднесено.
2. До чого закликає поет своїм віршем?
3. Кого прославляє поет? Відповідь доповни словами з вірша.

ОСТАП ВИШНЯ (1889—1956)

Остап Вишня (справжнє ім'я та прізвище Павло Михайлович Губенко) — письменник, сатирик і гуморист, народився 13 листопада 1889 року на хуторі Чечва біля села Грунь на Полтавщині в багатодітній селянській сім'ї.

Початкову освіту здобув у сільській школі. Про шкільне навчання згодом писав в автобіографії: «Потім — оддали мене в школу. Школа була не проста, а

Міністерства народного просвещенія. Вчив мене хороший учитель Іван Максимович, доброї душі дідуган, білий-білий, як білі бувають у нас перед зеленими святами хати. Учив він сумлінно, бо сам

він був ходяча совість людська. Умер уже він, хай йому земля пухом. Любив я не тільки його, а й його лінійку, що ходила іноді по руках наших школярських замурзаних. Ходила, бо така тоді “система” була, і ходила вона завжди, коли було треба, і ніколи люто».

1907 року закінчив Київську військово-фельдшерську школу й працював фельдшером. Працюючи в лікарні, займався самоосвітою і 1917 року вступив до Київського університету. Проте навчання не закінчив, а натомість віддався журналістській і літературній праці. Працював у редакціях газет «Вісті», «Селянська правда». Про це Остап Вишня писав: «У 1921 році почав працювати в газеті “Вісті” перекладачем. Перекладав я, перекладав, а потім думаю собі: “Чого я перекладаю, коли ж можу фейлетони писати! А потім — письменником можна бути. Он скільки письменників різних є, а я ще не письменник. Кваліфікації, — думаю собі, — в мене особливої нема, бухгалтерії не знаю, що я, — думаю собі, — робитиму”. Зробився я Остапом Вишнею та й почав писати».

В останні роки Другої світової війни та в повоєнний час Остап Вишня плідно працював в українській гумористиці, видав кращі свої книжки, серед яких «Мисливські усмішки».

Літературна спадщина Остапа Вишні — це насамперед тисячі гуморесок на всі теми. Він започаткував у літературі новий жанр — усмішку. Провідна тема всієї творчості письменника — розвінчання вад людини й суспільства.

Тепла й ніжна любов Остапа Вишні до малечі спонукала його активно працювати в дитячій літературі. Лише в повоєнний час видано для юного читача низку гумористичних оповідань письменника, найвідоміші серед яких «Молоді будьмо!» (1951), «Великі ростіть» (1955).

Помер Остап Вишня 28 вересня 1956 року. Його поховали в Києві на Байковому кладовищі.

1. Розкажи, де навчався Остап Вишня.
2. Що тебе зацікавило в біографії гумориста?

Чудесні пташки

Петрик жив зі своїми батьками на околиці великого міста.

Петриків батько працював ковалем на машинобудівному заводі, а жили вони всі — Петрик, тато, мама і сестричка Леся — в чотириповерховому кам'яному домі.

Петрику вже йшов восьмий рік, і він ходив у перший клас, а сестричці Лесі минуло тільки п'ять років.

Перед будинком, де жили Петрик і Леся, ріс великий каштан. Щовесни каштан розцвітав ніжно-рожевими квітами, і тоді він був схожий на ялинку, яку Петрик і Леся бачили на Новий рік.

Коли навесні розцвітав каштан, Петриків батько говорив:

— Бачили? Вже загорівся наш каштан рожевими свічками. От краса!

Якраз навпроти їхнього будинку стояла стара хатиночка. У тій хатиночці жила старенька бабуся. Нікого з рідних у бабусі не було, а жила вона з того, що одержувала від держави пенсію.

Була в старенької бабусі кізочка Лялька та чорний песик Якваско.

Кізочку стара бабуся, як тільки з'являлася весняна травичка, виводила пасти, а Якваско лежав серед двору, стеріг хату...

Коли бабуся виходила з своєї хатинки козу пасти, дітки завжди привітно віталися з нею:

— Доброго ранку, бабусю!

— Здрастуйте, мої голуб'ятка! — відповідала бабуся.

Біля бабусиної хатки був невеличкий город, де росли картопля, цибуля, морква, петрушка, з десяток соняшників, а серед городини цвіли голубі кручені паничі та червоногарячі айстри. І ще росли там дві яблуні — одна антонівка, а друга путівка... Яблуні ті щовесни рясно цвіли ніжним білим цвітом, та яблук на них родило дуже мало, бо листя об'їдала гусінь, а як і достигне якийсь там десяток, — всі вони були червиві...

Чому?

Та тому, що шкідники — плодожерка та золотогузка — звивали собі на яблунях кубельця з яечками. Навесні з цих яечок виплоджувалась ненажерлива гусінь, що поїдала яблука. А старенька бабуся не мала сил пооббирати кубельця.

Якось Петрик приніс у хату кілька дощечок та почав ці дощечки стругати.

— І що ото ти майструєш? — запитав татко.

— Я, татку, хочу зробити шпаківню! Повісимо шпаківню на каштані, прилетять навесні птахи, оселяться у нас і виведуть діточок... А як шпак, тату, співає, якби ти знав!

Татко усміхнувся.

— Я, Петрику, знаю, як співають шпаки! Вони не лише хороше співають. Шпаки садки наші, наші ліси й поля від шкідників беруть, від гусені, від сарани, совки... Хочеш, я допоможу тобі шпаківню змайструвати?

Шпаківню було зроблено й повішено на каштані. А на тому каштані, у стовбурі, височенько над землею, було невеличке дупло.

Виявила це Леся.

Якось вона дивилася у вікно і побачила, що з каштана вискочила якась невеличка пташка.

— Петрику! Петрику! — закричала Леся. — Дивись, пташка з каштана вистрибнула!

Прибіг Петрик.

— Де?

— Он, бачиш, якась дірочка в каштані! Он там, під нижньою гілкою! Звідти й вистрибнула пташка.

Петрик почав спостерігати.

Справді, через деякий час на гілочку сіла пташка, підстрибнула й пурхнула в дірочку.

— Синичка! — вигукнув Петрик. — Це вона собі кубельце мостить. Треба стерегти, щоб часом собака її не налякала! Тепер у нас на каштані будуть і шпаки, і синички! От здорово!

І таки справді, у дуплі на каштані звили собі гніздечко пара синичок.

Настала весна. Прилетіли шпаки і оселилися у Петриковій шпаківні.

Зацвіли садки...

Дуже рясно цвіли яблуні біля бабусиної хатинки... Якось бабуся вивела свою кізочку пастися, побачила Петрика й каже:

— Ти не знаєш, хлопчику, де взялися пташки — шпаки і синички, — вони геть-чисто всі кубельця гусені на моїх яблуньках поклювали?

— То наші шпаки і наші синички, вони на наших каштані живуть.

Восени на бабусиних яблунях рясно-рясно вродило яблук — і антонівки, і путівки.

— А йди-но сюди, славний хлопчику! — покликала якось Петрика бабуся.

— Що, бабуся, скажете?

Бабуся винесла Петрикові цілу тарілку прекрасних великих яблук, і серед них — жодного червивого:

— Це тобі й твоїй сестричці за те, що пташок принадили... Вони мої яблуні від шкідників урятували!

— Дякую, бабуся! — поклонився Петрик.

А як розповів про це Петрик учительці в школі, вона йому сказала:

— Це ти дуже добре зробив, що принадив пташок... Ти знаєш, що одна синичка за добу з'їдає стільки комах, скільки сама важить! А своїх діток вона годує на добу більше як 330 разів, шпак — більше як 220 разів. Учені встановили, що шпак за 17 годин прилітав до гнізда з кормом для дітей 198 разів, а велика синиця — 332 рази за 18 з половиною годин!

От скільки шкідників нищать ці чудесні пташки!

1. Читай оповідання уважно, дотримуйся інтонації.
2. Чому на яблунях родило мало яблук?
3. Що розповів батько про шпаків?
4. Розкажи про користь птахів — шпаків, синичок. Використовуй слова з тексту оповідання.
5. Поділи оповідання на частини: зачин, основна частина, кінцівка. Придумай заголовки до кожної частини.
6. Складіть у класі план оповідання. Перекажи оповідання за складеним планом.
7. Розкажи, як ти й твої друзі допомагаєте птахам.

Фазани

— Дідусю, а коли ти мене на охоту візьмеш? Я теж хочу зайчика встрілити!

Отак завжди маленький Павлик прохав свого дідуся-мисливця, як тільки дідусь брався за рушницю.

Дідусь гладив Павлика по голівці:

— Візьму, візьму, Павлику, ти ще маленький, підростеш, тоді й візьму...

Дідусь дуже любив маленького Павлика і завжди йому розповідав про зайців, про вовків, про лисичок, про всіх звірів, що він їх полював.

А одного разу прийшов із лісу та й каже:

— Павлику, а я фазана бачив.

— Де ти, діду, фазана бачив?

— У нашому лісі!

— Якого фазана?

— Такого, як ото ми з тобою бачили в зоологічному парку.

— Із отаким червоним хвостом? З отаким великим, що отак аж дугою загинається?

— З таким самим! Фазанів, Павлику, привезли у наш ліс аж із далекого Казахстану! Привезли й пустили в нас! Тепер вони у нас плодитимуться.

— Дідусю, візьми мене, будь ласка, в ліс фазанів полювати!

Дідусь якось так загадково усміхнувся та й каже:

— Добре, Павлику! Взавтра підемо в ліс до фазанів.

Маленькому Павликові так хотілося піти з дідом на фазанів, що він і вночі прокидався та все питав маму:

— Мамо! Чи скоро вже ранок?

— Спи, Павлику! Спи! Дідусь без тебе в ліс не піде! Раз уже він сказав, що тебе візьме, то, значить, візьме.

Дуже рано прокинувся Павлик. Бачить, а дід уже ходить по кімнаті, одягнений у повстяки, у ватяні штани і кожушок...

— Дідусю, — крикнув Павлик, — а мене хіба не візьмеш?

— Візьму, Павлику, візьму! Одягайся! Тільки добре одягайся, бо бачиш, скільки за ніч снігу напало!

Павло тепло одягся: і светр, і теплі рейтузи надів, і валянки, і шапку-ушанку...

— Ну, я вже готовий, дідусю! Бери рушницю, та й підемо! — каже до дідуса Павлик.

А дід йому:

— Ні, Павлику, ми сьогодні рушниці не братимемо! Ми щось інше сьогодні для фазанів візьмемо. Ходімо!

Вийшли дідусь із Павликом із хати та й пішли під повітку.

А під повіткою дідусь зарані заготував кілька снопів з ячменю. Невимолочених, із зерном.

Та серед великих снопів і кілька маленьких було — для Павлика.

— От з якими «рушницями» полюватимемо фазанів ми з тобою, Павлику!

Та й розповів дідусь Павликові про те, як треба оберегати взимку птицю, і не тільки фазанів, що оце тільки їх привезли до нашого лісу, а й всіляку птицю: і куріпок, і синичок, і щигликів, що взимку, як випаде сніг, не мають змоги знайти собі їжу...

Дідусь із Павликом пішли до лісу, розгорнули на галявині сніг і поклали снопики ячменю...

— Давай, Павлику, заховаємося отут, за ліщиною! Подивишся, який червоний красень фазан зараз до ячменю прибіжить.

І справді, — тільки-но вони присіли за кущем ліщини, збоку щось завокотало, залопотіло крильми, і чудесний червоний красень фазан із хвостом дугою підбіг до снопа і почав клювати зерно.

Дідусь обняв Павлика та й каже:

— Отак, Павлику, завжди роби! Взимку, коли багато снігу, підготовуй пташку в лісі! Добре?

— Добре, — відповів Павлик.

Повстякі — теплі чоботи зі зваляної овечої вовни.

1. Читай оповідання уважно, дотримуйся інтонації.
2. Про що просив Павлик дідуся?
3. Уважно роздивись фазана на малюнку. Чи збігається опис птаха із зображенням?
4. Склали усно опис фазана. Використовуй слова з тексту твору та ілюстрацію.
5. Яке «полювання» на фазанів організував дідусь?
6. Яка основна думка твору?
7. Розкажи, як ви з однокласниками допомагаєте птахам узимку.

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО

(1935—1963)

Василь Андрійович Симоненко — поет і журналіст, народився 8 січня 1935 року в селі Біївці на Полтавщині.

Василь ріс без батька. Але в нього був чудовий дід, була мама, яка ніколи не сварилася за книжки, що їх хлопець читав з ранку до вечора.

Дитинство і юність Василя Симоненка припали на воєнні й післявоєнні роки. Навчався він у Біївській початковій школі,

а після п'ятого класу — у сусідніх селах Єнківцях і Тарандинцях, до яких доводилось йти 9 км в один бік. Ще в школі Василь почав складати вірші. Середню школу хлопець закінчив із золотою медаллю 1952 року і вступив на факультет журналістики Київського університету. Після закінчення університету працював у редакціях обласних газет.

В умовах прискіпливої радянської цензури вірші Василя Симоненка друкували неохоче: за його життя вийшли лише збірка поезій «Тиша і грім» і казка «Цар Плаксій і Лоскотон».

Василь Симоненко прожив неповних 29 років, із них на літературну творчість припадає 10 років.

Помер Василь Симоненко 13 грудня 1963 року. Поховали його в Черкасах.

1995 року Василя Симоненка посмертно удостоєно Шевченківської премії. Іменем поета названо п'ять літературних премій.

1. Розкажи про дитинство Василя Симоненка.
2. Як навчався Василь?
3. Де працював поет?

Україні

Коли кризь розпач випнутья надії
і загудуть на вітрі степовім,
я тоді твоїм ім'ям радію
і сумую іменем твоїм.

Коли грозує далеч неокрая
у передгроззі дикім і німім,
я твоїм ім'ям благословляю,
проклинаю іменем твоїм.

Коли мечами злоба небо крає
і крушить твою вроду вікову,
я тоді з твоїм ім'ям вмираю
і в твоєму імені живу!

1. Читай вірш уважно, урочисто, правильно вимовляй слова.
2. Поясни, як поет ставиться до України. Знайди про це в тексті вірша й зачитай.
3. Доведи, що поет прославляє Україну й бореться за неї в мирний час і в грізну годину.

Лебеді материнства

(Скорочено)

Мріють крилами з туману
лебеді рожеві,
сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.

Заглядає в шибу казка сивими очима,
материнська добра ласка
в неї за плечима.

Ой біжи, біжи, досадо,
не вертай до хати,
не пущу тебе колиску синову гойдати.

Припливайте до колиски, лебеді, як мрії,
опустіться, тихі зорі, синові під вії.

Темряву тривожили криками півні,
танцювали лебеді в хаті на стіні.

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
виростуть з тобою приспані тривоги.
Можеш вибирати друзів і дружину,
вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрати друга і по духу брата,
та не можна рідну матір вибирати.

За тобою завше будуть мандрувати
очі материнські і білява хата.

І якщо впадеш ти на чужому полі,
прийдуть з України верби і тополі,

стануть над тобою, листям затріпочуть,
тугою прощання душу залоскотуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
вибрати не можна тільки Батьківщину.

1. Читай вірш ніжно, лагідно.
2. Знайди у вірші й зачитай, як мати оберігає свого сина.

3. Чому можна вибрати все на світі, тільки не можна вибрати Батьківщину?
4. Чому поет порівнює батьківщину з матір'ю?
5. Про що мріє мати для сина? Чому її мрії порівняно з лебедями?
6. Що мати заповідає синові?
7. Вивчи напам'ять уривок із вірша.

Матері

В хаті сонячній промінь косо
на долівку ляга з вікна...
Твої чорні шовкові коси
припорошила вже сивина.

Легкі зморшки обличчя вкрили —
це життя трудового плід.
Але в кожному русі — сила,
в очах юності видно слід.

Я таку тебе завжди бачу,
образ в серці такий несучу —
материнську любов гарячу
і твоєї душі красу.

Я хотів би, як ти, прожити,
щоб не тліти, а завжди горіть,
щоб уміти, як ти, любити,
ненавидіть, як ти, уміть.

1. Читай вірш ніжно, дотримуйся інтонації.
2. Якою поет описав матір? Знайди про це в тексті вірша й зачитай.
3. Визнач основну думку вірша.
4. Доведи, що назва твору пов'язана з його змістом.
5. Вивчи вірш напам'ять.

Моя мова

Все в тобі з'єдналося, злилося —
як і поміститися в одній! —
шепіт зачарований колосся,
поклик із катами на двобій.

Ти даєш поету дужі крила,
що підносять правду в вишину,
вченому ти лагідно відкрила
мудрості людської глибину.

І тобі рости й не в'януть зроду,
квітувать в поемах і віршах,
бо в тобі — великого народу
ніжна і замріяна душа.

1. Читай вірш урочисто, правильно, чітко вимовляй слова.
2. Якими словами поет описує мову? Знайди про це в тексті вірша й зачитай.
3. Доведи, що українська мова багата на слова. Відповідь підтвердь прикладами з вірша.
4. Що дає мова кожній людині?
5. Чому мові жити вічно?

* * *

Люди — прекрасні.
Земля — мов казка.
Кращого сонця ніде нема.
Загруз я по серце
у землю в'язко.
Вона мене цупко трима.
І хочеться
бути дужим,
і хочеться так любить,
щоб навіть каміння байдуже
захотіло ожити
і жить!
Воскресайте, камінні душі,
розчиняйте серця і чоло,
щоб не сказали
про вас грядущі:
— Їх на землі не було...

1. Читай вірш душевно, дотримуйся інтонації.
2. Про що мріє поет?
3. До чого закликає поет?

* * *

Земле рідна! Мозок мій світліє,
і душа ніжнішою стає,
як твої сподіванки і мрії
у життя вливаються моє.

Я живу тобою і для тебе,
вийшов з тебе, в тебе перейду,
під твоїм високочолим небом
гартував я душу молоду.

Хто тебе любов'ю обікраде,
хто твої турботи обмине,
хай його земне тяжіння зрадить
і з прокляттям безвість проковтне!

1. Читай вірш піднесено, емоційно.
2. Доведи, що поет любить рідну землю.
3. Що дає поетові рідна земля?
4. За що дякує поет рідній землі?

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

* * *

(Скорочено)

Ти знаєш, що ти — людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя — єдина,
мука твоя — єдина,
очі твої — одні.

Сьогодні усе для тебе —
озера, гаї, степи.
І жити спішити треба,
кохати спішити треба —
гляди ж не проспи!

Бо ти на землі — людина,
і хочеш того чи ні —
усмішка твоя — єдина,
мука твоя — єдина,
очі твої — одні.

1. Читай вірш урочисто, виразно, з відповідною інтонацією.
2. Що говорить поет про людину? Чому він її прославляє?
3. До чого закликає поет?

ЛЕОНІД СМІЛЯНСЬКИЙ

(1904—1966)

Леонід Іванович Смілянський — письменник, літературний критик, драматург, кіносценарист, народився 27 лютого 1904 року в місті Конотоп на Сумщині в родині робітника залізничних майстерень. Навчався у Конотопському технікумі шляхів сполучення, закінчив Київський інститут народної освіти, аспірантуру при Інституті літератури імені Тараса Шевченка.

Друкватися почав з 1925 року. Першими творами Леоніда Смілянського були повісті з робітничого життя. Згодом письменник почав опрацьовувати історико-біографічну тематику, по війні цілком занурився в історико-біографічну тему. Якийсь час працював журналістом і літературним критиком.

Найкращим твором письменника на історико-біографічну тему є роман «Поетова молодість» про Тараса Шевченка.

Леонід Смілянський залишив по собі досить значну літературну спадщину. Його перу належать кіносценарії та ціла низка зразків «малої» прози. Твори письменника перекладено різними мовами.

Помер Леонід Смілянський 11 листопада 1966 року. Поховали його на Байковому кладовищі в Києві.

1. Яку освіту здобув Леонід Смілянський?
2. Про що писав у своїх творах Леонід Смілянський?

Лідер

(Уривок)

Перший підбіг до голуба Степанко. Він обережно взяв закривавленого птаха в долоні і відчув, як тіпалося в нього серце, а очі то заплющувались, то знову розкривались. Він не пробував вирватися з рук чи навіть поворухнутись.

— Дивись, дивись! — вигукнув один з хлопчаків, показуючи на дзьобик птаха.

Справді, частина верхньої половини дзьоба була відламана і увесь дзьоб закривавився. Тепер уже не було надії, що птах житиме...

Батькові Степанко розповів, як вони бігли в лузі з купання додому і побачили невисоко вгорі голуба і як із-за верб раптом вихопився шуліка і схопив голуба в кігті. Вони бачили, як безпорадно пручався в пазурах хижака червоний красунь...

Батько оглянув пораненого птаха і сказав:

— Без їжі довго не протягне. Та й бач, який зраний увесь.

Щоб трохи заспокоїти сина, мати взяла в нього голуба і обережно змила кров. Степанко розкрив птахові дзьоба і спробував увілляти в горло краплину води. Вода лилася на підлогу, та хлопцеві здавалося, що голуб проковтнув одну малесеньку, як сльоза, краплинку. Тепер хтось із хлопчиків тримав птаха, другий силоміць розкривав йому дзьоба, а Чубарик лив у горло майже неживому птахові ложку за ложкою холодну воду. Все-таки вода лилася на підлогу. Та раптом усі побачили, що голуб почав спрагло ковтати живлющу вологу. Тепер це вже добре було помітно.

Але й після того голуб безпорадно лежав на боці, розчепіривши крило, ніби вкривався ним. Діти намостили птахові м'яку постіль з вати у старій картонній коробці з-під взуття і поставили біля Чубарикового ліжка. Коли вони пішли, Степанко сів біля коробки долі і тривожно стежив за диханням птаха. Очі в голуба були заплющені, боки то здіймалися, то западали. На зламаному дзьобі закипіла кров.

Степанко дмухав на голуба і знаходив під пір'ям сліди кігтів. Тоді він розшукав пляшечку з зеленкою і помастив ранки. Голуб увесь вкрився зеленими плямами. Та важливо було те, що він жив, хоч і здавалося хвилинами, що помирає...

До вечора він ще тричі напував птаха холодною водою. Раз у раз до хати заходила мати:

— Не морочся з ним, сину, однаково не житиме. Батько теж це каже. А він знає...

Степанко не кидав голуба. Пізно ввечері мати насилу примусила його лягти. Довго не міг заснути Степанко. Усе прислухався, чи не поворухнеться його голуб. Та не почув нічого. А рано-вранці, лише прокинувся, відразу скочив до коробки. Голуб лежав, як і вчора, на боці, розчепіривши одне крило. Тільки очі були розплющені, і він сполохано дивився на хлопця.

— Живий! — закричав гучно Степанко. — Живий!..

Він вибіг з хати до матері. Помчав до неї навпростець по грядках. Мати підгортала картоплю.

— Тепер житиме! Житиме! — гукав до матері ще здаля. Мати кинула сапу і пригорнула Степанка до себе.

— Ах ти ж мій Чубаріку невезучий!.. Пробуй ще годувати — може, їстиме.

Степанко знову помчав до хати. Та все ж таки нагодувати птаха не щастило. Голуб рвучко смикав головою, і зернятка пшона розлітались по підлозі. Зате воду, яку лив йому в дзьоб Степанко з чайної ложки, голуб ковтав охоче, підіймаючи щоразу голову. І раптом хлопчик побачив, як одна краплина води, що впала на купку пшона, втягла в себе кілька зернят. Утворилася зовсім малесенька грудочка з пшоняних зерен. Вона була завбільшки як горошинка. Цю грудочку Степанко поклав голубові на нижню половину дзьоба. Але той не зміг захопити зернята зламаною верхньою половинкою. Тоді Чубарик силоміць розкрив птахові дзьоб і засунув грудочку пшона глибше. Птах не ворухнувся і не ковтав зернят. Тоді Степанко вилив у дзьоб ложечку води. І птах зовсім несподівано підняв угору дзьоб, витягнув шийку й проковтнув і воду, і зернята. Чубарик заверещав з радості і аж підстрибнув на місці. Потім повторив усе ще раз. Голуб проковтнув знову. Ще раз, і ще, і ще...

І з того дня Чубарик старанно годував свого голуба. Той незабаром звик до свого рятівника і вже не лякався, коли хлопчик брав його в руки.

Минуло багато днів. Минало літо. У сараї, під самим дахом, Чубарик прибив до стіни старий ящик, намостив туди соломи. І голуб там жив. Загоїлися його рани. Він тепер вільно влітав з сарая і сідав на відчиненому вікні Степанкової кімнати. Якщо хлопчик спав, голуб бігав по підвіконню, надимав волю і довго гудів: «Гу-у, гу-у, гу-у...» І якщо Степанко не прокидався, бо спав тепер міцно, то голуб влітав до кімнати, сідав просто на плече Степанкові і знову починав гудіти. Чубарик враз прокидався і починав годувати свого улюбленця. Ні, птах лишився жити!

А як він літав!

В одного з сусідів на висілку, молодого шофера вантажної машини, були доброї породи голуби. Після роботи він випускав їх з голубника, і вони самі знімалися з даху і годинами кружляли високо вгорі над своєю домівкою.

Чубариків голуб щоразу з даху свого сараю стежив за цим сусідським табунцем. Степанкові здавалося, що в ясних очах птаха він помічає заздрість. Чудовий його голуб заздри в іншим, які веселим табунцем ширяли так високо в блакиті.

І одного разу, коли сусідські голуби щойно почали підійматися широкими колами вгору, Степанків красень не зміг себе стримати, зірвався з місця і приєднався до гурту. Але він не змішався з чужим табунцем, а літав над ними, трохи вище. Як літав! Захоплений Чубарик не одводив і на мить свого погляду від улюбленця. Навіть сусіда, великий знавець у голуб'ячому спорті, замиливано стежив за «чужаком», а потім таки не витримав і гукнув через два двори до Степанка:

— Оце краса! Оце лідер!.. За таким полетять!

А Чубарик і сам був гордий за свого голуба, за свого Лідера, як прозвав його сусід.

А той підіймався над усіма, на якусь майже невловиму мить спинявся на місці і раптом починав швидко-швидко вертітися через крило й блискавично падати. Нижче й нижче... «Невже не спиниться і впаде на землю?» — спалахувала думка і в Степанка, і в сусіда. Та красень ще високо над землею так само раптово обривав своє падіння і могутнім поривом злітав знову вище за весь табунець і знову перекидався на крило і вертівся, як диск у спортивному змаганні, блискавично падаючи. Це було дивне мистецтво вертуна чудової породи. Він давно не злітав у височінь, скучав за блакиттю, і тепер грався над землею, мабуть, милуючись і сам своєю силою та вправністю...

Уже так високо були голуби, що зірки Степанкові очі вловлювали тільки темні цятки їх у небі. Потім і ті цяточки важко було вловити в блакиті. Ось вони вже тільки на мить блимнуть в очах і зникають. Ось уже й зовсім не видно їх, зникли з очей.

Чубарик був повен гордоців за свого Лідера. Хлопець не сумнівався, що саме він потягнув усіх інших за собою у височінь. І тільки тепер він помітив, що довкола вже смеркає. Більше й більше. А голуби все не повертаються до своєї домівки. Там, високо, ще світить сонце, і вони купаються в його промінні.

Незабаром потемніло й небо. Висипали зірки. Голубина згря зосталася ночувати в небі. Чубарик не раз чув, як хвалилися старі голуб'ятники, що їхні голуби іноді залишаються на ночівлю в небі...

І коли хлопець уже спав, йому ввижалося, ніби над їхнім висілком кружляють у небі зграйкою зірки і що насправді то не зірки, а голуби. А найбільша зірка — то його Лідер, недарма ж і зірки часом вертаються й падають, як і його голуб.

Був місяць вересень. Якраз почали ходити до школи. Чубарик — уже до третього класу. А тому, що в нього був голуб, він здружився з двома учнями третього класу, у яких теж були голуби. Вони часто ходили один до одного і раз у раз хвалилися своїми улюбленцями. Старший серед них Андрійко, якого залишили на другий рік у третьому класі. От одного разу він і каже своїм друзям:

— Давайте занесемо по одному голубу куди-небудь кілометрів за п'ять чи й більше. Нехай навчаються відшукувати свою домівку.

Хлопці погодилися. Другого дня взяли по голубу і поїхали автобусом до міста. Пішли на Центральний стадіон і там пустили голубів. Потім трохи погуляли по київських вулицях і поїхали додому. Ніхто й не знав, що вони їздили.

Через кілька днів, також утрюх, заносили голубів в інший бік — до сусіднього села. Відразу після школи пішли, а ще й не темніло, як повернулися. Матері Чубарик сказав, що залишився у шкільній майстерні столярувати.

Сподобалася хлопцям ця штука. Повернеться Степанко додому, а Лідер на даху сараю, чекає на нього, щоб нагодував. Уже навчився й сам їсти. Підставиш йому посудину з просом або гречкою, він занурить свій покалічений дзьоб у зерно, потім умокне у воду і ковтає. Незабаром Андрійко підмовив їхати з голубами далеко, до останньої зупинки автобуса за містом — аж за тридцять кілометрів від їхнього висілка, їхати треба було зранку і не йти до школи. Степанко трохи боявся. Та зрештою погодився. Тільки умовилися нікому не говорити, щоб ні в школі, ні дома ніхто не взнав. Назбирали за кілька днів грошей на квиток, поїхали. За годину опинилися у якомусь невідомому Чубарикові селі. Та Андрійко ходив тут, як у себе вдома. Голубів пустили біля школи. Усе було б добре, якби Андрійко не задрався з учнями, що саме гуляли під час перерви. На щастя, пролунав дзвоник, і учні побігли до класів. Все-таки хтось із учнів дав на прощання стусана Андрійкові, що він аж упав...

Невеселий повертався Степанко додому. Мати виглядала його на хвіртці, бо учні вже давно прийшли додому.

— Уроки готував разом з хлопцями. Задачі рішали... — збрехав матері Степанко.

А ще за кілька днів учителька поставила в щоденнику Степанкові відразу дві двійки — з арифметики й мови. Та двійки не були страшні Чубарикові. Він знав, що вони в нього будуть завжди, бо він невезучий. Гірше було те, що директорка школи покликала до

себе батька. Саме цього найбільше боявся хлопець. Батько лагодився їхати в якесь далеке відрядження. З заводу посилали. Коли б директорка повідомила батька на один день пізніше, він уже був би в дорозі, а замість нього пішла б мати. Зовсім було б інакше. Але Чубарикові завжди не везе... До директорки батько пішов перед самим від'їздом. І там він звідкілясь довідався про все: і про двійки, і про далеку подорож з голубами... Хлопець чув, як батько, повернувшись додому, говорив матері:

— Усьому причина — голуби. Хлопець забув і про уроки. Йому, бач, ніколи. Він за голубом світу не бачить. Щастя його, що мені зараз до поїзда їхати, я б з ним не так говорив.

1. Яке нещастя сталося з голубом?
2. Прочитай, як хлопчик намагався напоїти голуба. Про що свідчить цей учинок Степанка?
3. Чому Степанка називали Чубариком? Від якого слова утворено це слово?
4. Доведи, що хлопчик добре ставився до всього живого.
5. Як змінився голуб, коли загоїлися його рани?
6. Чому голубу дали кличку Лідер?
7. Що придумали хлопці, аби випробувати голубів відшукувати свою домівку? Цей їхній учинок позитивний чи ні? Чому?
8. Як заняття з голубами позначилися на шкільних успіхах Степанка?
9. Подумай і назви позитивні й негативні вчинки хлопчика та його товаришів.
10. Складіть у класі невеличкий текст розповідного характеру про те, як літав голуб і вів голубину зграю, як голуб підтвердив свою кличку.
11. У класі складіть план оповідання. Перекажи оповідання за планом.

Геннадій і Петрик

Казали люди — ці й помиратимуть разом. Та... не справдилося.

Просто з артилерійської школи, молоденькими лейтенантами, їхали вони на фронт. І — як усе життя — разом. На цей раз до одного полку. На перегонах між станціями хлопці виходили на приступку пасажирського вагона і зухвало співали улюблених романсів, яких навчилися від товаришів у школі. Обом ішов лиш двадцять другий рік. Геннадій був високий, худий, його навіть прозвали були в школі — Ключка... А Петрик — маленький, рум'яний, співучий, як пташок, із таким же, як у дрібного пташка, маленьким, трохи піднятим носом — здавалося, ось зараз він пурхне і полетить...

Як побували в перших боях, то Геннадієві дали батарею, а Петрик дістав вогневий взвод.

От одного разу... Та, певне, треба сказати, де це було...

Це було серед широких колгоспних полів і зелених дібров, коли хилились до землі обважнілі ниви і на сіножатах пахло свіжим сіном. Там, між кількома пагорбками, Геннадій обрав спостережний пункт батареї. Десь позаду, в байраку, заховались важкі гармати Петрика.

Ще до початку бою Геннадій викликав його до телефону, і вони промовили один до одного кілька жартівливих слів.

Бій тривав з самого ранку, вже кілька годин. Гармати не встигали прохолоннути. Із свого пункту, крізь бінокль, Геннадій добре бачив, як укривають вибухи його снарядів вкляклий до землі цеп фашистів. Багато вже загинуло ворогів. Даремно шукали фашисти батарею. Петрик так заховав її серед кущів, що й сто очей матимеш — не побачиш. Та ж і вороги були хитрі, підступні. Не знайшли батареї літаками, не знищили своїми гарматами — послали свій фашистський загін, щоб таки розшукав її і знищив. Надто знаки далася їм вона.

Десь просочився ворожий загін — балками, пшеницями, перелісками — і з'явився недалеко від спостережного пункту, звідки направляв стрільбу своїх гармат Геннадій.

Оточили фашисти спостережний пункт. Почали з автоматів стріляти. Наказав Геннадій кільком бійцям, що були з ним, боронитись що є сили. А сам дивився в бінокль далеко вперед, де вибухали снаряди його батареї серед ворогів, і телефоном направляв стрільбу гармат.

А ворожий загін тимчасом щільніше стискував коло. Вже коли б і схотіли наші герої відступити, не було б куди. Кругом оточили бійців фашисти, яких багато полягло від кулемета біля спостережного пункту. Але й наших залишилася жменька — не більше як з пів десятка. Уже чують, як гукають німці, щоб здавалися в полон.

— Ну, браття, — сказав Геннадій до своїх бійців, — настав час нам загинути за наш народ. Живими не здамось ворогові.

— Не здамось, — згодились бійці.

— Давай трубку, — сказав Геннадій телефоністові, — хочу попрощатися з батареєю.

Узяв трубку, а телефон уже не працює. Фашисти знайшли дріт у пшениці і обірвали його.

— Є ще в нас рація справна, — промовив телефоніст (так називалась маленька радіостанція) і подав командирові навушники.

Підповз Геннадій до рації. Почав ловити батарею.

— Дюльбер!.. Дюльбер!.. — гукав він у трубку, поки не почув: «Я Дюльбер!..»

— Харакс... — відповів Геннадій. Так умовились раніше називатися, для секрету.

— Увага! — передав «Харакс», — Геннадій чув крізь навушники, як зв'язківець на батареї голосно повторив: «Увага».

— По пілоті гранатою! — гукнув Геннадій, і зв'язківець на батареї голосно повторив його команду.

— Кутомір двадцять чотири тридцять п'ять.

Рація працювала справно. Боявся Геннадій лиш одного: може не встигнути подати всю команду... адже кулі ворожі свистять над головою.

— Приціл двадцять шість...

Йому пощастило подати команду до кінця. Але батарея мовчала.

— Чому не відкрили вогню? — гукнув він. І раптом почув голос Петрика:

— Геннадій, це ти?

— Ну, я... Чому не стріляєш?

— Геннадій, ти наплутав: ти наказав стріляти в тебе, по спостережному пункту...

— Виконуй наказ... Я командую батареєю.

— Ти збожеволів, Геннадію... гранати пошматують тебе й твоїх людей. — Так умовляв друга спантеличений Петрик. Та Геннадій суворо казав:

— Лейтенант Горленко, виконуйте наказ.

Це вперше в житті він назвав свого друга на прізвище.

— Н... не можу... — прозвучало глухо в навушниках. У цю мить до Геннадія підповз один з бійців:

— Товаришу лейтенанте, вистрілюємо останні патрони... — Геннадій бачив, як повзли ближче й ближче вороги. Тоді він спокійно наказав на батарею своєму другу:

— Лейтенант Горленко, вогонь!.. За дві хвилини буде пізно.

Схопив лопату й кількома ударами знищив радіостанцію, щоб не дісталася ворогові. В ті секунди, що залишились до першого залпу його батареї, він згадав про оті «Харакс» і «Дюльбер» — чудові палаци в Криму на березі сонячного моря, де востаннє відпочивав він з Петриком. Жили в цих палацах і, коли дзвонили один одному по телефону, говорили:

— Я Харакс!

— Я Дюльбер!

Ці чудові палаци над синім морем!

Так закінчив своє життя лейтенант Геннадій.

1. Читай текст уважно, дотримуйся інтонації.
2. Використовуючи слова з тексту, склади усні портрети Геннадія і Петрика. Доведи, що хлопці добре засвоїли військову справу.

3. Доведи, що обидва герої мужньо захищали рідну землю. Відповідь доповни прикладами з тексту.
4. Що сказав Геннадій своїм бійцям і що вирішили бійці, коли їх оточили вороги?
5. Чому схвилювався Петрик і не виконував наказу Геннадія стріляти по його спостережному пункту?
6. Назви позивні риси Геннадія і Петрика.
7. Який подвиг здійснили лейтенант Геннадій і його бійці?
8. Складіть у класі невеличкий текст розповідного характеру на тему: «Бережімо Батьківщину».

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Серце

(Скорочено)

Зразу як повернувся Данило на село — по кутку раз пройшов, тоді вдруге, втретє. Кульгає трохи: в лазареті йому фабричну ногу поставили. Відтоді і Кульга. Наче не пізнає ні людей, ні дворів.

— Люди, а де ж моя хата?

А хату його німці спалили. Вночі зайшли до хижки, двері до хати кілком підперли. А попід вікна кулів наставили, щоб ніяк було рятуватись. І підпалили.

От і питає Данило:

— Люди, а де ж моя хата і жінка з дитиною?

Дитина в нього мала загинула разом з матір'ю у вогні.

А люди мовчать, бояться правду сказати, щоб згаряча не вчинив чого. Був такий гарячий — за одно слово брався в кілля.

Повиходили старі баби:

— Царство їм небесне, Даниле...

І розповіли. Не ткнув і пальцем нікого. Слухав. З того дня зробився тихий, лагідний. Більше мовчить. А колись було сам-один на цілий куток на парубків з люшнею ходив.

Тільки по ночах побивався дуже. Волосся на собі рвав, одяг шматував, стогнав так, немов знову повідкривалися йому рани. На згарищі, де колись хата стояла, бур'ян поріс — лобода, полини. Так він руками попіл і землю до суходолу порозгрібав, усе кісток шукав дитячих. Не знайшов. Руки покривавив.

Люди йому й нарадили: візьми та й візьми сиріт. Він і взяв. Двох дівчаток. Тільки на ноги спиналися. По голодних роках багато було таких — без батьків.

Ось і поросли. Комсомолки. Таке й прізвище за ними — Кульги...

Коли ж ізнову війна, німці.

Хотів до війська. Пішов до комісаріату, а там комісія, лікарі. От йому й кажуть: — Ступні. — Він ступнув на фабричну ногу та й похитнувся. Звісно, залізо не кістка... А хтось у комісії: «Неповноцінний». Це на людях...

Аж ось і німці, як є, коло села. Кульги саме не було. Скот колгоспний у тил гнали.

Вибрали німці на селі гурт жінок і дівчат.

На машину посадили — везти. Хтось і підказав людям, що це офіцерам на поталу... Люди — не давать... Порізали шини на колесах. А дівчата — тікати. Куди там — половили.

Тоді фашисти забрали й чоловіків. Вивезли разом з жінками і дівчатами й наказали ями копати, немовби од червоних танків. Потім почали з кулеметів по людях стріляти. І хто залишився живий, того примусили закопувати ями з постріляними. Пропали й обидві Данилові дочки-годованки. На них хтось виказав, що комсомолки.

А Данило Кульга тимчасом наче передчував що. Знайшов когось замість себе, а сам до села повернувся. Йому розповіли. От тоді й загорілося в ньому. Вихопився з ножом з хати, хотів першого-ліпшого фашиста рішити.

— Угамуйся, — казали сусіди, бо себе й нас загубиш. Ненависть душила його. Він просичав крізь зуби:

— Не вдовольнюсь, поки не примушу звірів один одному горлянку різати, один одного стріляти.

Розв'язали його вночі, випустили. Пішов Кульга, п'яний від ненависті.

Після того кожного ранку на околицях знаходили нові й нові трупи німців, все більше варткових біля складів з боеприпасами, біля порому на березі або коло громадської комори з хлібом... Лиш дехто з сусідів Кульги знав — це його робота. Які були боязкіші, казали:

— Загинеш, Даниле, за пухлого душу... І ми з тобою...

— Аж коли ворог стане один одного вигубляти, тоді вдовольнюся, — нишком промовляв він. — Як наші своїх закопували, так і їх примушу...

Вдень він блукав по околицях села, навіть прислужувався їм на різних дрібних послугах — то води принесе з криниці, то кабана їм обсмалить, то для штабу дров врубає...

Вивідає все, потім уночі — дивись — лежить задушений вартовий.

Вірним селянам казав стиха:

— Якби мені їх усіх на селі видушити! Може, одужало б моє серце.

Така лють душила чоловіка.

Однієї ночі на постої стояли в нього фашисти з кулеметом. Вже він їм прислужував!.. Мали всякої закуски до спирту, та й сам немов підпив, підтягував їм, коли співали, тільки очима кривавими поводив... Та їм було не до очей...

Вночі вже перед самим ранком порубав усіх шістьох, що спали в хаті. Залишився один біля кулемета в садку, вартовий. Тоді Данило взяв порожню пляшку з-під спирту, налляв води і пішов до вартового надворі.

— Може, вип'єш?

Вартовий думав, що спирт, — а надворі під ранок зимно було, — німець простягнув руку за пляшкою. Тільки почав пити нахильцем, а Данило схопив його за горлянку. Тільки захрипів...

Ухопивсь Данило за кулемет — нести. Куди — й не зведеться... Коли ж хтось ізбоку:

— Давай допоможу.

Шарпнувся Кульга до ножа за очкурком, думав доведеться й восьмого рішати. А це сусіда:

— Давай, — каже, — допоможу... Куди тобі самому, як ти неповноцінний...

От Данило взяв цівку кулеметну, а сусіда візочок і понесли. Далеко не пішли, а встановили кулемет ближче до шляху. Почав сусід з Данилом прощатися, а той і каже:

— Цю ніч вони один одному горло гризтимуть... Хоч тепер мое серце вгриється... Вже я доберу до цього способу!

Сусіда пішов, а Данило заліг тихенько й прислухається. А вже він знав, що військо їхнє йтиме шляхом: звечора хати розписували. Певне знав.

Лежить він у рові, причаївся, за цигаркою нудьгує. Літні зорі над ним блимають, наче зітхають. А в нього серце б'ється, наче теж блимає. Наставив кулемета на шлях, жде. А позаду нього в чагарниках спить ціла фашистська частина. Тільки вартові ходять, гармати стережуть. Ще вдень про них вивідав Данило. Жде.

Аж чує далеко десь шлях немов гуде. «Вони», — думає собі. Тільки серце ще дужче заблимає. Радісно так.

— Це ж уже скоро...

І справді. Ближчає гуркіт, ближчає. Слухає Данило — багато їх. Великий загін. Поплював собі на руки — й до кулемета. Як дасть, як дасть... Наче зірки з неба посипалися. Вартові, що в чагарниках, почули стрілянину та й собі. Тривогу зняли. Тоді частина, яка йшла по дорозі, поставила гармати навпроти та по чагарниках. А звідти по них теж з гармат. Таке було довкола. Наче землю ту хто прокляв.

Та що далі, то дужче. Гармати нові підкотили.

Так і стріляв фашист у фашиста до самого ранку. Тільки менше й менше тих гармат ставало.

Лиш по-видному роздивилися, що свій своєму в горло вп'явся. Та пізно. Пішли забитих лічити — та хіба на вагу: м'ясної січки не порахуєш.

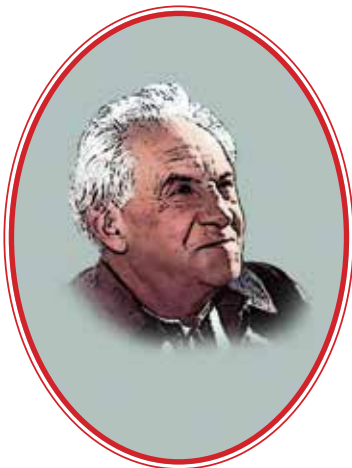
І Данила знайшли — в рові, недалеко від шляху. Лежав неживий, розкидав ноги й руки на всі чотири світи, тільки на вустах — наче усмішка.

Люшня — дерев'яна деталь воза.

1. Яке нещастя сталося із сім'єю Данила?
2. Яким повернувся Данило в село?
3. Доведи, що люди співчували Данилові.
4. Що задумав Данило?
5. Хто допоміг Данилові здійснити задум?
6. Який подвиг здійснив герой?
7. Яка основна думка твору?
8. Поділи оповідання на частини. Придумай заголовок кожній частині.
9. Склади план оповідання. Перекажи оповідання за складеним планом.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

(1895—1964)

Максим Тадейович Рильський — поет, перекладач, мовознавець, народився 19 березня 1895 року в Києві в родині відомого українського вченого й культурного діяча Тадея Рильського. Мати Максима Тадейовича — селянка з Романівки на Житомирщині. Перші дитячі враження поета, пов'язані з рідним селом матері, дістали відображення в його численних творах. Писати вірші Рильський почав іще в ранньому дитинстві. Перша збірка його поезій «На білих островах» вийшла друком 1910 року, коли авторові було всього 15 років.

Змалку Максим Рильський познайомився з композитором Миколою Лисенком, дослідником і збирачем українських народних дум

і пісень Дмитром Ревуцьким, актором і режисером Панасом Саксаганським, які справили на нього великий вплив. Деякий час він жив і виховувався в родині Миколи Лисенка.

Максим спершу навчався удома, потім — у приватній гімназії в Києві. Після гімназії вступив на медичний факультет Київського університету, згодом перевівся на історико-філологічний факультет Народного університету в Києві, але закінчити навчання завадили революційні події та Громадянська війна. Займався самоосвітою, вивчав мови, музику. У 1919—1929 роках учителював у селах України.

Максим Рильський написав більш як 35 книжок поезій, зокрема твори для дітей. Увійшов в історію української культури також як майстер художнього перекладу поетичних творів французької, польської та російської літератур.

Помер Максим Тадейович Рильський 24 липня 1964 року. Його поховали в Києві на Байковому кладовищі.

1. Розкажи про дитинство Максима Рильського.
2. Яку освіту здобув майбутній поет?
3. Розкажи про творчу спадщину Максима Рильського.

Спасибі

Яке це славне слово — хлібороб, —
що жартома ще звать і гречкосієм!
До слів найкращих я вписав його б,
до тих, які ми серцем розумієм!
Який це труд, який солоний піт,
яка жага і втома життєдайна!
Ну, безперечно, знає цілий світ
про роль почесну трактора й комбайна.

Спасибі їм: помічники живі
вони у чеснім хліборобським щасті...
Та треба працювати і голові,
докласти треба руки мозолясті,
щоб красувався вбогий переліг
нечувано багатим урожаєм,
щоб гречка розливалася, як сніг,
пшениця слалась маревом безкраїм,
щоб кукурудза в строгому ладу
підкорювала все нові простори,
щоб жайворонки пісню молоду
підносили над колосисте море,
щоб хліб, як сонце, сяяв на столі
у кожній хаті, домі та колибі...
Уклін земний працівникам землі!
Вам, сіячі, плугатарі, — спасибі!

1. Читай вірш уважно, правильно вимовляй кожне слово.
2. Поясни значення слова *хлібороб*. Кого називають таким словом?
3. Чому хліборобів називають *гречкосіями*? Від яких слів утворено слово *гречкосій*?
4. Знайди в тексті вірша й зачитай, якими словами поет описує працю хлібороба.
5. Яку важку й тривалу роботу виконує хлібороб, щоб виростити зерно?
6. З чим порівняно хліб?
7. Хто вирощує хліб?
8. Пригадай і розкажи, яку роботу виконують твої батьки, родичі.

Троянди й виноград

(Скорочено)

Із поля дівчина утомлена прийшла
і, хоч вечеряти дбайлива кличе мати,
за сапку — і в квітник, де рожа розцвіла,
де кучерявляться кущі любистку й м'яти.

З путі далекої вернувся машиніст,
укритий порохом, увесь пропахлий димом, —
до виноградника! — Чи мільдю часом лист
де не попсований? Ну, боротьбу вестимем!

Ми працю любимо, що в творчість перейшла,
і музику валку, що ніжно серце тисне.
У щастя людського два рівних є крила:
троянди й виноград, красиве і корисне.

1. Читай вірш, чітко, правильно вимовляючи слова.
2. Доведи, що дівчина не лише працююча, а й любить природу.
3. Що вирощує машиніст?
4. Поясни, як розумієш останній рядок вірша.
5. Вивчи напам'ять останні два речення вірша.

Мова

(Уривок)

Як парость виноградної лози,
плекайте мову. Пильно й ненастанно
полить бур'ян. Чистіша від сльози
вона хай буде. Вірно і слухняно
нехай вона щоразу служить вам,
хоч і живе своїм живим життям.
Прислухайтесь, як океан співає —
народ говорить. І любов, і гнів
у тому гомоні морським. Немає
мудріших, ніж народ, учителів;
у нього кожне слово — це перлина,
це праця, це натхнення, це людина.

1. Читай вірш урочисто, дотримуйся інтонації.
2. Чому мову потрібно берегти?
3. Про який бур'ян говориться у вірші? А ти слідкуєш за чистотою своєї мови?
4. Поясни, як ти розумієш слова: *немає мудріших, ніж народ, учителів*.
5. Як народ ставиться до кожного слова своєї мови?
6. Чому потрібно користуватися словником, щоб дізнатися значення слова?
7. Для чого ти користуєшся тлумачним словником?

Шпаки

Знов прибули до нашої шпаківні
її, мабуть, торішні хазяї
і зразу співи почали свої,
насмішкуватим спрямуванням дивні.

Оригінальності від них не ждять:
шпаки — це імітатори веселі;
то іволга у пісні їх дзвенить,
то хлопчик, друзів кличучи, свистить,
то соловейко розсипає трелі,
то колесо немазане скрипить.

Такі ото сусіди наші втішні.
Шпак не від того, щоб, як спілі вишні,
покуштувати, що воно на смак, —
та садових повзучих розбишак,

неситу гусінь, нищить так ретельно,
що той грішок не майте за смертельний.
Шануйте друга... Де ж таки без хиб
ви друга на землі найти могли б?

Імітатор — той, хто вдає з себе когось іншого.

1. Читай вірш, чітко, правильно вимовляй кожне слово.
2. Яка користь від шпаків? Як про це сказано у вірші?
3. Доведи, що шпаки — *імітатори веселі*. Відповідь підтвердь словами з тексту вірша.
4. Складіть у класі невеличку розповідь на тему: «Птахи — веселі співаки і друзі садів».

ЄВГЕН ГУЦАЛО

(1937—1995)

Євген Пилипович Гуцало — письменник, журналіст, поет і кіносценарист, народився 14 січня 1937 року в селі Старий Животів (тепер — Новоживотів) Вінницької області в родині сільських учителів.

Атмосфера родини сільської української інтелігенції відбилася на подальшому життєвому шляху хлопчика. Бувши учителями, батьки Євгена Гуцало плідно

навчали довоколишніх дітей та сина й прищеплювали їм потяг до книжок і навчання.

Коли Євген перечитав уже всю домашню бібліотеку, завітав до невеличкої шкільної книгозбірні, яку одразу ж «проковтнув». Тож довелося їздити до сусіднього села Корделівка (де саме викладали його батьки) і там вишукувати собі книжки для читання. Коли ж і в Корделівці не залишилося непрочитаної книжки, Євген-книголюб спрямував свій читацький порив до районного центру — Калинівки: привозив із тамтешньої бібліотеки стоси книжок і перечитував їх. І все те читання сподвигнуло хлопця на його перші творчі експерименти: він мріяв стати письменником.

Після блискучого закінчення середньої школи найкращий школяр села подався на науку до Києва. Він подав документи до Київського університету імені Тараса Шевченка на факультет журналістики. Проте не пройшов за конкурсом.

Через рік Євген Гуцало став студентом Ніжинського педагогічного інституту імені Миколи Гоголя. Там він вступає до літературної студії, пише вірші, прозу. Його поглинула творчість.

Активно друкуватися Євген Пилипович почав 1960 року, а через два роки вийшла друком його перша збірка оповідань «Люди серед людей». Книжку тепло привітали критика й літературна громадськість. Відтоді одна за одною виходять нові збірки письменника: «Яблука з осіннього саду», «Скупана в любистку», «Хустина шовку зеленого», «Запах кропу» та інші. Його твори перекладено багатьма мовами світу.

Помер Євген Гуцало 4 липня 1995 року. Поховали його в Києві на Байковому кладовищі.

1. Розкажи про дитячі роки Євгена Гуцала. Чим він захоплювався?
2. Яку освіту здобув Євген Гуцало?
3. Які твори писав Євген Гуцало?

Лось

Він прокинувся і нащулив вуха: у вогкому струмені вітру долинав сухий, різкуватий звук. Звук летів знизу, від річки. Лось звівся, тепер його постать чітко вималювалася в удосвітніх сутінках. Це був великий звір із широкими грудьми, які легко здималися од дихання. Його роги нагадували осінній низькорослий кущ, із якого обнесло листя.

Лось знав, що то тріщить стара гілляка на дубі, всохла, кощава; їй давно вже б треба впасти, а вона не падала, з дивною впертістю тримаючись за стовбур. Він те знав, однак це не заспокоювало, і тривога в крові, спершу слабка і майже невловна, дедалі густішала, і від того шкура на грудях здригнулася раз, а потім іще. Струмień вітру доносив запах річкової криги, в ньому жив дух примерзлого болота, долинали шарудіння прив'ялих стеблинок, які пускалися вскач по впалому листю, але над усім цим линуло знеможене, схоже на зітхання порипування гілляки.

Лось був старий самець, уже звик до заповідника, в який потрапив із тайги, звик до людей і до того, що його підгодовують. Але те недуже тріщання пробудило в ньому неясний страх, який нагадав про життя в тайзі, про небезпеки, які там на нього чигали, і лось зрушив із лежбища, а потім і побіг. Чим далі біг, тим більшим сповнювався острахом, і хоча нічого вже не чув, крім приглушеного поцокування своїх ратиць об землю, ще довго не зупинявся. Кущі й дерева струшували на нього синюватий іній, ніздрі випускали в повітря дві тонкі стьожки пари. Лось поминув ялиник, потім байрак, і коли опинився серед примарно-млявого світла, яке випромінювали стовбури беріз, то зупинився і, задерши голову, намагався вловити той шум, який гаснув за ним. Вгамувавшись, лизнув язиком припорошену снігом землю, а потім неквапно попрямував до галяви, на якій любив найчастіше бувати.

Поляна ця, подзьобана струхлявілими пеньками, викружилася край осичняка, трохи на згірку. Ранньої весни вона перша вбиралася квітами, і хутко тут виганялась така висока трава, що в ній, прилігши, лось міг сховатися до половини. Тепер поляна пустельна, як і все навколо; лось застиг нерухомо, втупившись круглими очима в стіну лісу попереду себе, — якраз туди, звідки завжди сходить сонце. Помалу лось заспокоювався. Так стояв, а навкруги, розвидняючись, світліло, виразніше малювались осики, повітря між ними глибшало й прозорішало, і тиша з настороженої й сліпої ставала спокійна й осмислена, в ній уже не чулось того страху, що донедавна. Лось сподівався побачити схід сонця, і коли під його променями забронзовіли верхівки, коли віття скупалося в його усміхові, то лось наче аж полегшав, ще більше пострункішав, і в очах

появився золотавий сплеск, який надав їм виразу одвічного розуміння життя природи і її таємниць. Ще трохи постоявши, побачив біло-рожевий диск, який спливав на пустелі зимового чистого неба, — і гойднув розлогими рогами, — так, наче вітав його.

Проте, коли йшов до річки, раптом знову вчулося жалібне поскрипування гілляки, і лось, який уже встиг забути про нього, знову захвилювався, знову насторожився, а в ногах прокинулося бажання бігти й тікати. Але переборював себе і донизу спускався повільно, хіба що частіше й сторожкіше озирався довкола. Вітер, як і перше, дув із залужжя, він був просякнутий холодом та запахом сіна, що в стіжках стояло на правому березі. Стежечка ледь протоптана — по ній почали ходити не так давно, — і лось принохувався, чи не пройшов по ній вовк, або лис, або людина. Але потім тільки вчорашні сліди ворони та ще остронь — ямки од заячих ніг. Спустився на берег. На тому боці, ген під обрієм, примостилося село, а над ним посотались угору сірими верболозами дими з коминів. На далекий горб пнуться санки однокінь, ось вихопились на маківку — та й спливли по той бік...

Коли лось ступив на лід, то під ним приглушено торохнуло, а далі, коли йшов до ополонки, щоб напитись води, тільки сполохано поохкувало. Краї ополонки розсипчасто іскрилились, а вода, зтягнута тремткими скалками льоду, була схожа на застигле блакитне шумовиння*. Вгадувалась причаєна глибина річки, її течія, що не вгамовується й під кригою. Лось опустил голову, принохуючись до ополонки, далі, з витягнутою шиєю, ступив ще трохи, ось-ось маючи торкнутися губами до осклілого блакитного шумовиння, ніздрі затремтіли в передчутті холодної води, — і цієї миті річка під ним затріщала. Він усіма чотирма ногами спробував одштовхнутись, але ратиці були вже у воді, і лось вжахано відчув, що дедалі глибше занурюється в льодяну кашу. Не раз конвульсивно здригнувся тілом, вкладаючи всю силу і весь відчай у той рух, але провалився ще глибше, і тепер крижані уламки билися об його спину. На мить принишк, готуючись до нового ривка, і коли передні ноги злетіли на кригу, то здавалося, він уже вискочить і врятується, але крига знову тріснула під вагою великого тіла, і лось ще раз опинився по шию у воді. Ревнув, кличучи на допомогу, і його очі все густіше набрякали кров'янистим смутком, аж горіли червоним розпачем. Ще раз спробував вирватись, але вдалося однією ногою, — друга вдарилась об лід і стала майже неслухняна. Вода в ополонці закров'янилась, і червоне зразу ж стікало за течією, зникаючи під кригою.

Лось відчував, що так йому не вирватись. Схоже відчуття уже приходило до нього — саме тоді, коли восени, в чорному бору, що

стогнав од вітру, його почала переслідувати вовча зграя. Вовки ось-ось мали вчепитися за нього, він уловлював подих смерті і втівав тільки тому, що не міг зупинитись. Тоді його врятували мисливці, вони якраз наїхали з міста і, нічого не вполювавши, сіли вечеряти. Почули погоню, посхоплювались і, пропустивши мимо себе загнаного лося, зняли безладну стрілянину по вовчій зграї... Річкова течія була на вид не така страшна, як вовки, мчала не так швидко, не обпалювала його своїм смертельним диханням, але течія була така ж сама неблаганна, і чим більшу розбивав ополонку, тим швидше вона могла затягти під лід. Лось, розуміючи це, намагався поводитись обачно, але нога боліла, тіло слабло, і сили поступово покидали його. Збирався до свого вирішального кидка і, коли знову не пощастило, лось на хвилю заспокоївся, бо знав, що це не остання його спроба, що пробуватиме безперервно, поки дихатиме.

Два хлопчачки вийшли з лісу на берег і зупинились. Приїхали по хмиз, і їхня смирна конячина залишилась на узліссі, а вони вирішили подивитись на річку, чи тріщить на ній лід, чи скоро рушить. Обидва плечисті, обидва з широкими, лагідними лицами, і схожі один на одного так, як маленький гриб-підберезник схожий на свого більшого сусіда. Вони охопили зором ріку, і їхні лица ще більше пом'якшали од навколишнього простору, од тієї втікаючої далини, яка сягала аж за потойбережні горби. Не зразу й зауважили ополонку, бо була майже непомітна, якби лось знову не спробував вискочити на лід.

— Собака купається, — сказав менший брат. Старший, мабуть, і не глянув би в той бік. Але зразу ж подумав: який це собака міг залізти в ополонку, щоб купатись?

— Де? А-а... — Пильно примружився, і його зіркі очі помітили гіллясті роги. — То лось...

Ще не встигли й здогадатися, що там могло трапитись, а тому деякий час стояли на місці і обмірковували, як лось міг потрапити в воду. Та коли він заборсався, а потім надовго притих, підберезники втямили, що з ним сталося. Старший майнув до саней по сокиру, а молодший повільно пішов уперед, боячись сам підійти до лося перше, ніж наспіє брат.

Лось уже зовсім знесилився і байдуже спостерігав, як наближаються діти. Усе нижче осідав у воду, і роги похилитувались над крижаним місивом, як незвичайний кущик. Під цим кущиком червоний розпач трохи вгомонився, але був тепер такий безмежний, що очі для нього були замалі, і той розпач струменів із них увсібіч. Спершу діти не знали, як до лося підступити, щоб і самим не провалитись. Але старший брат був розсудливий та відважний, і

сокира в його руках не закуняла. Узявся рубати лід, прокладаючи хід до берега, а молодший тупцяв біля нього і, не знаючи, чим допомогти, тільки зітхав та нетерпляче бив себе долонями по стегнах та по боках. Лось не боявся людей. Він стежив за їхньою роботою, і по його тілу подеколи пробігали дрижаки, ніби йому було дуже морозко або ж знову хотів спробувати вискочити, але сили покинули його. Мабуть, спочатку нічого не розумів у тій роботі, та коли канал ще більше наблизився до берега, його очі засвітилися тямом, і тепер поводився смирно, вже не кидався, а тільки чекав.

Заскучавши сама, з лісу вийшла їхня гніда конячина, тягнучи сани, й поволеньки потюпала до річки. Вона зупинилася віддалік і, помахуючи хвостом, спостерігала. Потім ще пройшла трохи вперед. Менший підберезник помахав кулаком і крикнув:

— Ти теж хочеш провалитись?!

Обидва брати й не думали про те, що весняна крига — зрадлива, не зважить і на те, що вони рятівники.

Старший ще рубав, коли лось відчув під собою мілке і, вперто гойднувши головою, вискочив передніми ногами на лід, а потім уже й задніми. Аж захитався і, розкарячившись, ось-ось, здавалось, впаде. Обидва підберезники дивилися на нього з недовірою — ого, який великий, і тепер, коли він виліз, жодному з них не вірилося,

що такий міг втопитись. Вони безпорадно усміхалися, їм хотілося підійти до нього ближче, але діти не наважувалися.

Лось обтрушував з себе воду й скалки льоду. Зітхнув на повні груди, пирхнув — та й подивився на дітей. Його очі все ще були червоні од недавнього розпачу. А потім лось пішов. Карякуватю ставлячи ноги, ніби все ще побоюючись льоду, накульгуючи, вийшов на берег, ще раз озирнувся на річку, захоплюючи своїм зором і залужжя в срібlistому серпанку, й дітей, які все ще зачаровано дивилися на нього, не вірячи, що допомогли врятуватися цьому великому звірові, й легенько почвалав до лісу. Гніда конячина з непорозумінням дивилася йому вслід і стригла вухами.

Коли пролунав постріл, то лось деякий час ще біг уперед, а потім спіткнувся, ніби натрапив на корч. Діти спочатку й уваги не звернули на постріл, але коли лось упав на сніг, вони зрозуміли, по кому стріляли. Озиралися, намагаючись побачити мисливця, проте не запримітили і, набравши в груди гіркого повітря, чимдуху погналі туди, де лежав лось. Обидва думали, що не встигнуть вони добігти, як лось підведеться, знову неспішно почвалає до лісу, що не було ніякого пострілу, — проте лось не вставав.

Лежав на боці, відкинувши ноги, і тепер здавався ще більшим. Просто не вірилося, що такого звіра можна звалити пострілом, як перед цим не вірилося, що може потонути. На шкурі ще блищала річкова вода, до шерсті поприлипав сніг, а здуховина, не розгярячила од бігу, провалилась і навіть не парувала. Голова лежала так, наче він прислухається до землі, чи далеко ще весна, чи скоро прийде, а роги росли при самім снігу, ніби чудернацький кущик.

Вони й не помітили, як підійшов до них рідний дядько Шпичак. Кругленький, як підпалок, з підпалкуватим, добре випеченим обличчям, у розтоптаних, з довгими халявами, чоботях, в яких тонував мало не по пояс, дядько зупинився поряд із дітьми. Мабуть, також був здивований, що оцей могутній звір лежить на землі. Дядько тримав у руці рушницю, але з таким виглядом, ніби збирався від когось захищатись. На губах у нього запеклась біла смага — мабуть, од якогось раптового, скороминушого переживання.

— Га? — обізвався дядько. — Ну як?..

Радість на його обличчі змагалася з настороженістю, і воно бралося то темними, то світлими спалахами.

Діти нічого не сказали — вони ніяк не могли відірвати очей од лося, який ні разу й не поворухнувся, хоча вони й чекали на це.

— У-ух, — видихнув Шпичак, обійшов навколо вбитого звіра й носакон ткнув між роги.

Але діти все ще не вірили, що лось мертвий, а тому уважно приглядалися, щоб не проґавити тієї миті, коли ворухнеться, щоб звестись на ноги.

— Це з заповідника, — нарешті обізвався молодший підберезник.

— Заповідник далеко звідси, — відповів дядько. — Сюди з заповідника лосі не бігають.

— Це з заповідника, — знову повторив менший. Дядько почав гніватись:

— А вам яке діло?

— Ми його з води вирятували, — сказав старший брат і ненависним поглядом уп'явся в підпалкувате обличчя.

— О-о, він однаково був би втопився!.. І вже втопився був, так? Скажете, що втопився, а пощастило витягти неживого.

— Ми його врятували, — знову повторив старший брат, і лице почервоніло так, наче з нього ось-ось мала бризнути кров.

— Ану замовчіть мені, — ще дужче розгнівався дядько, — бо дістанеться вам од мене й од батька вашого! Будете розумні, то матимете й собі м'яса, не скривджу.

Менший підберезник одвернувся, приховуючи сльози. Старший брат узяв його за руку й, не кажучи більше ні слова, повів до саней.

— І роги вам віддам, — крикнув услід дядько. Вони й не обернулися, тільки наддали ходи.

— Роги віддам! — ще гукнув дядько.

Коли брати вдарили по гнідїй своїй конячині, то дядька наче щось тіпнуло. Спочатку повільно ступив один крок, другий, — а потім і побіг навздогінці.

— Роги віддам! — кричав, захилинаючись, ніби вони не чули.

Шпичак давно вистежував того лося, — він помітив його одночасно з дітьми і, присівши у виямку, тільки посміювався, коли взялися визволяти його з ополонки. Не вірив, що то їм вдасться, він думав, що лось таки знесилиться і його раніше чи пізніше зтягне під лід. Але лось виявився дужий і життєлюбний, а діти — вперті й невідступні... Тепер треба думати про те, щоб якось його заховати, замівши сліди, бо діти таки подалися в заповідник, щоб заявити охороні, — в цьому не сумнівався. Але куди ти його подінеш? Не зтягнеш назад до річки й не втопиш знову в ополонці — далеко, не зрушиш. Але якби міг зтягти й утопити — ні хвилі не вагався б. Тепер дивився на звіра й хотів вірити, що лось оживе. Так, як ще недавно дітям, йому дуже кортіло, щоб лось підвів голову, звівся на стрункі міцні ноги і неквапно побіг до лісу, як іще недавно біг, поки дорогу йому не перетнула куля.

Проте лось і не ворухнувся. Припав до землі, всім великим тілом прислухаючись, чи далеко ще весна, а роги стриміли над снігом

диким розложистим кущиком, який також, мабуть, чекав на весну, щоб зазеленіти, хоча це йому вже не судилося ні тепер, ні в майбутньому.

Налетів вітерець, запорошив білим пилом, гойднув сухим бадиллям, але роги й не сколихнулися.

Здухвіна (здұхвина) — місце у верхній частині тіла між ребрами й черевом.

1. Читай текст уголос, чітко вимовляй слова.
2. Уважно прочитай текст мовчки.
3. Знайди в тексті й зачитай опис лося.
4. Чому лось страхався, коли гілля тріщало? Хто чи що міг його налякати?
5. Яка біда сталася з лосем, коли він ступив на замерзлу річку?
6. Як лось рятувався, щоб не втопитися? Які риси характеру тварини тут проявилися?
7. Яку роль відіграє опис пейзажу в оповіданні?
8. Розкажи, як хлопчики врятували лося. Які риси характеру вони проявили, рятуючи велику тварину? Відповідь доповни прикладами з тексту твору.
9. Що можна сказати про вчинок хлопчиків?
10. Чому врятований лось уважно подивився на дітей?
11. Яка трагедія сталася з урятованим лосем?
12. Який стан був у хлопчиків, коли вони побачили вбитого лося?
13. Що можна сказати про дядька Шпичака, який вчинив злочин, вбивши лося із заповідника? Як мова характеризує дядька Шпичака?
14. Складіть у класі план оповідання. Перекажи оповідання за складеним планом.

Сім'я дикої качки

Добре дихалося зранку в старому дубовому лісі. Повітря пахло зволженим листям, воно голубіло між стовбурами, і далина над верхівками дерев була кришталево чиста, кришталево дзвінка. Юрко йшов по стежині, що пролягала між заростями кінського щавлю, що світилася білим піском поміж великими, із тремткими краплинами в жолобках, лопухами, і в його душі було так само ранково й прохолодно, як у літньому лісі. Він радів, що сьогодні таки проснувся вчасно, що не очікував ні на батька, ні на матір, а подався сам до річки, щоб порибалити. Вудочка, як великий промінь, лежала на його плечі, вудочка обіцяла йому такі радощі,

що в передчутті їх Юркові хотілося не йти, а бігти, не мовчати, а співати.

Він не втримався, щоб не крикнути. «А-а-а!» — легко й сріблисто вирвалося з його грудей, покотилося колесом по стежці й погасло в гущавині попереду. Ліс на хвилю заслухався, а потім зразу і збайдужів. «А-а-а!» — вже лункіше крикнув він, і тепер навколишня тиша немов кинулася стрімголов увсібіч, перелякана і тремтяча. «А-а-а!» — закричав на повні груди хлопець, і голос, неначе вибух, порскнув угору й по боках, а Юрко зостався в пустці, яка все збільшувалась, бо грім одкочувався все далі й далі, поки весь ліс не перетворився на величезну пустку.

У дзеркало ріки дивилось і не могло на себе надивитись небо. Юрко закинув вудочку, і поплавець хитнувся посеред блакиті. На нього зразу ж сів метелик, з жовтими плямами на крильцях, і довго сидів, поки по воді не побіг вітерець і не поніс того метелика геть-геть на середину. Як добре, як щасливо було Юркові!

Гуп-гуп-гуп! — почулося за спиною, і всі його думки розлетілися, як сонячні зайчики. Він озирнувся — й не помилився в своїх передчуттях: Тося таки прийшла слідом за ним, як і обіцяла звечора. Він демонстративно відвернувся, не бажаючи вступати з нею ні в які розмови, а вона, відчуваючи свою провину, зовсім тихо присіла неподалік. Тепер вона й сама була не рада, що прийшла, бо сподівалася на те, що Юрко стріне привітно, а він...

Отак довгенько не розмовляли. Хоч хлопець уже й перестав гніватись, але все ще не обзивався до Тосі. А вона, не зважившись повернутись і піти одразу, тепер дедалі почувала себе ніяково й пригнічено. Її засмучувало й те, що Юрко нічого не зловив. Якби зловив, то почав би радуватись, і тоді вони б якось помирились.

— Ти ж знаєш, — мовив нарешті Юрко, — що риба боїться, коли багато людей.

— Так уже й багато тут, — буркнула вона.

— Це через тебе не ловиться, — таки допик він.

Проте вона не хотіла погодитися з тією несправедливістю:

— То ти такий умілець!..

Юрко почав сопти. Він тільки недавно приїхав із міста в гості до бабусі, але вже встиг кілька разів посваритись і помиритись із Тоєю. Вона з першого ж дня прив'язалась до нього, весь час намагалась бути в його товаристві, не спускала з нього очей. Спочатку Юркові подобалась її увага, але скоро та увага стала йому надокучати й заважати.

Нічого не піймав. А вину таки найшов на кого звернути:

— Через тебе усе!

Тося й не думала здаватись:

— Ти, мабуть, черв'яка не тим боком стромляв на гачок, а на мене складаєш.

Поверталися од річки вдвох, хоч Юрко, йдучи з порожніми руками, хотів би повертатися сам, без свідків. Повітря посухшало, блакить між стовбурами зблякла. Тося назбирала зеленцю* й хотіла вгостити Юрка, але той відмовився. Через кілька ж кроків не втримався — сам нарвав і почав ласувати.

— Колись ми з батьком піймали були сома, — збрехав Юрко, бо батько тоді ходив рибалити без нього і зловив тільки великого коропа, а не сома. — Півтора пуда заважив.

— Та ну?! — здивувалася Тося.

Юркові було приємне її захоплення, а тому він вигадував далі:

— А як тельбушили його, то всередині знайшли краснопірку на кілограм. І вона ще була жива!

Насправді ж ту краснопірку батько зловив іншим разом, і також без Юрка. Але здогадатись про все це Тося не могла, вона тільки вигукнула зачудовано:

— Ти бач!

Хлоп'яча уява й далі вела:

— Якось до нас у місто приїхав пересувний зоопарк. Там були леви, жирафи, макаки, вовки, лисиці, а також крокодили. Одного разу маленький крокодил десь пропав... То я його в озері на вудку через день зловив!

Але спостерігши, що вона не поспішає захоплюватись, а тільки недовіжливо так дивиться, взявся глузувати з неї:

— Це я набрехав, щоб побачити, чи ти розумна...

— Тс-с-с, — зашепотіла раптом Тося, не слухаючи його й приклавши палець до вуст. — Подивись ген туди!..

Поміж кущами йшла качка, а за нею — цілий виводок каченят. Спершу Юрко подумав, що то свійські, але по тому, як качка витягувала шию, як сторожко озиралась, якими дрібненькими полохливими клубочками котились каченята по землі, зрозумів, що то дикі. Щойно вони сховалися за кущем, як Юрко, кинувши свою вудочку, стрімголов шугнув уперед. Сіра качка, помітивши небезпеку, скрикнула і разом із каченятами дременула в траву. Проте Юрко й не думав одставати. Він тільки побоювався, що виводок ось-ось добіжить до річки, плесне на воду — і втече. Тому забіг наперед, відрізаючи їм дорогу на берег. Качка, не наважуючись покинути дітей, не злітала в повітря, вона кидалася то туди, то сюди, захищаючи їх. Каченята, стомлені й перелякані, збилися під ліщиною. Коли Юрко кинувся до них, розставляючи руки, щоб вони не повтікали, качка злетіла вгору. Хлопець поспіхом узявся ховати каченят за пазуху. Одне... Друге... Од річки долетів розпачливий материн

крик. Третє відважилося тікати, але в високій траві заплуталось, і він його також посадив за пазуху. Зовсім близько пролетіла качка, сіла на землю, пробігла в напрямку до дітей, — і знову зірвалася, гнана страхом і розпукою. Четверте й п'яте також одважилися на втечу, але й на них чекала неволя.

— Що ти з ними робитимеш? — запитала Тося.

— Це ж дикі!

— Випусти, — сказала Тося, — бо вони повмирають без води.

— І що ти тямиш? — напустився на неї Юрко. — Я їх доглядатиму й приручу.

Знову долинув крик сірої качки, але він нітрохи не схвилював Юрка. Дрібнота терлася в нього за пазухою, лоскотала тіло дзьобиками, крильцями, ніжками, — його аж холодок пронизував од того лоскоту. Не пощастило наловити риби, то має ген цілісінький виводок. Жаль тільки, що качку стару не додумався зловити, — ото було б про що розповідати. Він уявляв, як повезе каченят у місто, як показуватиме своїм товаришам, як вони заздритимуть. Він ішов — і пританцьовував. Оля-ля-ля! Тра-ля-ля!.. Який він меткий і проворний. Оля-ля-ля!.. А Тосі було сумно... Може, й справді вона даремно побоюється, а Юркові вдасться їх доглянути й приручити?.. У її вухах стояв отой качиний крик, довго ще стояв, навіть тоді, коли вони вийшли з лісу й через городи йшли до хати.

Юрко випустив каченят у великий ящик. Вони спочатку порозбігалися в різні кутки, а потім збилися до купи. Їхні малесенькі очі були схожі на голочки гострого суму. Вони тулилися одне до одного, ніби в близькості шукали порятунку. Юрко налив у черепок води, але жодне з них не підступило до черепка. Тоді він брав їх по черзі, стромляв дзьобик кожного у воду, щоб пили. Каченята пручались, краплі стікали по грудях, але, мабуть, щось попадало і в горло. Поблизу ящика почала кружляти кицька, але Юрко нагнав її дрючком. Півень, відчуваючи тривогу, ходив попід ворітьми і гортанно покрикував. До каченят, здається, все те не доходило, — вони були полонені своїм розпачем. Юрко приніс їм вареної картоплі, але вони й не доторкнулись. Думав, що клюватимуть пшоно, але й пшоно їх не привабило. Поступово вони ставали все млявіші, в'яли, як рослини в спеку. Юрко не сподівався, що так зразу вони стануть нецікаві. Ще трохи позазирав у ящик, а потім вирішив:

— Вони бояться нас. Коли ми підемо, то вони й наїдяться, й нап'ються.

Тося мусила піти, плекаючи надію, що, може, й справді похоробрішають, коли залишаться самі. Вона хотіла податися разом із Юрком, щоб слухати його розповіді про місто, про те, чого їй ніколи не випадало бачити. Коли вона була з Юрком, то здавалося,

що на неї падає чарівливе світло його знань, що вона на якийсь час переселяється у той світ, що постав з його розповідей. Проте Юркові набридло, щоб за ним цілісінький день нав'язливою тінню волочилось оце дівчисько, — і він сів на велосипед та й утік до хлопців.

Тося залишилася сама. Спочатку сиділа під своєю хатою й намагалась помітити, як сонячне проміння падає на землю. Але так нічого й не помітила. Потім з кленового пагінця робила свистки, але всі вони свистали не так, як той, учорашній, який грав тоненьким, наче аж зеленим звуком. Притулялася до берези, що росла на їхньому подвір'ї, хотіла підслухати, про що вона шумить, але сьогодні чомусь береза крилася від неї, не бажала повідати своїх думок. Ну, чого ж це все їй ниньки не дається, все тікає од неї, наче змовилось?

Стало гірко Тосі, гірко. І тут вона пригадала, як вставала раненько, як ішла назирці за Юрком, і в недоброму передчутті стислося її серце. Вона через садок майнула на сусідський двір, до ящика, а каченята вже деякі лежать на траві, а деякі ледве голівки тримають. Вона на них водою прискати, вона їх трусити, але хіба це допоможе? Не тямлячи себе, хапала їх і ховала за пазуху. Вони діткнулися зів'ялими тільцями її грудей, але й не ворушились. Через городи — в ліс. А потім отією стежкою, по якій ішла назирці, — до берега. Дуби співчутливо поглядали на неї, ніби хотіли допомогти. Тільки кущі перепиняли їй дорогу, тільки кущі шмагали по литках, ніби мстилися невідомо за що.

Неслухняними руками витягувала з-за пазухи, спускала на воду й благала душею й очима: попливіть! попливіть! попливіть! Але вони, як квітки кульбаби, простилались на воді, яка їх не оживляла й не оздоровляла. Виглядала з усіх боків дику качку, кликала її так, як свійську: «Тась, тась, тась!» — але й качка не припливала, мабуть, із горя далеко залетіла. Вона сама ладна була стати тією качкою, сама ладна була попливти разом з ними, тільки якби вони пливли. Таки роздяглася, долонями підштовхувала їх на глибоке, благала:

— Пливіть, рідні, пливіть, ненаглядні!..

Коли Юрко привів із собою хлопців, щоб показати їм каченят, то зразу ж здогадався, де вони могли подітись. Навіть не задумуючись, усі побігли до річки. Про себе Юрко погрожував Тосі якнайстрашніше, він, нарешті, пообіцяв собі розправитися з нею, щоб знала своє місце, щоб не лазила слідом за ним, щоб не втручалася.

Коли вони побачили Тосю в воді, то спершу й не зрозуміли, що вона робить.

— Ану йди сюди! — закричав Юрко.

Проте вона не йшла.

— Ти де каченята поділа?

Але хлопці, з якими він прибіг до річки, вже зрозуміли, що вона нікуди їх не поділа, що ото вона їх посилає на воду, а вони вже не пливуть. І собі кинулися в річку, й собі взялися їх підштовхувати, підтримувати знизу долонями, щоб не потонули. Тося всміхалася хлопцям, рада допомозі, тепер уже вона не сумнівалася, що пощастить їх урятувати, ось де тільки ота сіра качка, їхня мати, чому вона не летить, не пливе?

— Тась-тась-тась, — кликала, з надією озираючи зарості лепехи й рогози.

Після того Юрко вже не товаришував із сільськими хлопцями. Чи то вони не приймали його до свого гурту, чи то, як казав сам Юрко, він не захотів більше з ними знатися. А коли батьки запитували, чому ж Тося не приходить, то відповідав, що дуже йому надокучила, і він її прогнав. Що, мовляв, од неї й слова живого не почувеш, а все дивиться й дивиться на тебе, розкривши рота.

Ще задовго до від'їзду й перед самим від'їздом він бігав до річки, хотів побачити сім'ю дикої качки. Але так і не побачив. Переконував себе, що каченята вижили, але подалися в інше місце. А коли зладнали чемодани й сідали в машину, щоб їхати на вокзал, то Юрко все не хотів сідати. Казав, що ліхтарика забув, а коли ліхтарик виявлявся в батьковій кишені, то казав, що ніжик десь пропав. Усе затягував від'їзд, ждучи, чи не появиться Тося. І вона й справді появилася. Стала біля своєї хати й дивилася, як

вони сідають у машину. Їй дуже кортіло підійти, але вона не наважувалась.

— Поклич її, — сказала мати Юркові.

— А-а, — махнув той рукою й одвернувся, скривившись.

— Поклич, попрощаєшся.

Але поки їхав у машині, то тільки про те й думав: він би покликав, але чи підійшла б вона? І, переживаючи болісний сором, був певен, що, мабуть, не підійшла б...

Тельбушити — виймати нутрощі.

Назірці — слідом, услід за ким-небудь, не відстаючи.

1. Читай текст уважно, спочатку голосно, а потім мовчки.
2. Доведи, що Юрко хвастун.
3. Кого побачили діти на ставку? Чому Тося захвилювалася?
4. Що сталося з маленькими каченятами?
5. Розкажи, як Тося рятувала каченят.
6. Що можна сказати про вчинок Юрка?
7. Склади усні портрети Тосі та Юрка. Використовуй слова з оповідання.
8. Чому диких водоплавних птахів потрібно берегти? Яка від них користь людині й природі?

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Олень Август

(Скорочено)

Женя повертався зі школи.

Жені було весело. І раптом Женя зупинився. І не тому, що на розі вулиці, де збоку примостився скверик з плакучими вербами, стояв натовп. Його увагу прикував не натовп, а те, що привернуло увагу натовпу.

Знімали кіно. Один чоловік, якого зразу ж можна було визначити як найголовнішого, сидів на високому стільці. Коли щось було не так і чоловік сердився, то він енергійно махав ногами, неначе їхав на велосипеді. Перед ним був незрозумілий масивний апарат, який міг разом зі стільцем рухатися по двох рейках, наближаючись або віддаляючись од жовтого автобуса. А біля жовтого автобуса повільно виростала черга. Спершу стояв дідусь, який читав газету. Дідусь раз у раз поправляв окуляри і зиркав на сонце, мружачись. За ним прилаштувалася молодиця з кошиком, з якого виглядав

стурбований довгоший гусак. Далі дівчина у вовняній хустині. З незалежним виглядом, повільно наблизився студент. Підбіг хлопчик з ранцем за спиною і, не стаючи в кінець черги, пробрався аж до зачинених дверей автобуса.

Женя непомітно для самого себе перейшов вулицю і спинився в черзі. Його помітили не зразу.

Режисер Альтов зразу побачив зайвого героя. Grimаса невдоволення з'явилася на його стомленому обличчі.

Альтов підійшов до Жені й поклав йому на плече долоню з довгими сухими пальцями. Ті пальці були жовті — від куріння.

— Звідки ти взявся? — запитав режисер.

— Звідти, — гойднув хлопець головою на вулицю, блискучу від снігової води та крижаних скалок.

— Йди геть.

Жені здавалося, що найголовніший тут — це оператор, який сидів на видному місці. І Женя вважав, що ніхто тут не може наказувати, крім оператора. Тому він запитав:

— А ви хто будете?

Альтов почав нервувати. Вперта дитина! Взяв хлопчину за комір, підштовхнув рукою:

— Не заважай!

Женя відійшов і став осторонь. Непомітно для себе Женя знову опинився біля апаратури. Йому дуже кортіло бути там, де робилося кіно.

Знімати скоро закінчили. Кінокамеру заховали в машину. Герої повсідалися в автобус. «І це все?» — подумав Женя, і почуття невдоволення виникло в його душі.

— Все, — гукнув йому Альтов, — можеш іти додому. Знімати більше не будемо.

— Чому?

— Скінчили!

І Альтов засміявся. Тепер обличчя в нього не здавалось таким стомленим, як перше. Він сміявся голосно, широко, показуючи багато білих зубів. Мабуть, він розумів, що оцей хлопчина розчарований, бо не побачив зараз таких гарних епізодів, які зникли на екрані. Альтов захотів зробити хлопчині щось приємне, щоб потім той мав що розповідати своїм товаришам — таким, як і сам, маленьким людям зі шкільними портфелями. І він гукнув Жені:

— Сідай у мою машину, провезу!

Вони їхали весняною вулицею.

— Хочеш зніматися в кіно? — запитав Альтов у Жені, вивертаючи кермо праворуч.

— Хочу, — майже пошепки відповів Женя, не наважуючись глянути на Альтова. Йому було радісно. Довго переборював свою неспіливість, доки наважився запитати:

— А ви хто такий?

— Альтов, — просто відповіла людина за кермом.

— Альтов? — самими губами перепитав Женя, дивуючись, як звучить незнайоме прізвище.

— Так.

І Альтов подивився на Женю. Засміявся. Альтов був задоволений: хлопчина навіть говорити не може від радості, що сидить поруч з ним.

І Альтов засміявся ще раз... Він знав, як ніхто, що не вартий захоплення.

Женя сидів зіщулившись. Його непокоїв той сміх. Він сподівався, що Альтов іще зарежоче. І йому стало незатишно.

Ще тоді, коли хлопчина стояв під сумною липою і очима, повними захоплення, стежив за зйомкою, Альтов підсвідомо подумав, що добре було б зробити для нього щось гарне. Він покликав його в машину, ще й сам не відаючи наперед, навіщо це йому здалося. Зараз же, добре усвідомлюючи, про що може думати першокласник чи другокласник, який, не дихнувши, продивляється фільм від початку до кінця, Альтов... захотів бути гідним його захоплення.

Альтов зупинив машину і вийшов. Кругом лежали купи битої цегли, гули бульдозери. Женя також вискочив на тротуар. Було надвечір'я, студеніло.

— Бачиш оце будівництво? — запитав Альтов. — Тут мені доводиться знімати свій новий фільм. Правда ж, мало чого цікавого знайдеш?

І Женя сказав:

— Правда...

— Що правда? — не зрозумів Альтов. Бо доки хлопчик дійшов якогось висновку, він уже й забув, про що питав, і тепер думав про інше.

— Ну, що кіно тут погане вийде...

— А-а-а... Звичайно.

І він глянув на Женю так, наче вперше бачив. Навіть нагнувся над маленькою постаттю, уважно розглядаючи невиразні, ще не сформовані риси обличчя, припухлий рот...

— А ти ж, напевне, хочеш у кіно зніматись?

— Хочу...

— То ми можемо влаштувати це для тебе. Згода?

— Еге!..

«Еге» вирвалося само собою.

— Ти міг би зіграти в моєму фільмі «Олень Август», — сказав Альтов.

— Це про піратів?

— Ні... А чому саме про піратів?

— Зветься незрозуміло...

— Ні, це про золотошукачів, які заблудили в тайзі. Правда, я сам ніколи не бачив тайги. Та це не страшно. Ти як гадаєш?

— Не страшно.

— Отож... Їх має врятувати маленький хлопчик, син одного шукача. Його не хотіли брати в експедицію, але він домігся свого хитрістю. Його ім'я — Август, а тому, що він марив оленями, шукачі назвали його Олень Август. Альтов вигадував, імпровізував. Ніколи в житті він не збирався ставити подібний фільм. У своїй творчості він не вмів фантазувати. І зараз, кажучи неправду, вважав, що його брехня має благородну мету... А Женя вірив. Він уже уявляв безкраю, зеленоверху тайгу. Хвоя розлилася, як море, а він зі старими бородачами стоїть на сопці. Вони розгублені, знесилені, не знають, куди йти. Але він рятує їх...

Альтов запитав:

— Тобі подобається мій задум, Олень Август? — І Женя, який уже був Оленем Августом, відповів:

— Подобається.

— І не лякають труднощі?

— Ні.

— І ти врятуєш моїх золотошукачів?

— Врятую.

І йому привиділось багато-багато оленів, яких він, безумовно, любив. Вони йшли між високих похмурих дерев, поколихуючи гіллястими рогами. Олені ступали повільно, і очі в них були замріяні, як у людей.

— Куди ти дивишся? — запитав Альтов, піймавши його погляд, що був прикутий до точки на пустирі.

— Олені, — прошепотів Женя.

— Олені? — не зрозумів Альтов.

Альтов різко засміявся. Тварини з гіллястими рогами зникли. На пустирі були самі ями — з жовтими або темними стінами. Женя оглянувся назад. Там також нічого не було. Тільки будинки.

Ні, ці діти таки фантазери. Вони іноді вміють бачити те, чого немає. За словами у них виникає жива дійсність. Ось, будь ласка. Він говорив щось про золотошукачів, про хлопчину з екстравагантним іменем. Говорив, навіть не задумуючись... А його супутник вже й зумів уявити, зумів побачити.

І раптом гостре почуття неприязні пронизало Альтова. Він подумав, що, можливо, оцей школяр з порваним портфелем обдарований тим, чим наділені справжні майстри? Він уже й зараз бачить світ інакше, ніж інші, для нього по пустиреві ходять олені...

Альтов сів у машину. Загурчав мотор. Женя все ще стояв. Тоді Альтов махнув рукою: мовляв, чекаю на тебе. Женя повільно заліз у машину. Поїхали.

Альтов почував себе роздратованим. Він уже забув, що хотів цьому школяреві зробити приємне. Тепер цього бажання не було.

Альтов зупинив машину біля великого будинку з білими урочистими колонами.

— Я приїхав, — сказав Альтов.

Женя хотів запитати: «А як же з кінофільмом? Буду я зніматися чи ні?» Але не наважувався. Він вловив, що в настрої Альтова сталися зміни. І ніяк не міг второпати, чим вони викликані. Ага, це все винуваті олені. Альтову не сподобалося, що він тоді побачив їх на пустирі. Може, їх і справді не було?

— Може, їх і справді не було? — вголос сказав він.

— Кого?

— Оленів...

В очах Альтова блиснули злі іскорки. Ні, йому все-таки добряче надокучив оцей хлопчисько. Альтов відчинив двері і сердито сказав:

— Виходь!

До машини наблизилась молода красива жінка.

— Кого це ти привіз? — запитала жінка, сідаючи в машину. Альтов відповів:

— Бачиш, йому також хочеться зніматись у кіно. Як і тобі, люба. Але в нього немає ніяких даних.

Машина поїхала...

Зошити попали у воду, обкладинки посіріли, були брудні. Женя встромив їх до портфеля — і раптом захотів пожбурити той портфель хтозна-куди. Його розгнівали слова, сказані Альтовим. Хіба він набивався? Женя вже й замірився, але зовсім близько біля нього, в скверику, йшов дідусь з короткою борідкою. Дідусь дивився прямо перед собою, не звертаючи уваги на вулицю, але Жені здавалось, що він усе бачить...

Звісивши голову, подався додому. І раптом, неначе блискавка, спалахнуло: він — Олень Август! Незважаючи ні на що! Хай той Альтов що хоче, те й каже. А йому однаково. Він сам гратиме. Сам із собою. Він зробить таке кіно, що всі ахнуть від здивування. І він врятує золотошукачів!

І Женя застрибав на тротуарі, розмахуючи портфелем. Під ногами захрумтіли льодяні скалки. Женя щось кричав нерозбірливе

й радісне. Він більше не згадував Альтова, той був би зайвий в його думках, у його щирих веселоцах.

Вже було зовсім темно, коли Женя йшов через парк. Тут пахло мохом, бруньками, сирим камінням. Він попав у найглухіше місце — і зупинився. Серце в нього неначе опустилося глибоко-глибоко; стало хвильно й бентежно в грудях... Серед тихих кущів, між якими білили клаптики снігу, ворушилися гіллясті роги. Ні-ні, то не тіні від віття стелилися вниз, бігали по стовбурах, то рухалися роги, то йшло назустріч багато мовчазних, весняних оленів...

1. Читай текст уголос, дотримуйся інтонації.
2. Уважно читай текст мовчки.
3. Прочитайте в особах розмову Альтова з Женею. Дотримуйтеся інтонації.
4. Склади усний опис характеру Альтова.
5. Якими словами можна сказати про характери Альтова, Жені?
6. Поясни, чому Альтов спочатку прихильно поставився до Жені, а потім його ставлення змінилося?
7. Складіть у класі план оповідання.
8. Перекажи оповідання за складеним планом.

МИКОЛА ВІНГРАНОВСЬКИЙ

(1936—2004)

Микола Степанович Вінграновський — письменник, режисер, актор, поет, народився 7 листопада 1936 року в місті Первомайськ Миколаївської області. 1943 року Микола пішов у нульовий клас початкової школи в Кумарах, а продовжував навчання у богопільській десятирічці, яку закінчив 1955 року. Тоді ж він вступив до Київського інституту театрального мистецтва імені Івана Карпенка-Карого на акторський відділ, де вже через два тижні обдарованого юнака прослухав Олександр Довженко й забрав у Москву навчатися у Всеросійському державному інституті кінематографії.

Ще студентом Микола Вінграновський зіграв головну роль рядового солдата Івана Орлюка в художньому фільмі «Повість полум'яних літ», автором якого був Олександр Довженко. За найкраще

виконання чоловічої ролі Микола Вінграновський отримав золоту медаль кінофестивалю у місті Лос-Анджелес у Сполучених Штатах Америки.

До Києва дипломований кінорежисер повернувся з Москви великою знаменитістю, про що він сам розповів у есе* «Хто і що для мене незалежність України» і в повісті «Пересадка».

Перші вірші Миколи Вінграновського побачили світ 1957 року в журналі «Дніпро», чотири поезії було опубліковано 1958-го в журналі «Жовтень», але справжнього розголосу набула добірка «3 книги першої, ще не виданої», яка з'явилася у «Літературній газеті» 7 квітня 1961 року.

Микола Вінграновський писав і прозу. Він створив кілька повістей і багато оповідань, і вони також стали важливою сторінкою його творчості.

Микола Степанович — автор численних оповідань і віршів для дітей.

Помер Микола Вінграновський 26 травня 2004 року. Його поховали в Києві на Байковому кладовищі.

1. Де навчався Микола Вінграновський?
2. Розкажи про літературну спадщину письменника.

Сіроманець

(Скорочено)

Вночі прийшла осінь, і вовк хмукнув на сизий листок ожини, хмукнув і сказав: «Ого-го!» Тоді він підняв лапу і лапою вмився. Промив очі, пострушував з себе листя, послухав свист синиці і знову ліг.

Потім вовк заспівав. Він співав тихим старим голосом.

Звали його Сіроманцем, і він був найстарішим вовком у світі. Все своє сіроманче життя він водив зграю. Молоді вовки з лісів і яруг мріяли пройти у нього бойову вовчу стратегію і тактику.

Тепер, на старість, вовк осліп. Бурхлива темнота зацарювала в його очах. Один лише нюх водив його по світу. І кашляти вже почав. І снівся щоночі йому єдиний сон: срібні очі постріляних вовченят, постріляні вовчиці з білими зубами у землю, і снівся він собі сам.

Свистіла уві сні синиця, хропли миші у норах, і здалеку запахло кіньми. Сіроманець здув прилиплий до носа листок, встав і пішов на кінський той запах.

За лісом при горі-долині миготіло село. Від села на коні їхав Василь Чепіжний. Кінь крутився під ним, харапудився, але Василь бив його прикладом рушниці по заду, і кінь віз його далі.

Сіроманець похлебтав з калюжі води, лугом відбіг від лісу і від дороги, заліг за копицею сіна. Нанюхав у сіні кількаторо мишей, підснідав ними і знову виструнчив носа у спину Василя Чепіжного та його коня.

Чепіжний в'їхав конем у мокрий ліс. Сіроманець поволеньки на старих своїх лапах рушив за ними.

Чепіжний наставив вуха на лісову невідомість, сплигнув з коня, перекинув рушницю з руки в руку, повів коня стежкою, вивів його на галявину, прив'язав до сосни, а сам відійшов і заліг у ямі.

Сіроманець заліг і собі позаду Василя Чепіжного і його коня. Вітер дув Сіроманцеві в ніс. Вітер гостро пахнув конем, але між конем і Сіроманцем лежав Чепіжний та його рушниця.

Щось хряснуло в соснах! Василь зняв картуза і задихав у нього. Кінь затрусився, застриг вухами і ліг на землю.

— Не лягай! Не лягай на землю! — зашепотів коневі Василь Чепіжний. — Встань! Встань і пахни!

Кінь не вставав.

Свиснула синиця. Її порожній осінній свист не сподобався Чепіжному. Посіявся дощ. Чепіжний одягнув картуза і ліг щокою на куркі. Так вони і лежали: кінь, Чепіжний, а поза ними вовк.

Вовк звівся на лапи.

Не встиг Чепіжний ойкнути, як вибита з його рук рушниця полетіла в куці, і Сіроманець задихав йому в покраплену дощем горлянку.

Скочив на ноги кінь, хилитнув сосною, заіржав, відірвався, повалив один куц, другий — Сіроманець побіг було за ним, проскочив галявину, але повернувся до Чепіжного. Чепіжний світив сірник по сірникові, задкував лісом від Сіроманця, відмахувався патронташем, ускочив у болото, у воду, в мочарі — Сіроманець спокійно ішов за ним.

— На, на, все, що хочеш, на! — викидав під ніс Сіроманцеві Чепіжний із торбини і хліб, і бринзу, патрони викидав.

Сіроманець загнав Чепіжного по шию в озеро і сам сів на березі.

— Замерзаю! — кричав Чепіжний крізь дощ над водою. — Пропаду! Пропадаю! Гав! Гав! Гав! — загавкав Чепіжний до Сіроманця і люто рушив з води на нього. — На мене — їж! Жери мене! Зжери мене, як ти з'їв мою козу восьмого березня! Я перебив твою зграю і вовченят перебив, я!

Чепіжний вигрібся на берег, плюнув у руки і кинувся на вовка.

Сіроманець збив його своїми старими грудьми назад, у воду...

Харапудитися — злякано кидатися вбік, назад (про коней, волів і т. ін.).

Патронташ — сумка для патронів.

Мочарі — багно, болото.

1. Уважно читай текст уголос, дотримуйся інтонації.
2. Читай текст мовчки.
3. Знайди і зачитай речення, якими автор описує вовка.
4. Яка небезпека чекала на вовка?
5. Що можна сказати про поведінку Чепіжного? Знайди про це в тексті й зачитай.

* * *

Мрячився дощ, при горі-долині миготіло село, гуркотів у небі високий літак.

Прилетів вертоліт. Порозганяв на вигоні курей і сів перед вікнами села — Сашко побіг і собі подивитися. З вертольота вилізло шестеро дядьків з рушницями та патронташами, до них від контори почвалав з обмотаною шиєю Василь Чепіжний.

— А ви думали — що?! — бухикав щасливий Чепіжний. — Він причаївся тут, у нашому лісі, до ранку держав мене по шию у воді! А тут ще зуб розболівся... Коли б не зуб, то я сам би перегриз йому горло! Я вже йому й коня прив'язав до сосни, коли ж чую: на рушницю мою тільки хтось плиг із кущів, мах — і рушниця летить, наче її й не було у моїх оцих-о руках! Дивлюсь, а він уже стоїть переді мною, як грім. Зуби не зуби, а метрові кілки затесані,

язичище горить, як черинь, і пахне від нього кров'ю. Тоді він лапою обмацав мої кишені, зняв з оцієї ось шиї торбу з хлібом і каже, прямо-таки так і каже: «Руки вгору!» Що робити? Піднімаю. Стою. Злякався. Він облизався і гарчить далі: «Кажі спасибі, що я сьогодні не голодний. Але зятям: доїм усіх ваших коней, візьмуся тоді за вас і за ваших дітей, а тебе, Чепіжний, першого з'їм! Марш з мого лісу!» Я задки-задки, руки болять, дощ у рукави наливається, отак і відступаю, а він іде, хліб мій жує, пожує і виплюне — не голодний! Дивлюсь: позаду мене вода, озеро. Хотів я озеро було обійти, дорогою задкувати, так він до мене тільки — плиг! Та лапою по морді мене тільки — лясь! «Лізь, — каже, — у воду, Чепіжний, бо з'їм, хоча я сьогодні і не голодний». Що робити? Лізу. Стою по шию. Руки над головою, рукава повні дощу, плеться, одним словом, вода згори і зсередини, кругом вода. А він сідає на березі, обмотується хвостом і починає, ви вірите, співати «Закувала та сива зозуля...».

— Може б, вам, Василю Дмитровичу, лягти, ну, не в лікарню, а так десь удома, та відпочити? Півночі простояти по шию у воді — так і до пропасниці недовго... — сказав хтось із мисливців.

— А що, я щось не те сказав? — визвірився Чепіжний. Потім пожував шнурка від вуха шапки, — сьогодні він був у шапці, — трохи заспокоївся. — Правда, я зранку добряче випив, та як і не вип'єш після такого потопу?

Сашко бачив, як біжать від своїх хат Шевчук з Побігайлом, вимахують рушницями, підбігають до гурту, і вся ця рушнична армія заходить у контору*.

Сашко ще раз обійшов вертоліт. Вертоліт нагадував Сашкові великого пуголовка.

«Тепер пропав Сіроманець!» — подумав Сашко, і йому стало сумно біля цього пуголовка.

На подвір'ї стояв газик: батько приїхав на обід. Мати з рушником через плече зливала батькові на руки.

— Тату, прилетіли!

— Хто, синочку?

— Аж з області. Може б, ти зараз сходиш до них та що сказав? По Сіроманця прилетіли! А це ж то нечесно — він один, а їх онде скільки! Тату, вони з дядьком Чепіжним у конторі, сходи!

— Та не знайдуть вони Сіроманця, синочку. Сіроманець найхитріший вовк у світі, — сказав тато.

— А зграю його ж перебили і вовченят! Сам дядько Василь премій за вовків получив стільки, що аж чорного мотоцикла купив.

До школи Сашко ходив далеченько. До школи була і дорога, нею ходили всі, хто хотів, а Сашко ходив стежкою, лісом. Лісом, потім

трохи полем, за полем починався райцентр, а в ньому скраєчку стояла Сашкова триповерхова біла школа.

Сашко пройшов ліс, вийшов у поле, як почув скрекотіння вертольота: півколом низесенько над лісом він летів на Сашка.

Того дня до школи Сашко не пішов. Він повернувся до лісу, пригарбав листям портфель, щоб не носитися, подивився на срібне павутиння на сучках, на павучків.

У яру нічого не росло — боялося весняних вод: з полів саме цим яром летіла весняна вода і могла забрати не те що деревину або кущ, а навіть і п'ятеро вертольотів, коли б вони їй стали на дорозі. Тому яр порожнів і влітку, і восени. Дріботіли по ньому вівці та кози, скубли під молочаєм присохлу траву та боялися Сіроманця.

Сашко приліг на молочай і заплющив очі: «Де він є, отой Сіроманець? — думав собі Сашко. — Взяв би та й утік десь в інші краї чи гори, де вовків люблять».

Вечоріло. Сашко поплентався до лісу по портфель. Поминув сосняк, пішов дубиною; в дубині вечеряли дятли, наїдаючись, видно, на зиму.

Раптом Сашко відчув, що хтось дивиться йому в спину: за дубом хтось стояв! «Піти глянути чи не йти? А може, воно звір який та ще вкусить? — завагався Сашко. Але вирішив: — Чого це я та стану його боятися? Піду гляну».

За дубом стояло теля. Відбилося, мабуть, заблудило, не знає, куди іти.

— Що, дурнесеньке, страшно? І їсти хочеш? Ото не треба блудити, — Сашко підійшов до теляти, хотів було почесати йому за вухом, але рука завмерла: перед Сашком стояв вовк. Сіроманець. Сашко задерев'янів. Сіроманець тим часом обнюхав його з ніг до голови, лизнув на куртці ґудзика і ліг на листя. Сашко потроху відторопів, прийшов до тями і сам сів навпочіпки біля Сіроманця.

Вовк потягнувся до нього мордою і ще раз лизнув Сашкове коліно.

— Так от ти який лизунчик, а ще Сіроманець, — сказав Сашко і погладив Сіроманцеві шию, почухав під горлом. Сіроманцеві це, видно, дуже сподобалось, ніхто його так приємно не лоскотав, і він по-вовчому сказав Сашкові:

— Ще!

Ліс поночів на очах, і де того портфеля шукати, коли темно? Сашко повзав від дуба до дуба, перегрібав листя — нема. Вовк і собі зачав нюхати під дубами, попірхав в листі неподалеку від Сашка і тихо вискнув: портфель!

Пиріжки з печінкою вовк, видно, любив з дитинства, бо ковтнув пиріжки, навіть не пожувавши.

Щоб урятувати Сіроманця від Чепіжного, який шукав вовка і хотів його застрелити, Сашко вирішив поселити Сіроманця у глинищах — місці, де люди давно видобували глину. Але тепер глинища позаростали бур'янами, туди ніхто не ходив по глину.

Сашко задіхався і заморився — більше години вони бігли з Сіроманцем лісом до глинищ. Ті глинища були покинуті у яру давно. Ніхто не навідувався до них уже роками. Ще після війни люди возили звідти глину на хати: світло-жовту, червону, брали й білу. Але то було давно. Тепер глинища позаростали шипшиною, глодом, усім колючим, що тільки росло на світі.

Туди і привів Сашко Сіроманця.

— Будеш отут жити. Тут тебе ніякий Чепіжний не знайде.

З глиняних глибоких нір дихало вогкістю і пусткою. Сашко вибрав підходящу для Сіроманця нору, розчистив її трохи лопатою, нарвав пирію, настелив, ліг сам:

— Тепло і тихо, і на голову не буде крапати.

Для Сашка настали дні щастя і тривоги. Сіроманець проводжав його лісом до школи, зустрічав його на узліссі. Одного дня Сашко відкрив, що Сіроманець сліпий. Він показав вовкові кольорові малюнки різних звірів у журналі «Натураліст»: Сіроманець дивився кудись у просторінь, в одну точку.

Сашко заводив журналом перед його очима: ніякої уваги. Сашко підняв над головою яблуко:

— Ну, подивись, що це у мене в руці, подивись!

Вовк ліг на землю і тихо заскімлив.

— Ти що, вовчику, не бачиш, ти сліпий?

Сашко провів рукою по очах Сіроманця — той не змигнув. Лизнув лиш Сашкову руку.

— А як сніг упаде, стане видно твої сліди, що тоді? Живи в глинищі і нікуди не виходь. Сьогодні я поговорю з батьком.

Шерхла вода у відрі на криниці, на груші трусився листок. Пішов сніг.

На другий день Сіроманець Сашка не зустрів. Даремно Сашко і гукав його, і шукав слідів на снігу.

Проснувся Сашко від собачого лементу.

— Мамо, що там таке?

— Сіроманця спіймав дядько Василь. Впав, бідненький, таки у яму...

— Як?!

Біля контори на возі лежав зв'язаний Сіроманець.

З контори долітав голос Чепіжного:

— Алло! Алло! Так, у яму. Коли? Сьогодні вночі. Так коли вас чекати? Ага. Слухаю. Єсть.

Сіроманця повезли до кузні. Дядько Василь відчинив двері і сказав:

— Отут перележить, коли не хотів у лісі.

Вони поклали Сіроманця на драбину і віднесли в кузню.

Сашко вийшов у коридор, намацав татові валянки, вліз у них, наче провалився у воду, накинув кожушок, тихо прочинив і зачинив за собою двері, пішов подвір'ям до груші; на груші на сучку висів садовий ніж — тато забув його, коли восени підрізав пагілля. Сашко зняв ножа, пригнувся під вікнами, щоб тато з мамою, чого доброго, не помітили, і вибіг на вулицю.

Сашко прямував до кузні. Кілька разів падав, провалювався по груди, у валянки набилося снігу.

Біля кузні оглянувся на білий глухий світ, прислухався, засунув шапку у кишеню, — щоб не злітала з голови та щоб лишній раз по неї не нагинатися, — і підійшов до дверей. На дверях висів не замок, а замчище — так постарався Чепіжний.

Вовк розплющив очі і заводив носом.

— Сіроманцю, це я, Сашко! — почулося вовкові з того боку дверей. — Замок, горе моє! Попались...

Сашко обійшов кузню — ні вікна, ні віконця. На причілку кузні ріс берест, — обліплений снігом, берест злився з усім білим навколишшям, і Сашко відразу його не помітив. Берест ще дуже давно поклав на плоский дах кузні своє гілля, і так вони разом з кузнею доживали віку.

Сашко скинув на сніг кожушину, хукнув у долоні, ще раз оглянувся увсебіч, поліз на берест. Лізти не давали татові валянки, чіплялись за гілки, не згинались у колінах. Тоді Сашко махнув однією ногою, другою, валянки попадали біля кожушка в сніг, поліз босий. Лізти було невисоко, і нараз він опустився на засніжений дах кузні. Руками, ногами розгорнув сніг, колупнув ножем інтернітину.

На вовка зі стелі посипало снігом, вовк завовтузився, зітхнув і затих.

Сашко працював, що називається, і вже за кілька хвилин на нього зсередини кузні глянула темінь.

— Готово! — прошепотів він униз, у темінь. — Плигаю!

Сашко бухнувся біля голови Сіроманця.

— Де ти тут? Нічого не бачу, хоч око виколи!

— Хох! — сказав вовк.

Сашко став на коліна, почав обмацувати темінь, натикнувся добряче лобом на ковадло, і вже Сіроманець щемко задихав Сашкові в обличчя. Сашко обійняв обома руками вовка за шию:

— А ти думав як? Ти думав, що тобі кінець, Сіроманчику, ну скажи, думав? Не кінець, давай сюди лапи!

Захрумкотіло під ножем мерзле мотуззяччя, тріснув під ножем брезентовий пояс, яким Сіроманець був прив'язаний за горло до драбини, і вовк звівся на замлілі лапи.

— Ти, головне, не бійся, не бійся. Як тільки завтра відчинять двері — кидайся прожогом, напролом. Бо витягти тебе через оцю діру в стелі я не можу... Найголовніше — кидайся і лети скільки сили, щодуху до лісу... Прощай, вовчику, я пішов, бо Чепіжний, він такий, може сюди прийти і серед ночі, подивитися, як тут і що... Як будеш живий, не забувай мене, я тебе ніколи не забуду. Прощай! — Сашко ще раз обійняв Сіроманця, той лизнув Сашкові руки, щоку...

Сашко підняв драбину, приставив її до стіни і поліз у діру. Виліз на дах, обережно відштовхнув драбину назад у кузню, спустився берестом на землю. Швидко витрусив з валянок сніг, взувся, накинув кожушину і побіг, як міг, крізь білу снігову глибіню додому.

Сашко навшпиньках зайшов у свою кімнатку, хутко ліг, заплющив очі: в синьому океані біля Сашкової хати повз голу грушу пропливали білі айсберги. На одному під пролітаючими птицями сидів вовк і махав на прощання Сашкові лапою.

Вранці перед конторою сів вертоліт. Сашкові він дав про себе знати в повітрі, і Сашко був на ногах. З вертольота вийшло двоє чоловіків у білих халатах, з носилками.

— Зловився! — дихав морозом Чепіжний. — Стільки років пильнував я його, посивів і серце зірвав на ньому!

Чепіжний був урочистий, і його буряковий кулак грізно здіймався над фланелевими снігами.

Прихурчав мотоцикл. З мотоцикла в білих шоломах збігло двоє хлопців, і передній став обклацувати Чепіжного фотоапаратом.

— Станьте сюди, Василю Дмитровичу, на фон вертольота.

— Що я вам, космонавт! — сміявся Чепіжний. Але стати — став.

— Вибачте, Василю Дмитровичу, і не звертайте уваги на цей мікрофон, але декілька слів для нашого районного радіо та для газети.

Чепіжний взяв мікрофон, подивився на нього, як на недоспілий баклажан, і сказав:

— Зловлений в тернових чагарях за Івановим яром останній у нашому районі, а незабаром і в світі вовк Сіроманець, — Чепіжний

набрав повітря. — Це не казка і не легенда. Сіроманця спіймано. Все, виключайте. Тепер — до кузні!

До кузні вийшло старе і мале.

Білі дяді з вертольота поклали носилки на сніг, а самі поклались вухами до стіни — слухати вовка.

— Ти ба, що зима наробила: вічка в замок не видно, — вштурхнув Чепіжний ключа у замок. Довго копирсався у нім і так і сяк. — Не відкрию. Треба збивати ломом.

Сашко, зиркаючи на кузню, ходив по подвір'ї, наче чогось шукав, заглянув у криницю, потрусив засніжену грушу, знайшов у кишені морквину, став її гризти.

Чепіжний розмахнувся ломом, і замок відвалився йому під чобота.

Чепіжний відкинув лома, викашлявся і відчинив двері.

«Що таке? Де вовк? Чому він не вибігає?» — Сашка кинуло в жар. Ті двоє в білих халатах взяли носилки й слідом за Чепіжним зайшли в кузню.

«Що таке? Що таке? Може, він здох чи злякався? — горіло в Сашковій голові. — А може, вночі він стіну прогриз у кузні чи підкопавсь під фундамент та втік?»

Раптом з кузні вискочили ті двоє в білих халатах, без носилок, вискочили і кинулись тікати:

— Тікайте! Вовк!!!

Тітки, малеча, дядьки не встигли до ладу гаразд нічого зрозуміти, як, рачкуючи, з кузні виповз сам Чепіжний. За ним поволеньки йшов вовк. Чепіжний зарачкував вліво, потім управо, вовк дихав йому на шапку. Чепіжний загарбався головою у сніг і вкляк.

Всі тікали: мале плакало, старе кричало, підхоплювало малечу на руки, бігло, губило в снігу шапки і рукавиці...

Вовк знехотя перескочив через Чепіжного і невеликими стрибками завернув поза кузню до тихого лісу.

Кореспондент поклав фотоапаратом всю цю історію від початку і до кінця і, коли вовк загубився в снігах, розреготався...

— Що там таке, синочку?

— Тату, Сіроманець утік!! Дядько Чепіжний плаче — не плаче, а реве!

— Заводьте вертольота! — кричав Чепіжний, випльовуючи сніг. — Ігор! Іван! По рушниці! Далеко не зайде — сніги! Заводьте вертольот!

Сашко став на лижі і пішов до школи. Над ним і вовчим слідом від кузні поскрекотів вертоліт.

Вчителька Надія Петрівна ввійшла в клас:

- Добрий день!
- Добрий день!
- Сідайте... Сашко, це правда, що з вашого села сьогодні втік із кузні Сіроманець?
- Втік, — відповів Сашко і сів.

Черінь — дно печі, де горять дрова.

Інтернітіна — прошарок під дахом для утеплення покрівлі.

1. Уважно читай текст.
2. Що Чепіжний розповів мисливцям про пригоду з вовком?
3. Чому Сашко турбувався про Сіроманця?
4. Розкажи, як Сашко допоміг Сіроманцю врятуватися.
5. Що можна сказати про поведінку Чепіжного?

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Вовк знайшов собі притулок на полігоні. Але він оглух.
Тепер Сіроманець був сліпим і глухим.*

Біда прийшла з неба. Повалили такі могутні сліпі сніги, що навіть і він, Сіроманець, злякався: він добре знав, чим ці сніги йому пахнуть. Вдень і вночі він рився в снігах, орав їх лапами і зубами, але небо наче прорвало, і жодної миші, як на грих!

Сіроманець охляв. Він часто провалювався в сніг з головою, годинами лежав, збираючись з останніми силами, щоб виповзти на поверхню і поповзом добиратись: куди — невідомо.

Нарешті, однієї ночі підморозило. Сіроманець зрадів, але на лапи зіпнутися не міг, безсилі лапи вже не носили його. Він ліг на спину і покотився з горба покотом.

Чомусь прилетіла ворона. Покружляла над вовком, сіла недалеко і сказала:

— Кар!

Вовк не поворухнувся. Прилетіло ще три. Поговорили між собою, посідали носами проти вітру і наче поснули... Вовк розкрив пащу і — здох. Тоді злетіла одна ворона, друга, політали низько над вовком, подивились на вишкірені його зуби. Повсідалися ще ближче. Погойдали носами, хвостами, і тоді одна із них, найбільша, очевидно ворон, пішла пішки до вовка. Ворон ішов важко, наче мав на ногах пудові* чоботи. Він зупинився збоку від вовка і дзьобом, завбільшки як великий часниковий зубок, сказав вовкові:

— Кра!

Вовк лежав мертвий. Ворон подивився на сніги, на біле небо, підняв одне крило, друге і вискочив вовкові на спину: вовчий хвіст порішив ворона одним махом... Вперше за багато днів вовк водночас поснідав, пообідав ще й повечеряв...

...Сіроманець уже не котився — його котив вітер.

Знайшли його льотчики. Вранці капітан Петро Лях біг на фіззарядку і за щось зачепився, впав. Витрусив сніг з-під майки, придивився — собака. Собак у їхньому молодому висілку ще не було.

— Хлопці, а чий собака? — гукнув Петро своїм товаришам.

— Де?

— А ось, замерз.

Льотчики чобітьми повідкидали з вовка сніг.

— Цуценятко — слава богу! — сказав Петро. — Щось змахує на вовка. Андрійку!

Прибіг Андрійко Лях, став на коліна, придивився і прошепотів:

— Вовк... Тату, це вовк! Не канадський, не кордільєрський, а наш степовий, польовий вовк!

— Замерз, бідолаха... Чи, може, вбили? Але хто? — звернувся Петро до товаришів. — Ніхто у нас ніколи не стріляв. — Вітер забив Петрові подих. — Добре. Побігли на зарядку, а потім розберемось!

Андрійко Лях схилився над Сіроманцем, відгорнув йому сніг від пащі — під пащею сніг трохи підтав. Андрійко підняв вовчу голову, поколупав підталий сніг пальцем і закричав:

— Тату! Тату, а вовк живий!

Доки біг тато з товаришами, Андрійко потягнув вовка до гаражів:

— Тату, розпалюй плитку в гаражі, я його тягну. Він дихає, хоча й помирає.

— Не тягни! Покинь, бо, може, вкусить, — з порога крикнула Андрійкова мати.

— Не вкусить! Він непритомний! І, видно, голодний, диви, які ребра, тому й прийшов до нас при такому вітрі та при зимі. — Андрійко заволик Сіроманця в гараж, підстелив під нього стару куфайку. Петро Лях нагримав на сина:

— Не підходь до нього! Якщо вовк, то нехай буде вовк. Але ти мені до нього не підходь!

Андрійко відійшов і сказав:

— Тату, ти не знаєш вовків.

Петро Лях розпалив плитку, його товариші-льотчики миттю збили в кутку гаража вовкові клітку з дверцятами, принесли м'яса і води.

Вовк підняв носа — пахло бензином і м'ясом. Нанюхав м'ясо, з'їв. Десь далеко на полігоні зірвалися бомби, вовк ледь-ледь їх почув із далеких степів.

Минули дні, і не раз можна було бачити Сіроманця в ярах за висілкою: він сидів і терпляче чекав, доки Андрійко Лях покатається на лижах зі своїми однокласниками.

Хлопчаки гасали навколо Сіроманця, перекидалились, падали, сварились, виходило часом не без бійки та сліз: тоді Сіроманець подавав голос, і вся ватага рушала за ним снігами у виселок додому.

Віднині Андрійко, Андрійкова мати та Сіроманець стали далеко виходити в степ і слухати в небі ревіт реактивних літаків, ждати з аеродрому Андрійкового тата з товаришами.

Вовк, зачувши «газони» ще за горами, мчав їм назустріч.

Петро Лях пригальмовував, Сіроманець вскакував у машину, щасливо повискував.

Льотчики видовбали лопами у мерзлій землі Сіроманцеві яму під лісосмугою, вкрили її соняшничинням, і він став там жити, аби не нюхати бензину в гаражі.

Одного дня Андрійко взяв лижі й пішов із Сіроманцем кататися, і вони заблукалися. Батько з друзями-льотчиками вирушили на пошуки.

— Давайте ракетниці! Швидко! — крикнув Петро Лях, а сам, як птах проти бурі, заточуючись і провалюючись у темно-білі снігові вирви, подався до лісосмуги, до вовчого пристановиська.

Вітер розніс соняшничиння, яма завалена снігом, вовка не було.

Кілька «газонів» рвонували від висілка в сніговий здиблений океан, але й вони потонули у ньому, поглухли.

Вовк волочив Андрійка за комір. Вітер підганяв їх на снігових белебнях, але як тільки вони скочувались в яр і треба було знову

підійматися вгору — отут Сіроманцеві доводилося похекати та попріти. Тоді вовк закидав Андрійка собі на спину, розсував грудьми свіжий сніг, лапи ставали на твердіше, і з такою швидкістю вони посувалися до висілка.

Вовк жалібно вив. Покидав Андрійка, сам відбігав, вив на всі боки, прислухався, повертався до Андрійка знову, знову закидав його на спину і ніс далі. Андрійко обнімав вовка руками й ногами, щоб не зсуватися, щоб вовкові було легше.

Вовк поклав Андрійка на сніг і почав рити у снігу яму. Вирих яму, зсунув туди Андрійка і сам ліг біля нього. Сніг і вітер засипали їх швидко, охоче.

— У ямі тепло, — прошепотів вовкові Андрійко. — Аби нам до ранку не замерзнути, а там уже якось доберемося.

Раптом вовк насторожився: йому почулися постріли. В одну мить він вискочив з ями і завив. Так він ще не завивав ніколи. Все своє життя він завивав з голоду або з горя. Тепер в його завиванні була надія і радість.

— Вовк! — крикнув Петро Лях. — Я чую вовка!

Андрійків тато скинув кожуха, щоб легше було бігти, поскидали з себе кожухи його товариші-льотчики, і всі вони кинулися на вовчий голос. Раз по раз стріляючи з ракетниць, вони на мить зупинялися, щоб не збитися з вовчого завивання.

— Он він темніє! Он! — ледь перевів подих Андрійків тато.

Знесилений вовк ліг на сніг, лизнув того снігу з вітром.

Підбіг Андрійків тато, підбігли його товариші-льотчики і побачили Сіроманця. На його спині лежав Андрійко.

Андрійкова мати плакала та розтирала снігом йому руки, щоки, вуха, ноги.

— Заїхали ми не так і далеко, — виправдовувався Андрійко. — А заметіль почалася ну в одну мить...

— А ти не бачив по небі, що заметіль починається? — Андрійковому татові потроху одлягало од серця.

— А тут лижа зламалася... Тату, а де вовк? — раптом запитав Андрійко і встав.

— Справді, де вовк? — перепитав Андрійків тато і вибіг у коридор. У коридорі вовка не було. Вибіг на вулицю — нема.

Андрійків тато схопив ліхтаря, і, як був роздягнений, так і побіг до лісосмуги.

Вовк лежав у себе вдома. Розгриб сніг і влігся на ньому під вітром, що свистів над ним на всі свої пальці...

Андрійків тато важко зайшов у кімнату...

— Є, — сказав він. — У себе вдома. Приготуй, жінко, вечерю. Понесу йому щось повечеряти...

Дихнула весна з лиману*. Теплий погляд весни зупинився найперше на снігах — і осіли сніги. Навпроти сонця удень засокотіли з-під них золоті струмки. Вологими ночами Сіроманець покрадьки зачав виходити в степ і там непорушно сидіти. Щось бентежило його вовчу душу, кликало її на ноги. «А ти думав як, Сіроманчику, це вже нам з тобою кінець? Ну, скажи, думав?» — не покидав його голос Сашка.

Сашко стояв під грушею і слухав, як шуміла ярами весняна вода. На городі лежав опівнічний туман. Попискували сонні горобці під дахом. Пахло далеким вітром, якого вчора звечора не було.

— Засумував чомусь наш Сашко, — тихо говорила в п'яті мати. — І вчитися гірше почав, і все йому валиться з рук. Ти помітив?

Сашко зайшов у коридор.

— Це ти, сину?

— Тату, а у вовка вікно є?

— Вікно? Яке вікно?

— У лісі, чи де він там живе... Бо йому ж то треба дивитися, щоб не вбили.

— Нема у нього вікна, синочку.

— А вовк у лапи замерзає?

— Ще й як.

— Тату, от коли б я там був би вовком, я б теж замерзав?

— Такий ти хитрий, — сказала мати.

— От і не хитрий, мамо, — Сашко зайшов у свою кімнатку, ліг.

Його обійняв теплий сон: пливли білі айсберги* в океані повз хату під голою грушею далеко. Вовка не було.

* * *

— Дядьку Василь! — гукнув Чепіжного від воріт Сашко. — А ідть-но сюди, я вам щось покажу!

— Що там іще на мою голову? — Чепіжний поволі, насторожено підійшов до Сашка.

— Сьогоднішня наша районна, не бачили? Натє, прочитайте ось.

— «Цієї зими, — почав читати Чепіжний, — в Н-ську льотну частину прийшов пірат польових просторів — здоровенний вовк-сіроманець. Прийшов добровільно. Сам. Пригнав його голод. Крилаті сини неба обігріли, нагодували, і тепер цей степовий розбійник мирно живе в частині, возить дітей на санях...» Оце так да... Але як же так, — розгубився Чепіжний, — щоб отак добровільно, сам? Сіроманець? Не може такого бути. Або це не Сіроманець. Сіроманець здохне, а не прийде... Може, це його брат? Треба буде поїхати та подивитися.

— Якщо вас пустять, — сказав Сашко. — Частина ж то військова.

Після обіду, коли добре випогодилось, Чепіжний поїхав до Сіроманця.

Чепіжний повернувся додому на другий день.

— То що, дядьку? — спитав Сашко. — Здрастуйте.

— Іди-но сюди.

Сашко підійшов.

Чепіжний витяг з-за пазухи кольорове фото:

— Дивись. Він?

На Сашка глянув Сіроманець. Біля нього стояв Андрійко Лях і льотчики.

— Він, дядьку, він. Сіроманець. А поправився як! Ще більший став. Ну, то й що?

— Втік і від них Сіроманець! На цьому тижні втік. Добре людям сказано — скільки вовка не годуй... А годували ж його там як, а як дивились за ним! За малою дитиною так не дивляться — втік!

«Втік! Втік! Тепер він прийде до мене неодмінно! Але ж тут Чепіжний зі своїм “другим таймом”, будь він неладен! — думав Сашко. — Треба порадитись з татом: як тато скаже, так і буде».

Але Сіроманець не прийшов. І місяць, і другий. На вулики в садах облетів і поприлипав вишневий цвіт, розцвіли на городах маки, і літо стало обома ногами на свій поріг.

Сашко здавав екзамени. Вставляв раненько, йшов купатися, приходив, сідав за підручники, потім одягав нові штани, білу сорочку, галстук, ішов до школи, здавав екзамени, ішов зі школи, і от одного разу... Сашко не повірив своїм очам: на стежці перед ним стояв Сіроманець! Високий, широкогрудий, з малими вухками на великій голові, з великими димчастими незрячими очима.

— Здрастуй... — самими губами сказав йому Сашко.

Сіроманець плакав. Великі срібні сльози котилися по його морді і падали на пісок під лапи.

Сашко обійняв його за шию.

Газони — тут: вантажні автомобілі.

Белебень — високе відкрите місце.

1. Читай текст уважно, правильно вимовляй слова.
2. Як почувалося вовку на летовищі?
3. Розкажи, як льотчики поставилися до вовка.
4. Чому вовк злякався снігів?
5. Хто врятував вовка?

6. Яка пригода сталася з Андрійком і Сіроманцем у лісі? Що зробив Сіроманець для порятунку хлопчика? Уважно розглянь ілюстрацію і склади невеличку розповідь на тему: «Порятунок друга».
7. Чому вовк утік від лютчиків? Кого він хотів зустріти?
8. Чому Сіроманець заплакав, коли зустрівся з Сашком?
9. Склади план оповідання. Перекажи оповідання за складеним планом.

БОРИС ОЛІЙНИК (1935—2017)

Борис Ілліч Олійник — поет, перекладач, громадський діяч, народився 22 жовтня 1935 року в селі Зачепилівка на Полтавщині. Батько майбутнього поета був журналістом. Під час Другої світової війни він добровольцем пішов на фронт і загинув.

Виховувала Бориса мати. Хлопчик змалку цікавився поезією, народною піснею. Іще навчаючись у п'ятому класі, почав друкуватися. Після закінчення десятирічки 1953 року вступив на факультет журналістики Київського університету імені Тараса Григоровича Шевченка, який закінчив 1958 року. Працював у редакціях українських газет і журналів.

Поезія стала головною справою життя Бориса Олійника. 1962 року побачила світ його перша збірка поезій «Б'ють у крицю ковалі» — книга про повоєнні часи, про пережите народом.

Борис Олійник — автор більш як 40 книг віршів, статей, які перекладено багатьма мовами світу. Свої найкращі ліричні вірші поет присвятив матері, усім матерям.

1983 року Бориса Олійника відзначено Державною премією України імені Тараса Шевченка.

Борис Ілліч жив напруженим життям громадянина, поєднуючи творчу працю з громадською діяльністю. Він був народним депутатом України. Як громадянин, як поет виступав із пристрасним поетичним словом про незалежну Україну, її працьовитий народ, його солов'їну мову.

2005 року удостоєний високого звання Героя України.

Помер Борис Олійник 30 квітня 2017 року. Його поховали в Києві на Байковому кладовищі.

1. Розкажи, що ти знаєш про професію журналіста.
2. Кому поет присвятив свої найкращі ліричні вірші?
3. Що ти знаєш про громадську діяльність Бориса Олійника?

Мати

(Скорочено)

Зупиніться, поети!
Чекайте, не треба...
Мати вийшла на ґанок
і дивиться в небо.

Мати дуже висока,
древніша од космосу.
На плечі в неї райдуга
гнеться коромислом.

Приймачі підбадьорливо
сиплють прогнозами.
Мати мовчки ковтає
просолені сльози.

Мати вірить не дуже
професорським викладам:
ще ж нема од серця
точнішого приладу.

І тривога їй кригою
пада на серце:
«А як з космосу чорного
син не повернеться?»

І тому вона йде
за село, на околицю,
і стає на коліна,
і небові молиться.

Та не супте ви брів
і не хмартесь осінньо:
мати молиться в небо...
на рідного сина.

1. Читай вірш виразно, чітко вимовляй кожне слово.
2. Визнач тему й основну думку вірша.
3. Поясни зв'язок назви твору з його основною думкою.

* * *

Ніхто не забутий.
На попіл ніхто не згорів:
солдатські портрети
на вишитих крилах пливуть.
І доки є пам'ять в людей
і живуть матері,
допоти й сини, що спіткнулись об кулі,
живуть.

1. Читай вірш душевно, дотримуйся інтонації.
2. Визнач основну думку твору.
3. Поясни, як ти розумієш останнє речення вірша.
4. Вивчи вірш напам'ять.

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО

(1930—2014)

Всеволод Зіновійович Нестайко — класик сучасної української дитячої літератури, народився 30 січня 1930 року в місті Бердичів на Житомирщині.

Своє перше оповідання Всеволод Нестайко написав у вісім років. У ньому йшлося про відважного мисливця, який полював на бенгальського тигра в Африці.

Дитинство майбутнього письменника пройшло в Києві, куди Всеволод разом із матір'ю — шкільною вчителькою — переїхав голодного 1933 року після смерті батька. Згадував, що був худим і малим, чи не найменшим у класі. Саме тому хотів якнайшвидше вирости. Однокласник Вася порадив, що для цього потрібно робити: Всеволод прив'язував до однієї ноги важку праску, а до другої — цеглину, хапався за верхню планку одвірка й висів, доки вистачало сили, намагаючись витягти своє тіло.

Іншим разом Вася розповів Всеволодові, що від дощу все росте. Хлопець довго простоював під дощем, а мама дивувалася, чому в нього постійно нежить. Ставши письменником, Всеволод Нестайко звертався до дітей: «Не поспішайте, як я колись, швидко вирости, бо дитячі роки неповторні».

Після закінчення середньої школи Всеволод Нестайко навчався на філологічному факультеті Київського університету імені Тараса Шевченка. Писав повісті, оповідання, казки для дітей та юнацтва.

Ще під час навчання працював у дитячому журналі «Барвінок». У «Барвінку» почав друкуватися і спілкуватися з відомими українськими письменниками. Після закінчення навчання в університеті 1952 року працював у київських видавництвах.

Всеволод Нестайко — автор збірок оповідань «Шурка і Шурко», «Це було в Києві», повістей «В Країні Сонячних Зайчиків», «Пригоди Робінзона Кукурузо», «Таємниця трьох невідомих», «Тореадори з Васюківки», «Одиниця з обманом», «Незвичайні пригоди у лісовій школі», «П'ятірка з хвостиком» та інших. Тематика творів Всеволода Нестайка (більшість із них пригодницько-гумористичні) — життя школярів, формування духовного світу дітей. Твори письменника перекладено багатьма мовами світу.

Всеволод Зіновійович відповів, чому почав писати для дітей: «А коли я став по-справжньому дорослим, мені страшенно

захотілося повернутися назад у дитинство — догратися, досміятися, добешкетувати. Вихід був один — стати дитячим письменником. Так я і зробив. І, пам'ятаючи своє невеселе дитинство, я намагався писати якомога веселіше».

За повість-казку «Пригоди в лісовій школі» Всеволода Нестайка відзначено літературною Премією імені Лесі Українки — найвищою в Україні нагородою за кращі твори для дітей. За твір «Незнайомка з Країни Сонячних Зайчиків» Всеволодові Нестайку присуджено Премію імені Миколи Трублаїні.

Книжку «Тореадори з Васюківки» 1979 року рішенням міжнародної Ради з дитячої та юнацької літератури занесено до Особливого почесного списку імені Ганса Крістіана Андерсена.

Помер Всеволод Зіновійович Нестайко 16 серпня 2014 року. Його поховали в Києві на Байковому кладовищі.

1. Розкажи про дитячі роки Всеволода Нестайка.
2. Про що й про кого писав у своїх творах Всеволод Нестайко?
3. Чому Всеволод Нестайко став дитячим письменником?
4. Яка книжка Всеволода Нестайка набула міжнародного визнання?

Тореадори* з Васюківки

(Скорочені уривки)

Розділ I

Метро під свинарником. Тореадори з Васюківки.

Собакевич

— От знайдибіда, авантюрист шмаркатий! Ванько-о-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку — тиждень чухатимешся! Вилазь, чуеш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, й не дихаємо.

— Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

— Знаю, знаю, — ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважується подати голос.

— Діду! — жалібно озивається він.

— Давай-давай!

— Діду, — ще жалібніше повторює мій друг, — ви одійдіть за хату, ми виліземо. Бо ж ви битиметесь.

— Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!

— Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

— Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...

— Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо — нічого й видно не буде. Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори. Нарешті дід востаннє лайнувся, закашлявся, плюнув і почовгав за хату.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова* льоха Манюня, противнюча й плямиста, як географічна карта.

Це через неї ми вскочили в халепу.

У нас була прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у Васюківці! Станція «Клуня» — станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі — безплатно. З учительки арифметики — п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом непередбачена катастрофа! — клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти — дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і...

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів — Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес, — Великі Зондські.

Ну, так Ява — це не острів.

Ява — це мій найкращий друзяка і напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке — Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: «Я — Ваня», а вийшло «Ява», чи то «Іван» у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте «Ява» до нього, як реп'ях до собачого хвоста.

У них взагалі вся сім'я інтересна.

Батько на скрипці грає. Корова — Контрибуція називається. А дід (ви уже з ним знайомі) — мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею зав'язує. Бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить — праве саме заплющується.

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали.

Мати ж Явина — депутат райради, ланкова кукурудзоводів.

Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився і при всіх плескачів їй надавав. Так вона, замість того щоб заплакати, раптом як закричить:

— Опозогив! — Вона букву «р» не вимовляє. — Маму-депутата на все село опозогив.

Такого шелесту наробила — Ява не знав, куди й очі подіти.

А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам говорив:

— Ми, — говорив, — з тобою, Павлушо, хлопці будь здоров. Точно-точно, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

— З фантазією, — підтакував я.

І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблукі заради нашої слави.

А то якось влітку Ява сказав:

— Давай влаштуємо бій биків.

— Га? — не відразу второпав я.

— Ти пам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися «Тореадор»?

— Ага...То й що?

— Пам'ятаєш, на арені розлючений бик, а тут дядько в капелюсі, з гинджалом, перед ним танцює.

— Так-так-так...

— А тоді — рраз! Бик — беркиць! І оплески.

— Ага. Здорово... Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів'я?

— Тю, дурний! Убивати! Що це тобі — м'ясозаготівля, чи що? Це ж видовище. На стадіоні. Вроді футболу. Головне тут — красиво вимахувати червоною плахтою і ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Тореадори — це найсміливіші герої і ловкачі. Головне тут — тренування і спритність. Розумієш? Уперше в історії Васюківки — бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з'їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо й по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я усміхнувся. Це було здорово. По радіо, по телевізору і взагалі...

Ми повмощувалися зручніше й почали обговорювати подробиці. Насамперед — бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена одразу. Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противний був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, коли я у калабані купався.

Але Ява мене не підтримав.

— Ні, — сказав він, — Жора дуже балакучий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не почуємо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось — велике і круто-роге.

— Коров'яче? — кажу. — Слухай, то, може, узяти просто корову?

Ява задумався:

— Хтозна, може, й так.

— Тоді, — кажу, — кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.

— А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

— Бо в нашої Маньки теля і один ріг зламаний. Ти хочеш, щоб з нас сміялися? Тореадори з одногогою коровою! Карикатура. Такого ще ніколи в світі не було.

— Можна, звичайно, і Контрибуцію.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява — Контрибуцію. Корови плентались, легко-важно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Яви на голові був крислатий дамський капелюшок, який лишився нам у спадок від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити і не впасти, Ява мусив увесь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

У мене під пахвою був килимок. Килимок і капелюшок — то був наш тореадорський реманент*. По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності.

Ми йшли і співали арію Хозе з опери Бізе «Кармен», яку багато разів чули по радіо:

*Торе-гадор, сміли-ги-ги-во в бій, торе-гадор, торе-гадор...
Там жде тебе-ге-ге-ге любов, там жде-ге тебе любов...*

Ми співали і не знали, що нас жде.

Небо було синє-синє — справжнє іспанське небо.

Погода — саме підходяща для бою биків.

Ми погнали корів аж на край вигону, туди, де ставок, — далі від людських очей.

— Оджени свою Маньку вбік, щоб не заважала, — сказав Ява, — і давай починати.

Я не став сперечатись. Тим більше, Манька у нас дуже нервова, їй краще не бачити бою биків.

Ява поправив на голові капелюшка, підтяг штани, взяв мого килимка і, витанцьовуючи, навшпиньках став підходити до Контрибуції. Підійшов до самісінької морди і почав вимахувати килимком перед очима. Я затамував подих — зараз почнеться...

Ява замахав килимком ще дужче.

Контрибуція — анічичирк! Спокійнісінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція тільки одвернула морду. Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати...

Через півгодини він сказав:

— Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче... Ану давай ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

— Якась дровиняка, а не корова. Шкода, що в Маньки нема рога, я б тобі показав, що таке справжня тореадорська корова.

Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до корови потихеньку і несподівано бив килимком, то підскакував з розгону, то набігав збоку. Контрибуція не приймала бою. Чуби у нас змокли, килимок нервово сіпався в руках. А Контрибуція — хоч би що, не звертала на нас аніякісінької уваги.

Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором глянула на нього своїми сумними очима і сказала:

— Му-у!

У перекладі з коров'ячої це, мабуть, означало: «Ідіть, хлопці, отсюдова. Не займайте мене».

Але ми вчасно не зрозуміли попередження.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було соромно переді мною за свою Контрибуцію — це я бачив.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

— Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче! Що — боїшся?.. Ну то я сам!

Він розмахнувся і дзибнув Контрибуцію ногою по губі. І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі.

І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

— Вва-вай!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі. Бо коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж на середині. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Колись справді тут був величенький ставок-копанка. Але він давно пересох, замулився і перетворився на звичайнісіньку калабаню. У найглибшому місці нам було по шию. Саме у цьому місці ми зараз і стояли, відсапуючись.

Контрибуція бігала навколо калабані і мукала на нашу адресу якісь свої коров'ячі прокльони. У калабаню лізти вона не хотіла. Вона була бридлива, охайна корова. Ми це знали.

Ми стояли й мовчали.

Дно калабані було грузьке, замулене. Ми по самісінький пуп стояли в бридкій слизькій багнуці. Тільки від пупа до шиї була вода — брудна, каламутна і смердюча. Справжнісінькі помії. Довго ми тоді стояли з Явою в отих помиях. Півгодини, не менше. Аж

поки Контрибуція не заспокоїлась і не відійшла. Вона ще була дуже гуманна й благородна корова, ця Контрибуція. Бо вона підкинула тореадора Яву не рогами, а просто мордою. І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні й брудні, як поросята (не ми, а сама грязюка), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

Одного дня хлопці прийшли до колодязя, бо хотіли зробити підводного човна і плавати в колодязі. Але...

Ми проходили повз старий набокуватий колодязь із журавлем, з якого давно вже й воду не брали — так замулився. Я перехилився і голосно крикнув у задушливу, пропахлу цвіллю й болотом темряву: «Го!» Я люблю гокати в колодязь: таке «го» виходить — аж у вухах лящить. Такого «го» ніде не почуєш, як у колодязі. Красота, а не «го».

От і зараз...

— Го!..

— Го!

— Го!

Тільки виляски пішли — наче аж до центру землі. І раптом у ці виляски вплелосся жалібне тонке скімлення. Я нашорошив вуха.

— Яво! — кажу. — Там хтось є.

— Бреши!

— Ану гокни й послухай.

Ява перехилився і гокнув. Ми прислухалися. І виразно почули з глибини плаксиве щеняче скімлення. Ми перезирнулися.

— Якась свиня вкинула туди цуцика, — сказав Ява.

— Точно, — сказав я.

— То що? — сказав Ява.

— Треба витягти, — сказав я. Хоч міг цього й не говорити. Бо він таким тоном спитав, що то вже була й відповідь.

— Отже, так, — сказав Ява. — Я сідаю у цеберку* й опускаюся. А ти мене держиш.

— За що! Хіба я тебе так вдержу?

— Ти й справді слабак. Не вдержиш.

— Отже, я спускаюся, а ти мене держатимеш, як ти такий могутній.

— Ні, спускатимусь я. Я перший сказав. І... і в тебе була ангіна тиждень тому. Тобі не можна в колодязь. І взагалі в тебе носоглотка... Ми, знаєш що, віршовку прив'яжем он до того бруса-переваги. І ти тягтимеш. Дуже зручно.

— А де взяти віршовку?

— А ондо припиначка.

— Та ж на ній коза! Разом з козою прив'яжемо, чи що?

— Коза так погуляє, ніде не дінеться.

— Ну що ж — давай!

— Мме-е-е! — радісно проспівала відв'язана коза і негайно побігла в шкоду. Та нам ніколи було її виховувати.

Ява сів у цеберку, я взявся за припиначку, прив'язану до бруса-переваги на короткому плечі журавля.

— Попускай! Попускай потроху! — скомандував Ява.

Операція почалася.

Спуск пройшов нормально. Мені було зовсім не важко попускати припиначку, і через якихось пів хвилини почулося глухе, як із бочки, Явине: «Стоп! Харош!»

Я кинувся до зрубу:

— Як себе відчуваєте?

— Атлічно! Прийняв на борт потерпілого товариша Собакевича. Ой-йо-йой! Що ж ти одпустив! Тут дуже грязько! Засмоктує! Тягни швидше!

Я ойкнув і кинувся назад до припиначки. Вчепився обома руками й почав тягти.

Ого-го! Ох! Ех! Ух! Ну й важко! Тягну, аж присідаю. Всіма силами своїми, всією вагою тіла свого тягну за припиначку вниз. І раптом відчуваю, що ноги мої відриваються від землі. Ой лишенько! Це ж я зараз піднімуся і висітиму над землею, як жаба на гачку, тільки ногами дриґатиму. Переважають мене Ява з цуциком. Ой-ой-ой!

— Яво! — кричу у відчаї. — Яво! Хапайся за цямрини, помагай, бо я в небо злітаю!

Зрозумів, видно, Ява ситуацію, послухав мене, бо п'яти мої знову торкнулися землі. А тут я ще й ногою загачився за корінь, що якраз біля мене з землі випружинився. Закректав я з усіх сил — от-от жили, як струни, з дзенькотом полопаються, — і з колодязя, мов булька з носа, повільно з'явилася Явина голова.

Першим на землю ступив «товариш Собакевич» — кудлате, капловухе руде цуценя, а тоді вже Ява.

— От хотів би я знати, хто його туди вкинув, — сердито проскрипів Ява. — Ноги б повисмикував!

Цуценя, схиливши набік голову, глянуло спершу на Яву, потім, перехиливши на другий бік, глянуло на мене і заметляло хвостиком, очевидно, дякуючи за порятунок. Знайомство відбулося. Ми одразу сподобалися одне одному.

— Гайда на річку! — сказав Ява. — Треба помити Собакевича — бач, який!

Те, що він Собакевич, а не Шарик, Полкан або Жучка, — вже не викликало жодного сумніву. Ім'я, жартома дане йому Явою у смердючій темряві колодязя, пристало до нього відразу й назавжди.

Ми побігли до річки.

Калаба́ня — калюжа.

Кари́катура — зображення кого-небудь або чого-небудь у навмисне смішному, спотвореному вигляді.

Ге́йзер — гаряче джерело, яке періодично викидає фонтан гарячої води на земну поверхню.

Ця́мрина — одна деревина з колодязного зрубу.

1. За що дідусь сварив хлопців? Чому зазнала краху їхня ідея з метро?
2. Що ти знаєш про бої биків і тореадорів?
3. Розкажи, як друзі організували бій биків. Що з ними сталося?
4. Розкажи, хто такий Собакевич. Як він з'явився?
5. Що можна сказати про поведінку хлопців?
6. Склади усний твір-мініатюру на тему: «Врятування Собакевича».

Розділ III

Пригоди в Києві. Наші підозри дедалі зростають

(Скорочений уривок)

Друзі підслухали, як двоє їхніх односельців — Книш і Бурмило — теж хочуть поїхати до Києва, щоб купити щось дуже важливе. Хлопці вирішили слідкувати за Книшем і Бурмилом.

Біля школи галас і метушня. У дворі стоїть вантажівка, прикрашена квітами та сосновими гілками, наче весільний поїзд. На машині попід кабіною вже сидять купкою найнетерплячіші учні. Серед них, як городнє опудало, стирчить довготелесий незграбний Бурмило. Розставляють останні стільці. Школярі вишикувалися ланцюжком від ґанку школи до машини й передають одне одному стільці, які виносить на ґанок Галина Сидорівна. Усі збуджені й веселі. Ще б пак — цієї екскурсії до Києва так довго чекали. Усі весь час сміються, навіть коли для цього нема причини. Усі, крім нас: мене і Яви.

Ми стоїмо біля ґанку похнюплені, набурмосені. І щойно з дверей з'являється з новим стільцем Галина Сидорівна, ми вмить розтуляємо роти й починаємо:

— Ми ж не хотіли... Ми ненавмисне, — гундосить Ява.

— Ми більше не будемо... Чесне слово, — гундошу я.

Галина Сидорівна спершу не звертає уваги, мовчки зникає в дверях, наче не чує. Потім нарешті каже:

— Було б навіть непедагогічно, якби я вас узяла.

І ми відчуваємо — їй уже жаль нас (вона ж добра, тільки напускає на себе). Треба кувати, поки гаряче.

— Педагогічно! — вигукнув я. — Ми ж сказали, що більше не будемо.

— Ну так, педагогічно! — підхоплює Ява. — Навіть дуже педагогічно!

Галина Сидорівна враз насуплює брови і холодно говорить:

— Ні.

І ми розуміємо: тепер уже все. Передали куті меду. Вчителі не люблять, щоб їх учили.

Раптом Ява смикає мене за рукав: «Гайда! Швидше!» — і кидається до машини. Я — за ним. Треба встигнути сховатися під стільці, поки Галина Сидорівна у приміщенні.

Звичайно, всі бачать це і можуть виказати, але то вже на їхній совісті.

Шургиць! Мов ящірки, шмигнули ми під стільці аж до самісінької кабіни і причаїлися.

Через деякий час почули голос Галини Сидорівни:

— Що, пішли? Ну й добре, що самі нарешті зрозуміли. Це буде наука всім, хто любить зривати уроки і порушувати дисципліну. Ну, поїхали.

Ніхто нас не виказав. Є все-таки в людей совість.

Якщо ви хочете відчути одразу все своє тіло, з ніг до голови, як воно реагує на удари, то спробуйте поїхати по вибоїстій дорозі на вантажній машині, лежачи у кузові під стільцями. Зрівняти це не можна ні з чим. Таке відчуває хіба що отой «язичок» у шкільному дзвоникові, коли баба Маруся калатає на перерву або на урок.

І все-таки чим більше нас молотило, чим більше швирголяло вгору-вниз та збоку вбік, тим легше ставало у нас на душі — бо ж тим далі від'їздили ми від села. А отже, тим менше шансів, що нас виявлять і зсадять з машини. Ми тільки зціплювали зуби, намагаючись не ойкати. Аж ось колотнеча враз припинилася і весело загурчав мотор, набираючи швидкість, — ми виїхали на асфальтове шосе (це за три кілометри від села). І одразу, наче завелася від стартера, задзвеніла пісня.

Ще б пак! Ну де ви бачили, щоб люди їхали компанією на машині і не співали? Так не буває. Коли від швидкості вітер свистить у вухах, коли дорога з шурхотом намотується на колеса і зустрічні машини мимо тільки — гух! гух! гух! — пісня сама виривається з грудей.

У хорі вирізнявся дзвінкий, соловейковий голос Галини Сидорівни.

Хіба втерпиш, коли всі співають! І ми з Явою («А, все одно не почують у такому хорі!») затягли на все горло.

Ех, хороше! Як співаєш у хорі, то здається, ніби саме завдяки тобі так гарно і злагоджено виходить.

І раптом... Ми так захопилися, що навіть не відчували того моменту, коли всі враз припинили спів. Як згодом з'ясувалося, у цей час машина проїздила під вербою, що звісила над шосе свої віти. Усі в кузові попригинались, і пісня вмить увірвалася. А ми ж були під стільцями й не знали цього... І ми продовжували тягти, як два баранці.

І сердите вчительчине: «Ану, вилазьте!» — було для нас як грім з ясного неба. Скуйовджені й пожмакані, вилізли ми з-під стільців.

— Ех, ви! — презирливо сказала Галина Сидорівна. — Я думала, що ви хоч благородні хлопці. А ви «зайцями», обдуривши мене... Як... як шпигуни якісь, фу!

Я побачив, як сіпнувся, аж підскаочив Ява. Та й у мене все усе-редині попереверталосся догори дриґом. Нас! Нас назвати шпигунами! Нас, які... Ех!

— Вас треба було б негайно відвезти назад додому або ж висадити прямо тут, у полі, — сказала Галина Сидорівна. — Я не зроблю цього тільки тому, що ми від'їхали вже тридцять кілометрів і не маємо права затримуватися. Ви поїдете з нами. Але знайте — весь колектив зневажає і засуджує вас за негідну поведінку.

Ми звели очі — колектив дивився на нас весело й усміхнено. У колективу був гарний настрій. Колектив хотів співати.

Ми опустили голови й сказали:

— Ми більше не будемо...

Колектив посунувся, і ми сіли. І одразу, як по команді, в небо знову злетіла пісня.

Ми з Явою намагалися перекричати всіх — так старалися.

Довго ми їхали — геть усі пісні, які знали, проспівали по кілька разів. Двічі зупинялися їсти.

Аж ось нарешті довжелезний міст через широченний Дніпро. А по той бік — високий берег, і дзвіниця виблискує золотом банею на горі, а поряд іще золоті бані купчаться — Лавра, а за нею стирчить у небо величезна телевізійна вежа, і громадяться, налізаючи один на одного, будинки — великі, багатопверхові... Київ! Приїхали.

Гарне місто Київ! Гарніше від Пирятини, від Крижополя, від Жмеринки — від усіх міст, які я бачив.

Столиця!

— Отже, так, — говорить Галина Сидорівна. — Машину ми залишаємо біля Палацу піонерів і одразу на метро. Згода?

— Гурря-а-а! — закричали всі. Цілу останню чверть у нашому п'ятому «Б» тільки й балачок було що про метро. Чомусь з усіх київських див нас найбільше цікавило метро.

А тепер усі враз збуджено загомоніли: «метро», «на метро»...

Усі, крім мене і Яви. Ми стурбовано презиралися. Адже нам треба було обов'язково простежити, що купуватимуть у Києві Книш і Бурмило. Заради цього ми ладні були на будь-які жертви. Але... невже ми не побачимо через них метро?

Гусячим табунцем почалапали ми вулицею. І ось — метро. Ну, я вам скажу, це шту-у-ка! Казка! Наукова фантастика!

Голубі поїзди мчать у тунелі швидше за вітер. У підземних залах світліше, ніж удень на вигоні. Кожна станція, мов театр.

Та найголовніше — ескалатори, оті чудесні сходи. А втім, хіба можна сказати — сходи? Звичайні сходи стоять, і ти по них сунешся. А тут навпаки — ти стоїш, а сходи сунуться.

Ми з Явою як ступили на ескалатор, то аж поприсідали від захоплення. Оце так! Піднімаєшся по сходах угору, опускаєшся вниз і жодною ногою навіть не дригнеш. Навіть можеш одну ногу догори задерти або сісти можеш навіть — і все одно сунешся.

Нам би таку драбину на горище, де мати сушню ховає. Або на ту гору, з якої взимку на санчатах з'їжджаємо. Прекрасна штука ескалатор!

Доїхали ми гарненько донизу, сіли у голубий поїзд. «Наступна станція — Хрещатик!» — буркотнув хтось по радіо. Двері — клац.

Гур-гур — поїхали. Бачимо, Книш і Бурмило біля дверей туляться. Ми й собі — до дверей, тільки до інших (для конспірації). Не встигли опам'ятатися — стоп! Двері розчинилися — станція «Хрещатик». Ми у двері — шмиг! Двері за нами — клац! І наші всі тільки мигнули у вікні. Ніхто й помітити не встиг, як ми вискочили. Там усе це на зупинках робиться блискавично — не те що в поїзді або на пароплаві.

І от ми вже назирці, ховаючись між людей, за Книшем і Бурмилом. Вихопилися вони з метро на Хрещатик, перейшли на той бік, пірнули в підземний перехід, вийшли з переходу і прямо в магазин «Динамо». Ми — за ними. Сховалися за здоровенницький, аж до стелі, сніп із бамбукових вудлиць, причаїлися, зиримо.

Підійшли Книш і Бурмило до прилавка. Тупцяються нерішуче. Бурмило схилив голову і одним оком, як ворона в кістку, зазирає на полицю.

— Давай, — підштовхує Книш ліктем Бурмило.

— Ти давай, — смикнув плечем Бурмило.

— Ні — ти! На тебе ж купляти, — наполягає Книш.

— От, їй-богу! Яка різниця! — знову смикнув плечем Бурмило, хукнув, а тоді до продавщиці, тицьнувши пальцем на якусь полицю: — Дайте мені, пожалуста, оте-го.

— Що? — не зрозуміла продавщиця.

Бурмило озирнувся нервово, мов школяр, що вперше купує цигарки:

— Та оте-го... ну... з жаб'ячими ногами.

— А-а! Для підводного плавання, — усміхнулася продавщиця.

Бурмило мотнув головою і скривився досадливо (наче продавщиця виказала його).

Продавщиця взяла з полиці ласти і маску з трубкою, подала Бурмилові.

У нас з Явою очі зробились, як колеса. Ти диви!

Поки Бурмило приміряв маску, мацав ласти, Книш уже вибив у касі чек.

— Загорніть!

І знов-таки, злодійкувато озираючись, наче вони не купили, а вкрали це причандалля* для підводного плавання, Книш і Бурмило вийшли з магазину.

Бачачи, що вони так сторожко поведуться, ми не зважилися одразу піти за ними, а вирішили трошки пересидіти за вудлицями. Ненароком навалилися ми на сніп, тонка шпагатина, якою він був зв'язаний, враз лопнула і... Наче бомба розірвалася в магазині. Вудлиця з тріском розлетілися на всі боки. Крики, зойки, паніка. Ми кинулися геть.

— Держіть! Ловіть! Хулігани! — залунало нам услід.

Добре, що на Хрещатику людей, як на стадіоні під час футболу. Ми — раз-раз! — між ними. Потім мене Ява за рукав — сіп!

— Чш! Не біжи! Ніби ми — це не ми!

Правильно. Коли за тобою женуться, бігти — останнє діло. Завжди треба спокійно йти. Тоді тебе ще й питатимуть: «Не бачив, тут такий не пробігав?» І ти спокійно можеш сказати: «Бачив. Отуди побіг».

Неквапливо пройшовши Хрещатиком, ми шмигонули в метро.

Ми чомусь були певні, що Книш і Бурмило обов'язково пішли на метро.

По ескалатору ми вже бігли, незважаючи на заклики радіо-тьоті. Вискочили на станцію: зирк-зирк!

— Оно! — вигукнув Ява. І справді — у дверях вагона майнув вельветовий Бурмилів «спінджак». Ми ледве встигли вскочити у сусідні двері того ж таки вагона. На крайньому диванчику було вільне місце і лежала кинута кимось прим'ята газета. Ми схопили

її, розірвали надвоє, сіли і кожен, прикриваючись газетою (ніби читаємо), почали визирати одним оком, стежачи за Бурмилом. Але біля дверей, де він стояв, людей було багато, і ми бачили тільки його вельветове плече. «А де ж це Книш, що його не видно? — подумав я. — Невже розділилися, щоб важче було стежити? У шпигунських книжках та фільмах завжди так роблять».

Враз у вагоні стало біло — поїзд вирвався з-під землі на поверхню. Станція «Дніпро».

Вискочили ми, прикриваючись газетами, слідом за Бурмилом на перон. Аж гульк! А щоб ти був здоровий! Вельветовий «спінджак» обернувся — ніякий то був не Бурмило, а якийсь незнайомий дядько з отаким носом. Тю!

— Проґавили! — розпачливо мовив Ява.

Стали ми на мосту біля перил, не знаємо, що робити. Стрілою шугонуло метро через річку ген аж до самісінького обрію, де тоненькою смужкою ліс чорніє. Мчать по красеню-мосту голубі експреси, машини-легковички, вантажівки, автобуси... А під мостом по Дніпру «Метеори», «Ракети» на підводних крилах летять, ледь води торкаючись. А обабіч мосту здоровенні фігури — дядько руками змахнув, супутника в небо шvirголяє, і тітка — голубів підкида. Пейзаж — прямо тобі з науково-фантастичного фільму. Краса!

— Може, вони цей міст хочуть у повітря висадити, а ми... — сказав Ява.

— Ну так?! — недовірливо вигукнув я.

— А що ж! Кіно «Акваланги на дні» пам'ятаєш?

Ще б пак! Кілька днів тому бачили. Отаке-о шпигунське кіно! Після того мені цілу ніч шпигуни в аквалангах під водою снилися. Мама казала, що я навіть булькав уві сні. І все ж...

— Та ні, — сказав я, — навряд.

— А чого б вони акваланг купляли? Теж іще спортсмени найшлися!

Тут я нічого не міг сказати. Справді, з тим аквалангом було пов'язане щось явно таємниче. Ну для чого б, скажіть, будь ласка, здався акваланг немолодим сільським дядькам, які навіть зарядки зроду не робили?

Та ще й як вони купляли його! Наче щось заборонене, небезпечне.

— Зброя?.. Вибухівка?.. — примружився на мене Ява. — І який же тут зв'язок — акваланг... двадцять залізних?

І раптом — наче блискавка спалахнула в голові:

— Стривай! — кажу, а в самого аж мороз поза шкірою. — Тато колись читав у журналі. Розказував... Десь у Чехії в якомусь озері,

Чорному, чи що, шпигуни пірнали в аквалангах. Намагалися підняти з дна, щоб таємно вивезти, двадцять залізних ящиків. То був архів гестапо*, який фашисти затопили, відступаючи. Дуже важливі документи... списки воєнних злочинців.

Стартёр — пристрій для запуску двигуна.

Конспірація — суворе дотримання таємниці.

Пейзаж — тут: краєвид.

Акваланг — апарат для дихання під водою.

1. Розкажи, як Павликові з Іваном удалося виїхати на екскурсію до Києва.
2. Яка пригода сталася з хлопцями в магазині «Динамо»?

ЛІНА КОСТЕНКО

(нар. 1930 року)

Ліна Василівна Костенко — видатна поетеса України, народилася 19 березня 1930 року в містечку Ржищів на Київщині в родині вчителів. Коли дівчинці було шість років, родина переїхала до Києва. На її дитинство випали тяжкі роки голодомору і Другої світової війни: «дитинство, вбите на війні» — так висловилася поетеса. Про ті тяжкі роки вона скаже: «Я писала мало не осколком великі букви, щойно з букваря».

Десь у 14 років Ліна почала писати вірші, а в 16 років з'явилися її перші друковані твори. Поезія стала її життям, її долею.

Закінчивши після війни середню школу із золотою медаллю, Ліна Костенко навчалася в Київському педагогічному інституті, а 1952 року вступила до Літературного інституту в Москві, який закінчила 1956 року з відзнакою.

Невдовзі Ліна Костенко видала свою першу збірку поезій «Проміння землі» і одразу завоювала любов і повагу українців.

Ліна Костенко має великий творчий доробок. Її творчість — видатне явище в сучасній українській літературі. Твори поетеси перекладено багатьма мовами світу.

У своїй творчості Ліна Костенко часто звертається до теми дитинства, обпаленого війною, малює у своїх поезіях, як із сучасного життя, так і далекого минулого, образи дітей і підлітків.

Ліна Костенко — лауреат міжнародної Премії Франческо Петрарки. За історичний роман у віршах «Маруся Чурай» та збірку «Неповторність» поетесу удостоєно Державної премії України імені Тараса Шевченка.

Ліна Василівна живе і працює в Києві.

1. Розкажи про дитинство Ліни Костенко.
2. Коли Ліна Костенко почала писати вірші?
3. Про кого і про що пише у своїх творах поетеса?
4. За які твори Ліну Костенко удостоєно Державної премії України імені Тараса Шевченка?

Повернення Шевченка

Заслання, самота, солдатчина. Нічого.
Нічого — Оренбург. Нічого — Косарал.
Не скаржився. Мовчав. Не плакав ні від чого.
Нічого, якось жив і якось не вмирав.

Вернувся в Петербург, і ось у Петербурзі —
після таких років такої самоти! —
овацію таку йому зробили друзі! —
коли він увійшов.
І він не зміг іти.

Він прихилився раптом до колони.
Сльоза чомусь набігла до повік.
Бо, знаєте... із каторги в салони*...
не зразу усміхнеться чоловік...

1. Читай вірш душевно.
2. Як друзі зустріли Тараса Шевченка з солдатчини?
3. Чому Шевченко заплакав?

* * *

Тут обелісків ціла рота.
Стрижі над кручею стрижуть.
Високі цвинтарні ворота
високу тишу стережуть.

Звання, і прізвища, і дати.
Печалі бронзове лиття.
Лежать наморені солдати,
а не проживши й півжиття!
Хтось, може, винен перед ними.
Хтось, може, щось колись забув.
Хтось, може, зорями сумними
у снах юнацьких не побув.
Хтось, може, має яку звістку,
які неказані слова...
Тут на одному обеліску
є навіть пошта польова.

1. Читай вірш голосно, а потім тихо, мовчки. Правильно вимовляй кожне слово.
2. Кому поставлено обеліски?
3. Кого і що зображено на обелісках?
4. Знайди у вірші й зачитай, як поетеса описує те, чого не встигли досягнути убиті солдати.
5. Розкажи, як ви з однокласниками доглядаєте за пам'ятником загиблим за Батьківщину героям.

Перекинута шпаківня

Плаче шпак уранці після зливи,
де шумлять на греблі явори,
що шпаківню вітер чорногривий
перекинув денцем догори.

Борсаються бідні шпаченята,
як його зарадити біді?
Кліпають із п'ятьми оченятами:
— Випадемо, татку, що тоді?

Ще якби їм день чи півторадні,
ще якби їм днів хоча б із п'ять!
Бо вони ще ж зовсім безпорадні, —
падаючи, ще не полетять.

Як же, хлопці, хатку ви прибили,
що її порушили вітри?!
Плаче шпак уранці після зливи,
де шумлять на греблі явори...

1. Читай вірш душевно, сумовито.
2. Яке нещастя сталося зі шпаченятами?
3. Чому шпаківня перекинулася? Хто в цьому винен?
4. Як зарадити біді, що сталася зі шпачиною сім'єю?
5. Розкажи, як ви з однокласниками турбуєтеся про перелітних птахів, зокрема про шпаків.
6. Чого навчає нас цей вірш?
7. Вивчи вірш напам'ять.

* * *

Ще назва є, а річки вже немає.
Усохли верби, вижовкли рови,
і дика качка тоскно обминає
рудиментарні залишки багви.

І тільки степ, і тільки спека, спека,
і озерявин проблиски скупі.
І той у небі зморений лелека,
і те гніздо лелече на стовпі.

Куди ти ділась, річенько? Воскресни!
У берегів потріскались вуста.
Барвистих лук не знають твої весни,
і світить спека ребрами моста.

Стоять мости над мертвими річками.
Лелека зробить декілька кругів.
Очерети із чорними свічками
ідуть уздовж колишніх берегів.

Рудиментарний — такий, що з часом утратив своє первинне значення.

1. Читай вірш, чітко вимовляючи слова, дотримуйся інтонації.
2. Уважно читай вірш мовчки.
3. Що сталося з річкою?
4. Прочитай, як змінилася навколишня природа, коли пропала річка. А куди поділася річка?
5. Доведи, що річки, усю природу потрібно берегти.
6. Розкажи, як ви з друзями бережете навколишню природу.

* * *

Я хочу на озеро Світязь,
в туман таємничних лісів.
Воно мені виникло звідкись,
у нього сто сот голосів.
Воно мені світить і світить,
таке воно в світі одне.
— Я Світязь, я Світязь, я Світязь!
Невже ти не чуєш мене?!

І голосом дивним, похмурим,
як давній надтріснутий дзвін:
— Батурин, Батурин, Батурин! —
лунає мені навздогін.

Я річку побачила раптом.
Питаю: — А хто ж ти така?
— Я Альта, я Альта, я Альта! —
тонесенько плаче ріка...

1. Читай вірш виразно, чітко вимовляй слова.
2. Що ти знаєш про озеро Світязь, де воно знаходиться? Пригадай із уроків географії.
3. Що вчили на уроках історії про місто Батурин — давню козацьку столицю, спалену російськими військами у XVIII столітті?
4. Які події в історії України пов'язані з річкою Альтюю, яка протікає недалеко від Переяслава?

Крила

А й правда, крилатим ґрунту не треба.
Землі немає, то буде небо.

Немає поля, то буде воля.
Немає пари, то будуть хмари.

В цьому, напевно, правда пташина...
А як же людина? А що ж людина?

Живе на землі. Сама не літає.
А крила має. А крила має!

Вони, ті крила, не з пуху-пір'я,
а з правди, чесноти і довір'я.

У кого — з вірності у коханні.
У кого — з вічного поривання.

У кого — з щирості до роботи.
У кого — з щедрості на турботи.

У кого — з пісні, або з надії,
або з поезії, або з мрії.

Людина нібито не літає...
А крила має. А крила має!

1. Читай вірш спочатку голосно, а потім — мовчки.
2. Про які крила сказано у вірші? Знайди про це в тексті вірша й зачитай.

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Маруся Чурай

Історичний роман у віршах

(Скорочені уривки)

Якби знайшлась неопалима книга

Розділ I

Влітку 1658 року Полтава згоріла доценту.
Горіли солом'яні стріхи над Ворсклою.
І довго ще літав над руїнами магістрату*
легенький попіл
спалених паперів —
всіх отих книг міських Полтавських,
де були записи поточних судових справ.
Може, там була і справа Марусі Чурай?
Може, тому і не дійшло до нас
жодних свідчень про неї?

А що, якби знайшлася хоч одна, —
в монастирі десь або на горищі?
Якби вціліла в тому пожарищі —
неопалима — наче купина?
І ми б читали старовинний том,
де писар вивів гусячим пером,
що року Божого такого-то,
і місяця такого-то, і дня
перед Мартином Пушкарем, полковником,
в присутності Семена Горбаня,
перед суддею, Богом і людьми
Чурай Маруся — на підсудній лаві,
і пів Полтави свідків за дверима.
Тоді стара Бобренчиха, вдова,
суду такі промовила б слова:
— Пане полковнику і пане войте!
Ускаржаюся Богу і вам
на Марусю,
що вона, забувши страх Божий,
отруїла сина мого Григорія.
І втеди син мій Григорій наглою смертю вмер,
на здоровлі перед тим не скорбивши,
през отруєння і през чари бісовські.

* * *

До Мартина Пушкаря
тут посланець прибув із Січі.
— Якісь новини?
— Обступає ворог.
Богдан козацтво стягує під Білу.
Потрібна поміч. І потрібен порох.
Ну, як тут, мирно? Пишете папери,
язик зломивши на судейський штиб?
Зітхнули райці*. Обіззався первий:
— Та тут таке! Козак у нас погиб.
— Погиб? Козак? То що у вас в Полтаві?
Облога? Зрада? Засідка? Бої?
— Та ні. Маруся. Он сидить на лаві.
Струїла хлопця. Судимо її.
Той засміявся: — Отакої к бісу.
Під Білу Церкву стягнуто полки.
Палає Київ, знищено Триліси.
У вас же он як гинуть козаки!
Там бій. Там смерть. Там злаmano границі.

Людей недохват. Ллється наша кров.
Ця дівчина... Обличчя, як з ікон.
І ви її збираєтесь карати?!
А що, як інший вибрати закон, —
не з боку вбивства, а із боку зради?
Ну, є ж про зраду там які статті?
Не всяка ж кара має бути незбожна.
Що ж це виходить? Зрадити в житті
державу — злочин, а людину — можна?!
Лесько сказав: — Кого в цім ділі шкода,
так це Івана Іскру. То — козак.
Таке нещастя хоч кого знеможе.
Це ж можна тут лишитися ума.
Любив же він Марусю, не дай боже!
Тепер сидить, лиця на нім нема.
У свідки більш ніхто не зголосився.
Суддя пождав, щоб гамір трохи змовк.
Полковник встав, в судді перепросився,
бо мав на Білу готувати полк.
Поспільство розступилось на аршин.
І вийшли вдвох. За ними вийшов Іскра.

Наступного дня суд продовжувався.

Суддя сказав:
— Закони судочинства
вагатися не дозволяють нам.
Запобігавши, щоб такі злочинства
не множились промежду християн,
ми мусим вбивцю засудити до страти,
як нам велить і право, і статут.
І тільки спосіб — як її карати —
предметом спору може бути тут.
Що скажуть райці, лавники і возний?
Як це здається, пане войте, вам? —
Підвівся Іскра, полковий обозний*,
син Остряниці Якова, Іван.
(Загине теж, в бою заживши слави,
в недовгій часі після Пушкаря,
вертаючи до попелу Полтави
з посольства до московського царя.)
Увесь блідий, аж під очима чорно.
— Я прошу, люди, вислухать мене.

Багато слів страшних тут наговорено.
Ніхто не говорив про головне.
Я, може, божевільним тут здаюся.
Ми з вами люди різного коша.
Ця дівчина не просто так, Маруся.
Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа.
Коли в похід виходила батава, —
її піснями плакала Полтава.
Що нам було потрібно на війні?
Шаблі, знамена і її пісні.
Звитяги наші, муки і руїни
безсмертні будуть у її словах.
Вона ж була як голос України,
що клекотів у наших корогвах*!
А ви тепер шукаєте їй кару.
Вона ж стоїть німа од самоти.
Людей такого рідкісного дару
хоч трохи, люди, треба берегти!
Важкий закон. І я його не зрушу.
До цього болю що іще додам?
Вона піснями виспівала душу.
Вона пісні ці залишає нам.
Ще тільки вирок — і скінчиться справа.
І славний рід скінчиться — Чураї.
А як тоді співатиме Полтава?
Чи сльози не душитимуть її?

Батава — тут: лава військових.

1. Про що розповів посланець із Січі?
2. За що збиралися судити Марусю Чураї?
3. Що розповів Іван Іскра про роль Марусиних пісень для Полтави, для України?

Полтавський полк виходить на зорі

Розділ II

На п'ять воріт зачинена Полтава
ховає очі в тихі явори.
Уже стоять вози під яворами.
Полтавський полк готовий у похід.
Годуйте коней. Неблизька дорога.

Благословіть в дорогу, матері.
А що там буде, смерть чи перемога, —
Полтавський полк виходить на зорі!
Там бій гримить. Там гине наша воля.
Там треба рук, і зброї, і плечей.
Промчався вершник по німій Полтаві —
у серці міста громом віддалось.
Той вершник зветься Іскрою Іваном.
Йому сьогодні тяжче, ніж кому.
Уже він там, уже за далиною,
вітрами тугу спалює з лица.
Що ж, горе горем, а війна війною.
Послав полковник гетьману гінця.
Уже стоять вози під яворами.
Полтавський полк готовий у похід.

Сповідь Розділ III

Промчали коні проз мою в'язницю.
Копита б'ють вже десь біля воріт.
Це вперше, Грицю, це уперше, Грицю,
виходить полк без пісні у похід!
Все тихше й тихше... Сурми вже не грають...
Шум даленіє... Дзвони завмирають...
Прощайте, хлопці. Бийтесь до ладу.
А я вже вам і пісні не складу.

1. Уважно читай текст. Чому Полтавський полк виступив у похід?
2. Що побажала Маруся захисникам Вітчизни?

* * *

...Остатній день.
Спасибі, сонце, ти прийшло крізь ґрати.
Я лиш тобі всю правду розкажу.
Не помста це була, не божевілля.
Людина спроста ближнього не вб'є.
Я не труїла. Те прокляте зілля
він випив сам. Воно було моє.
Я ту отруту з розпачу зібрала.
Я змалку знаю, де яке зело.
Я наварила м'яти, драголюбу.
А він сидів, зіщуливши ті плечі
і звівши ту голову тяжку.

«Як не хочеш, моє серце,
дружиною бути,
то дай мені таке зілля,
щоб тебе забути.
Буду пити через силу,
краплі не упущу.
Тоді я тебе забуду,
як очі заплющу...»
Торкнувся шклянки білими вустами.
Повільно пив. І випив. І погас.
Ой сонце, сонце, промінь твій останній!
Оце і є вся правдонька про нас.
А потім в суд щодня мене водили.
А судді були добрі й не дурні.
Вони мене по совісті судили,
найлегшу кару вибрали мені.
Найтяжча кара звалася життям.
Ведіть, карайте, вішайте злочинну!
— Куди ти хочеш, в пекло чи у рай?
— Туди, де батько, де Чурай.

1. Уважно читай розмову Марусі з Грицем.
2. Маруся отруїла Гриця чи ні?

Гінець до гетьмана

Розділ IV

Тим часом гінець доганяє світання
і клаптями ночі доточує дні.
І кожна хвилина, здається, — остання,
і крихта надії кричить йому: «Ні!»
О скільки нам, боже, ти степу одміряв!
Долини і кручі, — якби навпростець!
Трубіж, Переяслав, Дніпро, Трахтемирів...
— Невже я не встигну? Невже це кінець?!

У Києві — пекло. У Хвастові — чорно.
Кипить і клекоче усе за Дніпром.
Коли б хоч не пізно. Якби позавчора.
Уперше в житті, за весь вік, за це літо,
уперше в роду, де не знали страху,
я вижити мушу, я мушу вціліти,
я мушу об'їхати смерть на шляху.
Прости мені, земле, простіть мені, трави!

Не дбав я про славу, не дбав про майно, —
я мушу вернутись живий до Полтави,
а там хоч і вмерти, мені все одно.
Неси мене, коню...
коли б хоч не пізно...
Шляхи перекриті... і варта не спить...
Якщо я впаду, —
неврятована пісня,
задушена пісня в петлі захрипить!
Над Білою Церквою смуга багряна,
і змилені коні аж лука стають.
Усі до Богдана і всі од Богдана —
із тьми виростають і в тьмі розтають.
Спіткнувся мій кінь об димучі руїни.
Чи в таборі гетьман? — якби хоч знаття.
Тут, може, ідеться про долю країни! —
а я про чиєсь там одненьке життя!
...Гетьман підняв безсонням обпалені очі.
Гетьман сидів за похідним столом у шатрі.
Троє старшин — у рубцях, у кривавому клоччі —
прямо із бою — говорили про бій на Дніпрі.
Іскра ввійшов — шатро вже було без дверей.
Гетьман підняв безсонням обпалені очі.
— Полк у дорозі! — з порога сказав Іван.
— Іскро, Іване, —
Хмельницький підвівся з-за столу. —
Дяка Полтаві, прислала такого гінця.
Щось мало статись, твоєї печалі достойне? —
Іскра промовив: — Полтава карає співця. —
Вислухав гетьман. Спитав про підстави й причини.
Джурі* звелів подбати про гостя як слід.
— Зміниш коня. І хоч трохи хай відпочине. —
Раптом замовк. І великою тугою зблід.
Посли устали з липової лави.
Іван устав і вийшов вслід за джурою.
І, обхопивши голову руками,
сидів Хмельницький у тому шатрі...
...Про що він думав, сам на сам з собою,
опівночі, напередодні бою?
Чи згадував Гордія Чурая,
оті шляхи до слави найкоротші,
де перемога, з горя нічия,
дивилась мертвим в незакриті очі.

А він, тоді ще писар військовий,
підписував ту прокляту угоду.
...Недогарок згасивши восковий,
він, може, знову думав про свободу?
Що якось так складається воно,
роки ідуть, свобода ледве дише,
що наче ж і не писар він давно,
а знов угоду прокляту підпише.
Чи думав про Марусині пісні,
такі по Україні голосні,
що й сам не раз в поході їх співав,
і дивував, безмірно дивував, —
що от скажи, яка дана їй сила,
щоб так співати, на такі слова!
Вона хоч кари легшої просила?
Чурай був теж гаряча голова.
...Чи думав про ту голову відтятю,
поставлену в Полтаві у ті дні.
Чи про дівча, що закричало: «Тату!» —
і перейшов той стогін у пісні.
Чи що в Полтаві, там же, у Полтаві,
Чурай Марусю, у такій неславі,
Чурай Марусю, у такій ганьбі! —
до зашморгу вестимуть у юрбі.
І не здригнеться наш пісенний край...
Тим часом кінь іржав біля шатра.
Ввійшов Іван. І, щойно з-під пера,
Богдан подав наказ гетьманський свій, —
уже печаттю скріплений сувій.

1. Читай уважно, якою була дорога Івана Іскри до гетьмана Хмельницького.
2. Про що турбувався Іван?
3. Про що думав Хмельницький у важку годину напередодні бою?

Страта

Розділ V

Світає, господи, світає...
— Везуть Марусю, людоньки, везуть! —
І прокотилось натовпом строкатим:
«Ведуть!»
Тітки — біліші наміток.

Проноза швець шепочеться із катом,
щоб потім дав мотузочки шматок.
Замовкли всі,
ніхто й не ворухнеться.
Лиш дві куми, сусідки Вишняка:
— Диви яка, іде і не споткнеться!
— Іде під зашморг, а диви яка!
— На матір схожа, тільки трохи вища.
Ті ж самі очі і така ж коса.
— Ну, от скажіте, людоньки, навіщо
такій убивці та така краса?
— А це як хто. Я маю іншу гадку.
Якась вона не схожа на убивць.
Злочинниця, — а так би й зняв би шапку.
На смерть іде, — а так би й поклонивсь.
...Вона ішла. А хмари як подерті.
І сизий степ ще звечора в росі.
І з кожним кроком до своєї смерті
була усім видніша звідусіль.
Стояли люди злякані, притихлі.
Вона ішла туди, як до вершин.
Були вже риси мертві і застигли,
і тільки вітер коси ворушив.
І тільки якось страшно, не до речі,
на тлі тих хмар і зашморгу, була
ота голівка точена, ті плечі,
той гордий обрис чистого чола.
І в тиші смертній, вже такій, аж дивній,
коли вона цілує образок, —
на тій високій шиї лебединій
того намиста доброго разок.
Аж навіть кат не витримав, зачовгав,
заніс мішок, узявшись за краї, —
чи щоб вона не бачила нічого,
чи так нестерпно бачити її.
О господи, прости нам цю ганьбу!..
І раптом вершник врізався в юрбу.
Зметнувся кінь, у піні, дибаластий.
Папером вершник у руці стрясав:
— Спиніться!
Гетьман нас уповноважив
читати вголос цей універсал*!
— Іване! Брате! Як ти встиг?! —

кричав Лесько і тряс його за груди.
Суддя стояв ні в сих ні в тих.
І раптом вголос заридали люди.
Ще не вляглось ридання те кругом,
не встиг Іван ще й повід передати,
а Шибиліст вже цьвохнув батогом —
хутчій в Полтаву! — матері сказати.
Кат метушиться, люди щось кричать.
Дивитись страшно на Івана Іскру.
Отаман Гук, ступивши на два кроки,
ревнув з помосту поверх всіх голів:
— Наш гетьман, властію високий,
такий наказ читати повелів!
«Дійшла до нас, до гетьмана, відомість,
іж у Полтаві скоївся той гріх,
що смертю має бути покараний.
Натомість
ми цим писанням ознаймуєм всіх:
в тяжкі часи кривавої сваволі
смертей і кари маємо доволі.
І так чигає смерть вже звідусіль,
і так погрібів більше, ніж весіль.
То чи ж воно нам буде до пуття —
пустити прахом ще одне життя?
Чурай Маруся винна ув одному:
вчинила злочин в розпачі страшному.
Вчинивши зло, вона не є злочинна,
бо тільки зрада є тому причина.
Не вільно теж, караючи, при цім не
ураховувати також і чеснот.
Її пісні — як перло многоцінне,
як дивен скарб серед земних марнот.
Тим паче зараз, як така розруха.
Тим паче зараз, при такій війні, —
що помагає не вгашати духа,
як не співцями створені пісні?
Про наші битви — на папері голо.
Лише в піснях вогонь отой пашить.
Таку співачку покарати на горло, —
та це ж не що, а пісню задушить!»
Отаман Гук, помовчавши (повіка
йому сіпнулась), далі прочитав, —
такий потужний голос в чоловіка,

либонь, хватило б і на п'ять Полтав:
— «За ті пісні, що їх вона складала,
за те страждання, що вона страждала,
за батька, що розп'ятий у Варшаві,
а не схилив пред ворогом чола, —
не вистачало б городу Полтаві,
щоб і вона ще страчена була!
Тож відпустити дівчину негайно
і скасувати вирока того.

А суддям я таку даю нагану:
щоб наперед без відома мого
не важились на страти самочинні,
передовсім освідчили мене
про кожну страту, по такій причині,
що смерть повсюди, а життя одне».
Універсал прочитано публічно,
щоб справу тую уморить навечно.
Оскільки ж трохи не дійшло до страти
і смерть свою вона пережила,
то впред не вільно пересуддя брати,
бо вже вона покарана була.

Підбіг Іван —
і в рóзмах свого зросту
збив ту драбинку смертницьку з помосту.
Вона стояла, мов застигла в русі, —
уже по той бік сонця і життя.
— Такого ще не чувано ніде.
Її пустили, а вона не йде!
— А може, помішалася? Іване!

Мо', хоч тебе послуха? Підійди! —
...Вона стояла. І над головами
уже пливли осінні холоди.
І не було ні радості, ні чуда.
Лиш тихий розпач: вмерти не дали.
Їй говорили, а вона не чула.
І тільки коли матір підвели,
вона відразу, наче спам'яталась,
і одхитнулась від того стовпа,
і якось наче здалеку верталась,
чогось вперед руками, як сліпа.
Іще бліда, іще мов крейда біла,
а наче й усміхалась, лебеділа:
— От бачте, мамо, все і обійшлося. —
І цілувала матері волосся.

Дибаластий — гарячий, рвучкий, нестримний (про коня).

1. Уважно читай текст, чітко вимовляй слова, дотримуйся інтонації.
2. Чому судили Марусю Чурай?
3. Як Маруся була врятована від кари? Хто їй допоміг?
4. Що Іван Іскра сказав про Марусю Богдану Хмельницькому?
5. Про що написав гетьман в універсалі?
6. Як народ сприйняв звістку про помилування Марусі?

НІНА БІЧУЯ (нар. 1937 року)

Ніна Леонідівна Бічуя — письменниця, перекладач, журналіст, член Національної спілки письменників України, народилася 24 серпня 1937 року в місті Києві.

Закінчивши середню школу із золотою медаллю, Ніна навчалася на факультеті журналістики Львівського університету імені Івана Франка. З 1958 року почала працювати журналістом, згодом — завідувачем літературної частини у Львівському театрі юного глядача, потім — редактором газети товариства «Просвіта» у Львові. Крім того, читала лекції студентам, працюючи

старшим викладачем кафедри театрознавства та акторської майстерності Львівського університету.

Письменниця написала чимало книжок для дітей і підлітків: «Канікули у Світлогорську», «Шпага Славка Беркути», «Звичайний шкільний тиждень», «Яблуня і зернятко» та інші. Це зворушливі розповіді про стосунки дітей, про взаємини між школярами і вчителями, між батьками і дітьми, про змужніння юнаків і дівчат, про світ навколо них.

Твори Ніни Бічуї перекладено багатьма мовами світу. Письменниця має честь носити Орден Усмішки. Це міжнародна нагорода, що її присуджують відомим людям, які приносять радість дітям. Кавалерами цього ордена були Папа Іоан Павло II, Далай-лама, Мати Тереза, шведська письменниця Астрід Ліндгрєн, яка написала геніальні твори для дітей, а також поет Іван Малкович.

Ніна Бічуя перекладає з польської мови, пише історичну прозу, у художніх творах торкається теми театру.

Ніна Леонідівна живе і працює у Львові.

1. Де навчалася і працювала Ніна Бічуя?
2. Про що розповідається у книжках Ніни Бічуї для дітей?
3. Який орден присуджено письменниці?

Шпага Славка Беркути

(Скорочені уривки)

Славко Беркута

Добре високим і сильним — їх не штовхають навіть у тих випадках, коли вони надумують ходити серединою тротуару. А якщо ти у вісім років скидаєшся на дошкільнятко, до того ж у тебе ноги болять у суглобах при кожному кроці, то, мабуть, краще ходити попід стінами: безпечніше.

Однак Славко не тримався стін. Досить уже було цього в лікарні, тоді ноги боліли так, що здавалося — не вони його тримають на землі, а він їх тягне за собою.

Хвороба причепилася, коли зійшов сніг, довелося два гарних зелених місяці пролежати в лікарні. Смугаста піжама, білі халати, мамине аж посіріле, над силу усміхнене — задля нього — обличчя затямив надовго. Підвівшись із ліжка, чіплявся стін, аби не впасти, аби ступити кілька кроків.

— Стверджую, що ваш син склав іспит на справжнього мужчину, — сказав головний лікар, виписуючи Славка.

Хлопець стояв біля матері — маленький, блідий, давно не стрижений і тому трохи схожий на дівчинку. Недовірливо дивився на лікаря — цей високий, широкоплечий дядечко, мабуть, кепкував собі, бо ж ніякого екзамену він не складав, а лежав у лікарні; з тугою думав, що не можна буде грати у футбол, бігати, стрибати. А що ж тоді можна?

Аж до зими був слухняний і покірний, ковтав якісь ліки, ходив на кварц і щоранку прокидався з надією: «Ану ж минулося?» Надія розвіювалась, як тільки ступав на підлогу і робив перший крок. Ноги стали худі, тоненькі, як дві тички, Славко якомога скоріше натягав штанці, аби не бачити своїх ніг.

Почалася зима. Ясенець* постягував калюжі, а потім ударив справжній мороз, і хлопчик не витримав більше послуху. Натягнув черевики з ковзанами. Ноги підгиналися, не слухались, кривуляли. Прикушував губу, стояв якусь мить зажмурки з болю, а тоді таки йшов. Вибрався з дому крадькома, аби ніхто не довідався, повертався, то вже геть сили не мав, а наступного дня знову йшов на лід. Спершу біля дому, неподалік, пізніше — в парк і врешті на ковзанку.

Ноги ставали міцнішими, пружніли м'язи, і вже не доводилося весь час думати: як добре великим і сильним — їх ніхто не штовхає...

Мама потім ніяк не могла повірити, що хлопець сам себе вилікував.

— Добре, що я не знала про його вправи на льоду, — сказала вона татові, — я б відібрала ковзани, і хтозна, чи міг би хлопець зараз бігати.

Тільки ж не завжди буваєш переможцем. Не розв'язувалися задачі з арифметики — кортіло списати у Юлька Ващука. Не запам'ятовувався вірш напам'ять, і як же вранці не хотілося вставати з ліжка і йти до школи, і потім спідлоба поглядати на вчительку: викличе — не викличе, запитає — не запитає... — і думати при цьому: «Добре Юлькові, завжди він усе знає».

Юлько вміє малювати, гарно малює Юлько. Славко брався і собі. Нічого не виходило.

— Шкода паперу, — сміявся тато, — спробуй краще вистругати літака, ось тобі дощечка, ніж; спробуй вистругати літака — два крила, хвіст, пропелер. І ніколи не намагайся робити щось тільки тому, що це роблять інші. Своє шукай, — сказав тато.

Своє знайти нелегко. Як відчутти його серед безлічі речей і справ, які захоплюють, поривають, а потім раптом перестають подобатися? Хлопчаки хапаються за все цікаве і не відчують, як минає час, — вони поводяться з ним вільно, як із своєю власністю.

Та Славко одного разу раптом відчув, що час таки тікав.

Ішов з мамою вгору вулицею Міцкевича. Ліворуч — парк, де карусель і в клітці павич з казково яскравим хвостом. Праворуч — дитячий садок, той самий, куди ходив колись і Славко. Спинився враз біля штахет. Дивився на кольорові грибки у пересмужку, на прижовклу стоптану траву, на струминку води, що сокотіла з чорного, скрученого клубком шланга — по заході сонця поливатимуть квіти. Все виглядало точнісінько так само, як перше, коли Славко ходив сюди. Замурзане якесь дівча перехилило набік голову, показало язика — хлопчик не всміхнувся, він став раптом тихий, бо не знаходив жодного знайомого обличчя там, де недавно знав усіх.

— Про що думаєш? — поцікавилась мама.

— Сам не знаю... Дитячого садка вже не буде, — чи то запитав, чи то ствердив. Раніше не міркував над тим, що чогось може вже ніколи не бути.

Про це він думав і згодом, але вже значно чіткіше й свідоміше. Вони були всім класом у природничому музеї, Славко побачив мамонта. В дерев'яній клітці стояв скелет, прикритий темно-сірою, мовби просмоленою шкірою, однак уявився справжній мамонт, сумний і замислений, він хитав хоботом — обережно, щоб не розвалити дерев'яної клітки, яка заважала йому поворухнутись; на білому папірці значилося: «Мамонт». І латинкою — «Елефант». Мабуть, мамонтові було образно, що до нього причепили етикетку...

Хлопчик не поспішив далі за всіма до орлів і сов, напханих тирсою, і до метеоритів, знайдених наприкінці минулого століття. Поклав портфель на східці, сів поруч і довго дивився на те, що зосталося од величезної могутньої тварини, і бачив щось давнє, незрозуміле, що колись виглядало тривким, дужим — і минуло, щезло. Бував у музеї ще кілька разів, йому завжди говорили: «Експозиція починається ось тут, ліворуч, хлопчику», — та він приходив лише до мамонта. Часом йому здавалося, ніби мамонт зрозуміє його, варто тільки заговорити й розповісти йому про себе, але нікому не признавався в таких думках, бо сам розумів, що все це тільки власна вигадка.

Мамонт забувся, коли почалося фехтування. Потрапивши вперше на змагання шпажистів, Славко раптом подумав, що бачить справжнісіньких марсіан*, — такими дивними здалися йому спортсмени в білих костюмах і масках. А потім прийшло захоплення, усе приковувало увагу: вже закінчилося змагання, розходилися спортсмени, а Славко стояв, переживаючи побачене. Знав з першого ж вечора: фехтування — це те, без чого тепер не обійдеться. І як тоді, коли відважився на хворі ноги натягти важкі черевики з ковзанами, розумів, що мусить домогтися свого.

1. Яке нещастя спіткало Славка Беркуту?
2. Як Славко сам себе вилікував?
3. Що порадив батько Славкові?
4. Чим захопився Славко?
5. Склади усний портрет хлопця (зовнішній вигляд, мова, вчинки, характер).

Сорока з перебитим крилом

Перехмарилося, передощило — і серед глухої осені настала суховітриця, трапився ясний, теплуватий день, мовби заблукав, не на своє місце потрапив. Навіть решта листя на деревах, що тільки вчора було сірим і мокрим, спалахнуло під сонцем і аж яскріло.

Антон Дмитрович записав у журналі відсутніх, подивився на клас, на сонце, на світлі легкі смуги, що соталися од вікон через кімнату (метушилися у променях порошинки), закрив журнал і сказав:

— Такої гарної днини цього року вже, мабуть, не трапиться. Я думаю, ви не заперечите, якщо я запропоную вам прогулянку до парку.

Захоплений крик підтвердив, що справді ніхто не заперечує.

Школярі галасливою зграйкою просто-таки осідпали трамвай, перегукуючись з одного кінця вагона в інший.

Зійшли біля Стрийського парку. Розбрелися алеями, і, хоч як далеко відходили один від одного, все одно кожен був помітний здаля — парк виглядав поріділим. Дерев без листя, як вирізані з чорного картону, скидалися на декорацію*, і це було гарно — синє небо, червоне сонце, низьке, велике, ніби накопате на гостре гілля чорних дерев. Низом, при землі, щетинився гущак, за ним несподівано обривалися вділ неглибокі вибалки, а ще далі луковато вигиналися пагорби.

Славко залюбки ступав м'якими, вогкими стежками; йшов собі так, без мети, нічого не шукаючи і все примічаючи, — від густого, мов перестиглого, запаху повітря і землі до обламаних галузок червоно-жовтих кетягів горобини. Ліворуч, на закруті стежки, достеріг Юлька і ще якогось незнайомого високого хлопчика у обтріпаному пальті — навіть зоддалік він виглядав нечесаним і занедбаним. На тлі цього нечупари різко вирізнялася Юлькова модна куртка й начищені до блиску черевики.

— О, Беркута! — озирнувся Юлько. — Ти глянь, яке опудало ми тут знайшли!

Славко підійшов — на збурилому листі, аж сама ніби побуріло-брудна, сиділа сорока. Скосовито, мовби чекаючи, що вчинять з нею ці незрозумілі двоногі істоти, блимала голубуватим оком.

— Крило в неї, мабуть, перебите, — сказав нечупара і пхінкнув широким ротом. — Я йому кажу — нехай до себе візьме, поки крило загоїться, я сам би узяв... та... хтозна, чи мій татуньо не здумає її на суп обскубити. — Хлопець засміявся зі свого жарту, аж по ясна показуючи великі білі зуби. Однак сміявся тільки його широкий, з припухлими губами рот, а в погляді синіх очей мовби аж колючки ховалися.

— Ви що, знайомі? — здивувався Славко, добре знаючи Юлькову вибагливість у виборі знайомих.

— В одному домі живемо, — трохи неохоче пояснив Юлько. — Можу відрекомендувати: Стефко це, Стефко Вус, соловей-розбійник з нашого двору. Стою та й дивуюсь: чогось такий добрий став, у дворі хлопчаків мало що не ломигає, а тут над сорокою розчулюється! Метаморфоза*.

— Ти б менше патякав, балакайло мудрий, — буркнув Стефко. Колючки в погляді стали ще гострішими. — Бери сороку, у вас вдома місця досить.

— Авжеж, тільки сороки мені й бракувало! — з огидою скривився Юлько і тицьнув птаху черевиком. Вона відстрибнула вбік.

Славко шарпнув його за плече.

— Слухай, Ващук, ти що? Май трохи розуму!

— О, — протяг Юлько, стріпуючи рукав, мовби Славкові пальці могли залишити там слід, — а ти не тільки спортсмен, спелеолог* і таке інше, ти ще й друг живої природи?

Та Славко уже не слухав. Мало що не приклячки схилившись над птахом, узяв його до рук.

— Бабрайтесь, коли маєте охоту, — сказав Юлько і пішов геть, розминаючи ногами мокрий, вкритий коричневим листом суглинок.

— Слухай, я знаю, куди ми її подінемо! До Надії Григорівни треба її нести, вона вилікує одразу... Вона мою маму в першому класі вчила, до неї з якою хоч справою можна звернутись, от побачиш! Їй завжди то птахів, то кошенят носять, вона любить їх... А раз якось навіть морську свинку...

Славко затинався, він бачив, що Стефко якийсь наче недовірливий чи просто собі кепкує. Важко-таки уявити вчительку, яка вчила чиюсь маму в першому класі, не те що повірити в неї. Але Славко хотів переконати Стефка, що Надія Григорівна є насправді.

— Ходімо, чуєш?

— Та добре, неси, коли знаєш куди.

— Ходімо разом. Ходи, ходи, не жалкуватимеш! Та й сороку ж ти надибав, а не я!

— Ну добре, я й так уже нагулявся затроє, ходімо! — несподівано для самого себе погодився Стефко.

І вони пішли, Славко з сорокою, котра, мовби й не відаючи полоху, тихо й довірливо сиділа на згині руки, — і Стефко Вус, заболочений, у семилатному своєму пальтечку та з колючим поглядом спідлоба.

Далі все було не зовсім так, як хотілося Славкові. Надії Григорівни не застали. Двері відчинила її донька, і Славко трохи зніяковів, пояснюючи, в чім річ. Анітрохи не здивована несподіваним

дарунком, донька Надії Григорівни взяла сороку, запросила хлопців зайти до кімнати, на що обидва в один голос відмовили: «Ні, ні, ми підемо», — і сказала, що з сорокою все буде гаразд, хлопці можуть не хвилюватися, а за кілька днів нехай приходять подивитися на свого птаха, Надія Григорівна буде гостям дуже рада.

— Добре, — знову в один голос погодилися хлопці.

— Ти прийдеш? — запитав Славко.

Не зовсім впевнено здвигнувши плечима, Стефко сказав:

— А я хіба знаю? Як буде охота, то прийду.

— Звичайно, приходь, зразу кажи, що це наша сорока, — і тебе впускають. До Надії Григорівни всі приходять, коли щось треба. Така вона, розумієш...

— То я вже піду, — не цікавлячись Славковою розповіддю, мовив Стефко. — Бувай собі здоров!

— Бувай! — відгукнувся Беркута.

Він чомусь подивився услід Стефкові, його несподіваний знайомий ішов якось прихильці, заклавши руки в кишені, було в його постаті щось дуже незалежне й водночас невеселе, — а потому й собі рушив додому.

Ломигати — бити ломакою.

Бабратися — тут: порпатися в чому-небудь брудному.

1. Кого побачили хлопці на зопрілому листі?
2. Як Юлько відгукнувся про сороку?
3. Як Стефко поставився до сороки? Що можна сказати про його характер?
4. Що запропонував Славко?
5. Як хлопці прилаштували сороку?

Скажи, хто твій учень...

У глибині душі Славкові хотілося бути схожим на свого тренера. З того самого моменту, коли він уперше побачив у спортивному залі змагання шпажистів, хлопчик очей не зводив з високого, стрункого спортсмена. Невимушені рухи, швидкість, несподіваний укол, — здавалося, що перемогу здобути йому зовсім нічого не коштує. А потім, коли вже всі порозходилися, коли вже видно було (без маски), що в спортсмена веселе, сірооке обличчя, — Славко не рушив зі свого місця біля порога, аж поки спортсмен не відчув на собі його упертого погляду.

— Сподобався бій? — запитав він, підійшовши до Славка.

— Дуже.

— А ти також фехтувальник?

— Ні.

— То, може, хочеш стати фехтувальником?

— Хочу.

— Хм... — сказав спортсмен. — У мене група повністю укомплектована. І тренування ми давненько розпочали... Однак знаєш що? Однак приходь. Тричі на тиждень — понеділок, середа, п'ятниця. О сьомій годині, не запізнюйся, гаразд?

Було це так несподівано, як у казці «Сезам, відчинися». Хлопець навіть не міг отямитися — невже його вчитиме цей симпатичний юнак, який щойно без усякого напруження і без видимих зусиль завоював звання чемпіона республіки? Невже це правда?

Славко прийшов. Прийшов — і знову став при порозі, несміливий і чужий у великому спортивному залі.

Жовті ребра шведської стінки. М'які «мішені», куди наполегливо, раз по раз, втикали свої шпаги майбутні Славкові друзі. А ось Андрій Степанович, його тренер.

Коли він зайшов до спортзалу, то всі ніби стали меншати на зріст і вужчати у плечах. А як він узяв до рук шпагу, то вже очей не можна було відірвати.

І почалася наполеглива наука. Кортіло надіти маску і взяти до рук шпагу. Урок, одначе, виглядав інакше. Урок почався з розмови про шпагу.

— Поглянь — ось ручка. А це гарда. Твій захист, долоню від уколу оберігає... Ось тут, на кінці, — пондаре. І не думай, що шпага — іграшка. Це зброя. Як гвинтівка для солдата. Ти повинен її знати, як власну долоню, — тільки тоді вона не підведе тебе. Ти повинен уміти не тільки володіти нею в бою, а й полагодити, коли у тім буде потреба. І не підсовуй нікому зашивати рукавицю чи прати костюм. Це твій обов'язок, розумієш?

Часто згадувався Славкові перший урок. Він був ніби випробуванням для хлопця, якому раптом стало трохи нудно. «Ну, все зрозуміло, шпагу треба знати, але я хочу стати на доріжку: випад, так, ще, укол — є! Оце інша річ! А латати костюм — нехай вчать у кравецькій майстерні...» І все-таки він знову прийшов. Андрій Степанович кивнув йому — він був у масці, але Славкові здалося, що тренер усміхається до нього, і вже без нехоті узявся до мізерної, на перший погляд, вправи: «Стань у стойку. Так. Ні, нижче. Пружніше ноги. Ліву руку вільніше. У такій позиції пройди до кінця залу. Потім назад. Так, ще раз, ще раз, ще».

Якось чув, що тренер говорив одному із старших спортсменів:

— Покажи мені своїх учнів — і я скажу тобі, хто ти.

За якихось пів року тренувань про Беркуту говорили, що він найздібніший учень Андрія Степановича...

Похапцем одягав Славко тренувальний костюм. Мабуть, уперше за весь час він хотів, щоб тренування скінчилося скоріше. Зараз на сцену виходить Лілі, і сьомий «Б» сидить на гальорці*, і тільки його, Славка Беркути, нема у залі. Ех, коли б не прикидка перед змаганням, то можна було б попередити Андрія Степановича, не прийти, він би зрозумів, звичайно, але ж сьогодні вирішується питання, хто з львів'ян поїде на юнацькі змагання до Харкова.

Андрій Степанович покликав Славка:

— Розімнися трохи перед боєм. І не хвилюйся. Ти в добрій формі, можеш мені повірити. Так... Захищайся!

Спокійно-веселий, як завжди, голос тренера примусив зосередитися.

— О-ля! Гей! Гей!

Задзвеніли клинки, шпаги схрестилися, на мить завмерли, як живі, розумні істоти, немов розмірковували, де ж у суперника слабка, незахищене місце, і — оля! Славкова шпага, аж блиснувши, ковзнула вниз до ноги Андрія Степановича. Є! Укол — блимнула червона сигнальна лампочка.

— Молодець! Дуже добре! Перейди в наступ. М'якше тримай шпагу, не напружуй плече. Що з тобою, Беркута, чому ти хвилюєшся? Так, добре.

Знову схрестилися шпаги, тонко задзвеніли, і Славко усміхався радісно — не так легко завдати укол Андрієві Степановичу. Тренер ніколи не піддається заради того, щоб потішити слабшого суперника, — виграшу не буде, аж поки учень, як рівний, не переможе свого вчителя.

Гарда — частина руків'я шпаги, що слугує для захисту кисті руки від уколу.

1. Чому Славкові захотілося бути схожим на свого тренера?
2. Розкажи, як тренер тренував Славка. Що можна сказати про характер хлопця?

🌸 ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ 🌸

Шпага Славка Беркути

(Скорочений уривок)

Кукулику мій гарний...

Сорока блиснула хитрим оком, широко розкрила дзьоба: «Кк-ха!» — і, перелетівши через усю кімнату, сіла Стефкові на плече. І це зламало Стефкову їжакуватість.

— Впізнала? — здивувався і засміявся, своїм звичаєм показавши усі гарні, великі зуби.

Надія Григорівна — дрібненька, ніби якась кругла, тепла, з малими, як у дитини, руками і добрим, тремтливим голосом.

— Мабуть, впізнала, — погодилася вона з Стефком. — Або ж просто ти славний хлопчик. Вона до лихого не піде, тільки стане отак при нозі, дзьоба розкриє, крила розчепирить і все кхакає.

Стефко хмикнув. Одне дивина — сорока впізнала, а друге, ще дивніше, — нібито він славний хлопчик! Ну й ну!

Кімнатка була маленька, не набагато більша від тієї, де жив Стефко з батьком, та виглядала вона зовсім інакше. У шафах книжок стільки, що й не полічиш. Меблі ніби хто сам із жовтого живого дерева стругав — скоріш сільські, ніж міські, — і широкий

м'який тапчан із скрипучими пружинами. Скрип сподобався хлопчикові, і він раз по раз вовтузився на тапчані, аби пружини закрипіли.

А потім його запросили до гарячого борщу. Стефко спершу відмовлявся, а коли смачний дух заповнив кімнату і червоний борщ забілили сметаною, хлопець раптом відчув, що йому аж слина підступає до уст і в животі болить — так їсти хочеться, і не втримався, таки сів до столу. Надія Григорівна розповідала про сороку, Стефко їв і сміявся, бо дуже вже кумедною виявилася знайдена в парку птаха! Назвали її Кавкою. Вона збирала усякі корки, гудзики, кісточки, брязкальця і носила на переховок під подушку до Надії Григорівни. А то сідала їй простісінько на голову і зазірала в обличчя — бавитися запрошувала.

— А в мене кіт Бурко є. Чорний, як заслінка від печі. Він весною у мандри йде, а коли вже студінь починається, то вертає. Пошкребе лапою двері, мовби ніколи ніде й не блукав, і просто до своєї миски...

Наївшись задвоє, Стефко зігрівся, відтеплів увесь, і навіть погляд його вже не був такий колючий. Стара вчителька охоче слухала про Бурка і запитала, звідки хлопець знає про заслінки від печі. І тоді Стефко раптом розповів про бабу Олену, про холодний потік і співучу липу. Чомусь пригадав, як посеред осені вили вітри, немов дикі пси, що заблудилися межі горами, а взимку баба Олена казала, поглядаючи на глибокі сніги: «Морози сеї зими будуть люті, десь вовки чи не заплинуть до нашої сторони...» Уявляв тоді Стефко сірі вовчі спини, що пливли снігами, як туго зв'язаний пліт. Однак у місті це було таке далеке, що хлопцеві анітрохи не ставало бійно, можна було згадувати навіть напотемки.

А за вікном уже справді сутеніло: пізня осінь, день ставав усе коротшим («На курячу стопу меншає», — казала баба Олена). Надія Григорівна не була схожа на бабу Олену, тільки голос мала такий же тремтливий. Оповідала про птахів, що перебували у неї, про школу, яка-то вона була давніш, коли вчителька лиш починала свою роботу. Згадала одного учня, хтозна-коли його вчила, давно, ні, де там, Стефка не було й на світі, але той учень схожий чимось на Стефка, і тому вона згадала. Отакий же пелехатий* і зуби білі, йшла тоді війна. Та ні, Стефку, то не ця, а Перша світова, і забрали того хлопчину в армію, і прислав хлопець листа з фронту. Майже до словечка пам'ятала вчителька того листа.

...Стрілянина люта. Стояли в лісі. І побачив той хлопець білку, маленьку — язичок полум'я, не більша. Вискочив з окопу, не зважав на те, що товариші гукали, називаючи божевільним, ухопив

білочку — вона далася до рук, не пручалась, — заховав у пазуху. Відчував, як б'ється поруч з його серцем інше — таке маленьке, крихітне, і тепліше йому було серед вітру й осені. І не такими страшними здавались кулі. «Чи задоволені ви з мене, дорога вчителько?» — запитав у листі той хлопчина, і побачила вчителька його маленьким, бистрим, погляд з-під пелехів. Для учительки учні завжди дітьми зостаються.

— Так-то воно, Стефку... А ти чи не спати захотів, голубе?

«А мене баба кукуликом кликала», — хотів похвалитися Стефко, але стулив губи, соромився таке говорити, і погляд поколючішав:

— Не хочу я спати. Я вже геть піду.

Кавка знову глипнула на хлопця круглим оком — зацікавилася рухом у кімнаті, бо сама вже була втихомирилася, не літала туди-сюди, не смикала Стефка за чубок, не дзьобала його черевиків.

Шкода було йти з теплої хати. Одягаючись, засував руки в рукава. Шапку все ніяк не міг знайти на вішалці.

«Мене баба кукуликом кликала».

Учителька не приспішувала. Приглядалась, як Стефко одягається, і все немов чекала чогось, і Стефко чекав. Однак нічого не трапилось, учителька мовчала, і тоді він сам відважився:

— Я ще до вас прийду. На сороку подивитися.

Ніби не питав, а просто так собі сказав, знаючи, що йому не відмовлять, і таки вгадав, бо Надія Григорівна ще більше ніби потепліла. Погладила Стефка по шорсткій голові, подумала, що треба б голову як слід вимити, сказала:

— То добре, що прийдеш. Я буду дуже рада. Коли хочеш — заходь, чуєш?

— Я прийду. — І ще згадав: — А як ви сороці крило лікували — наживо чи замертвляли?

— Не замертвляла, — чомусь усміхнулася Надія Григорівна. — Там тільки вивих був, усе зразу на місце стало.

Тепер таки треба було прощатися. Не мав про що питати.

— Я вже йду, — зітхнув Стефко. — До побачення...

«Баба мене кукуликом кликала».

1. Подумай, чому Стефко прийшов до Надії Григорівни провідати сороку. Що можна сказати про його характер?
2. Про кого розповіла Надія Григорівна Стефкові? З ким вона порівняла його?
3. Чому Стефкові було затишно й добре у Надії Григорівни?
4. Що хлопчик розповів учительці про бабусю?
5. Чому Стефку захотілося сказати Надії Григорівні, як до нього зверталася бабуся? Кого вчителька нагадала йому?

Де народжується сонце

1

Спочатку я побачив величезні чорні окуляри, а вже опісля — Малинку. Окуляри були схожі на велосипед і не хотіли триматись на маленькому, короткому носі. Малинка сиділа на піску біля самого Чорного моря і крізь ці окуляри дивилась на білий світ.

— Малинка-калінка, Малинка-калінка! — дразнились хлопчачки. — Знову хочеш дельфіна причарувати? Скинь окуляри: може, він уже тут, а ти його не бачиш! — кепкували хлопчачки.

— От зараз як дам, то забудеш про мої окуляри! — не витримувала врешті дівчинка.

— Дуже я тебе злякався, аж сорочка пополотніла! — сміявся котрийсь із хлопців, але ближче не важився підходити — Малинка вміла битися незгірше від будь-кого з них.

Нареготавшись донесхочу, хлопчачки бігли геть, а Малинка лишалась над морем, дивилась крізь чорні окуляри на важку воду і, може, таки справді бачила блискучу спину мудрого дельфіна, який неодмінно колись підпливе до берега. Малинка скаже йому «здоров був», а він зрозуміє її.

— А що, от побачите, от можете не вірити, а все одно він припливе й зрозуміє. Хіба ви не читали про дельфінів?

І Малинка розповідала мені дивовижні історії, які зовсім не скидались на те, що я читав про дельфінів.

А потім, пізно ввечері, отямившись, Малинка раптом легкою тінню прослизала в кімнату:

— Посвітить, добре? Мені ще треба арифметику...

Я вмикав фари мотоцикла, до нас миттю, мов на якийсь карнавал, зліталися комарі, нічні метелики поринали в смугу жовтого світла, а Малинка, скинувши врешті свої окуляри, раз по раз ляскаючи себе по голих стегнах і плечах — стокляті комарі! — тихенько шепотіла:

— Два велосипедисти виїхали з міста...

Мені хотілось допомогти Малинці, мені було навіть соромно, що байдикую, навіть лінуюсь бороду зголити, — а Малинка повинна розв'язувати задачі про двох велосипедистів. Справді, вересень — не для всіх канікули.

— Прочитай ще раз умову задачі!

— Два велосипедисти виїхали... А чому ви нікуди не їздите на своєму мотоциклі? Два велосипедисти виїхали... Чого ж ви нічого не кажете? Я б на вашому місці!

Дівчинка цмокає губами, уявляючи себе на моєму місці.

— Довго ти ще над задачею сидітимеш? — чомусь гніваюсь я. — Ти, може, хочеш, аби нас обох комарі до кісток обгризли?

Велосипедисти знову рушають із міста...

2

Дорога — сіра, поставлена майже сторч спіраль, а на дорозі — мій мотоцикл, а на мотоциклі — я і Малинка. Тоненькі коричневі долоні на моїх плечах. Два пучки чорного, стягнутого гумками волосся летять за вітром. І величезні окуляри-велосипед на обгорілому носі. А під окулярами — блискучі, достиглі шовковиці очей, то темно-сині, то чорні — так я й не знаю, які вони в Малинки насправді.

Задача з двома велосипедистами розв'язалась дуже просто: ми теж їдемо. На Ай-Петрі, звідки видно, як сходить із моря сонце. Ми вирушили в суботу, відразу після школи, на понеділок уроків не задають, ми повинні повернутися в неділю ввечері, щонайпізніше о дев'ятій годині. В кишені у Малинки талісман на щастя — маленька різьблена з каменю мавпочка з сумними очима-цяточками.

Ми обганяємо важкі грузовики, що тягнуть на Ай-Петрі продукти й воду. На Ай-Петрі не прокладеш водогону. Вода стікає тоненькими струминками по цистерні, скапує на дорогу і відразу висихає на розпеченому, м'якому асфальті. Шкода: на Ай-Петрі вода дорожча за все.

Внизу залишились прохолода, море, вогкий пісок, задачник з арифметики, джерельна вода. Залишились високі, схожі на загорнутих у сутани середньовічних монахів, кипариси, смугастий, наче кавун, намет, де продають морозиво і мінеральну воду. Страшенно хочеться пити. Пил осідає на руках, на тілі, на язиці. А ми все їдемо по спіралі. Малинка мовчить, не просить пити, вона клала зранку під язик крупинки солі — найвірніший засіб порятуватись від спраги на цілий день.

Ми зупиняємось відпочити, я виймаю з рюкзака, прив'язаного ззаду до мотоцикла, пляшку води, відкорковую:

— Пий, Малинко!

Метляють туди-сюди пучечки чорного волосся, — Малинка заперечливо хитає головою.

— Ні. Не буду. Коли трохи напиться, то потім ще більше хочеться. І ти не пий, — переходить на «ти» Малинка, але я не думаю про те, що десятирічні дівчатка повинні шанувати дорослих, тридцятирічних інженерів.

Я не слухаю Малинку. Наливаю в чашку шиплячу, майже що гарячу мінеральну воду і торкаюся країв чашки губами. Малинка ковтає слину і відвертається. Звичайно, в неї горло пересохло, як у мене, слину ковтати важко, язик ледь ворухиться.

— Пий!

— Ні, — відмовляється Малинка, не дивлячись ні на мене, ні на чашку.

Я не витримую і ковтаю воду. Тільки це, на жаль, не рятує від спраги. Ще дужче хочеться пити.

Малинка скинула окуляри і дивиться насмішкувато. «А я що казала!» — написано в її очах, але вголос вона нічого не вимовляє. Я сміюся.

— Ти чого? — дивується Малинка.

— Ти страшенно смішна без окулярів!

— Хм... — ображається Малинка і наказує: — Їдьмо вже!

А вона справді смішна без окулярів. Бо там, де обличчя прикривають від сонця оті чорні колеса, шкіра світла, майже незасмагла.

Сідаємо на мотоцикл, на моїх плечах — знову легкі долоні Малинки, і ми рушаємо далі, вгору, через розпалене, розпечене, густе й пахуче водночас повітря, і лише вітер від руху мотоцикла переконує мене в тому, що все довкола — живе, дихає і змагається зі спекою.

Маленькі сірі ящірки при дорозі між камінням дивляться на нас чорними очима-цяточками, як Малинчина мавпочка. Трава дзвенить від жару і від цикад. Навіть небо здається дзвінким — пофарбована синім жерсть, — перегріта фарба от-от потріскається і посиплеться на землю.

3

Дивлячись знизу на шпиль Ай-Петрі, ніхто, мабуть, не підозрює, що він так густо залюднений. Маленький готель вщерть заповнений. Впритул один до одного напнуто намети. Біля кіосків — душні черги по склянку води, пива, кумису — все одно чого, аби зволожити губи. Дорослі тьоті з обсмаленими і намащеними кремом обличчями, серйозні дяді — в сандаліях і босі, в шортах і в джинсах, старі дідусі в капелюхах і з двома парами окулярів на носі — звичайними і від сонця, галасливі хлопчачки і втомлені туристи з рюкзаками, набитими чим завгодно — від консервних бляшанок і розм'яклого на сонці шоколаду до зібраних дорогою камінців. Запорошені машини. Захекані собаки. Цистерни з водою і без води. Сіре каміняччя і кругла куля, на якій написано: «Ай-Петринський меридіан». Пил. Неймовірно далеке море з білими на чорній поверхні, рухливими гривами хвиль — звідси, з Ай-Петрі, вони здаються вітрилами яхт, що ніби вийшли на величну регату. Нічого дивного: скидається ж знизу шпиль Ай-Петрі на середньовічний замок.

На Ай-Петрі ніхто не затримується довго. Безперервний рух і зміна облич — впродовж усього літа. Сюди піднімаються, проклиначаючи спеку і брак кисню і знемагаючи від спраги, тільки заради однієї-єдиної миті: глянути, як сонце народиться з моря. На Ай-Петрі ніколи не видається дивним, що в давнину люди вважали сонце всемогутнім богом і падали перед ним ниць.

Напинаємо з Малинкою намет. Ледве дістали на прокат — якийсь обшарпаний, ніби просолений і підбитий усіма вітрами, як шапка-бирка в козака Голоти.

Я йду в чергу по склянку води, а коли повертаюсь — ніби зім'ятий, зібганий і вимучений, — то застаю Малинку з якимось цуциком на руках. Малинка годує його згущеним молоком, цуцик облизує язиком ложку, Малинчині руки і мою сорочку, яку Малинка розстелила навіщось на колінах.

— А це тому, що в нього лапи брудні, — пояснила Малинка. — Він зголоднів і пищав. Тепер він буде наш.

— Хм, — сказав я. Малинка зрозуміла це як згоду і, може, довелось би мені везти цуцика вниз, до моря, коли б не знайшлася його власниця.

— Ось, — скрикнула вона, — ось моє золотко! — І тицьнула пальцем у Малинку. — Як тобі не соромно, дівчинко, така маленька, а вже чужих собак привласнює! Скажи своєму татові, що він погано тебе виховав! — І тицьнула пальцем у мене.

Малинка пирснула в кулак, а розгнівана жінка пішла геть, забравши свій кудлатий скарб. На голові в неї похитувався високий, вив'язаний з махрового рушника тюрбан.

Ми посміялися вголос, напилися води і почали терпляче чекати, коли, нарешті, зайде сонце, щоб завтра на світанні виплисти задля нас із моря.

4

— Вставай, вставай, сонце проспий! — смикала мене за рукав Малинка.

Я розплющив очі — і потемки не впізнав дівчинку: переді мною стояла якась дивна істота, запнута з ніг до голови чимось великим і темним.

— Ти чого так рано? — запитав я, струшуючи сон. — І взагалі — це ти, Малинко?

— Я, звичайно, тільки я туди ходила, а там холодно.

— Куди — туди? — здивувався я.

— На край, — пояснила Малинка і невизначено махнула рукою. — Одягни куртку, змерзнеш, — порадила вона, нетерпляче тупцюючи за наметом.

Коли я вийшов, дівчинка подала мені руку і повела кудись — було свіжо, прохолодно, прозорі хмари рвались на сірому небі, і зірки висіли великі, білі, як розквітлий цвіт магнолії.

— Слухай, ще ж зовсім рано, — бурмотів я невдоволено, йдучи якоюсь ледве примітною стежкою за Малинкою.

— Нічого ти не розумієш, — збуджено, трохи тремтячи, говорила Малинка; сповита у велику ковдру, вона дріботіла попереду зовсім впевнено, ніби знала цю стежку віддавна. — Нічого ти не розумієш, люди на самому краю всю ніч сиділи, а ти — рано!

Спершу я таки справді нічого не втямив. Шпиль здався мені вкритим горбатими валунами, і лише потім я доглянув, що то були люди, вгорнуті, як Малинка, у ковдри, щоб захиститись від різкого вітру. Вітер лютував, немов намагався стягнути й скинути вниз усе зі шпиля. А люди, напівприлігши і розпластавшись при землі, трималися каменю, як врослі коренем у вузькі розколини високогірні цупкі кущі.

Малинка ступила до самого краю, де під ногами зразу починалася прірва без дна і без кінця, застелена туманом, непевністю й страхом, я потягнув дівчинку за плече:

— Відійди, Малинко, камінь може під ногою зсунутись...

— Ні, — сказала Малинка, — тут велика широка плита, ти глянь! Я тут майже весь час просиділа, — пояснила вона, навіть хизуючись переді мною своєю відвагою, однак мені стало таки по-справжньому ніяково і жаль моєї затиснутої в намет сонної ночі. Хотів дорікнути Малинці, що не взяла мене з собою, але змовчав. І ще — подумав, що там, унизу, на березі моря, Малинчина мама поняття не мала, як великий широкоплечий дядько всю ніч проспав собі в наметі, а її Малинка сиділа на камені при самому краю шпиля, на вершині, куди злітаються дикі вітри з моря, зі степу і з гір.

Почало світлішати, зорі пригасали й меншали, повітря стало дедалі прозоріше, а вітер — ще гостріший.

— Дивись туди. Весь час дивись он у ту точку, — ламким хлоп'ячим голосом мовила до Малинки вгорнута в ковдру висока по-стать. — Сонце прийде звідти.

Сонце справді прийшло звідти. Спершу — як передвісник — розлилось по небу рожеве сяйво, а потім з моря, розриваючи на горизонті туман і рештки ночі, виринув днищем догори величезний човен. І потому чорною водою Чорного моря послалась червона хитка дорога, і на неї ступив день.

З Малинчиної голови сповзла ковдра, волосся стирчало навсібіч, але дівчинка не здавалась кумедною. Вона склала до купи долоньки. І я знову подумав про давніх-давніх наших предків, які поклонялись ясноликому Дажбогу.

Люди в ковдрах здавалися жерцями бога сонця, обличчя мали натхненні й просвітлілі, на кожному з них лежав відблиск променів новонародженого, скупаного в морі світила. Воно несло з собою жар і спеку, вдень люди витиратимуть піт із чола, вдень тріскатиметься суха кримська земля під ногами, кострубатитимуть трави й не подарують тіні кипариси. І все-таки щодня будуть підніматись на Ай-Петрі люди, щоб поглянути, звідки приходить сонце.

5

Десь на середині світу, між Ай-Петрі і нашим домом, мій мотоцикл відмовився їхати. Він лежав на боці, і я не міг зарадити біді.

— Ох, Малинко-калінко, — зітхнув я, оглядаючи мотоцикл, схожий на Малинчині окуляри, — ти б хоч посварилась на мене!

— Нічого, — розсудливо мовила Малинка. — Могло бути гірше. Могла, наприклад, трапитись аварія...

Машини мчали повз нас, байдужі до чужої біди. Деякі спинялись, однак їм було не по дорозі. Надто вже далеко від головного шосейного шляху лежало наше маленьке село.

Малинка розповідала про дельфінів, про свою вчительку, про Нікітський ботанічний. Вона хотіла їсти, хотіла пити, хотіла додому, але не дорікала, не скаржилась, а щиро намагалась потішити похнюпленого дорослого дядечка.

Починало сутеніти, і Малинка раптом сказала:

— Слухай, ти ж мій талісман ніколи досі ні про що не просив. Якщо зараз ти його попросиш про щось, то він усе зробить. Тільки ти дуже гарно проси. Умієш гарно просити?

— Чудна ти, Малинко! Навряд чи талісмани виконують прохання дорослих.

Малинка закопилила губи:

— Сам ти чудний... І зовсім я не Малинка, це коли мені два роки було, я замість «р» говорила «л», от і вийшло Малинка, а взагалі я Маринка!

Я засміявся, а за мною Маринка-Малинка, і ось тоді я мовив:

— Добрий талісмане, зроби так, щоб негайно з'явилась королівська карета, щоб відважний принц посадив туди Малинку і відвіз до палацу, де її зустрінуть король і королева.

І коли я вимовив останні слова, на дорозі з'явився маленький «Запорожець», схожий на заводного іграшкового жука. Він підкотив до нас, пригальмував, і з вікна визирнула задерикувата, хитра хлоп'яча фізіономія:

— Що, аварія?

— Ні, — сказала Малинка, — всього лише невеличка поломка.

— Куди їдете?

— В Сокільне, — сказала Малинка без тіні надії.

— Жаль, не по дорозі, — почувся від керма чоловічий бас.

Хлопчик повернувся на голос, про щось пошепотівся з тим басовитим голосом і сказав Малинці:

— Хто без мотоцикла — може поміститись.

— Хм, — глянула Малинка на мене. — Ні!.. — сказала вона і хитнула пучечками чорного волосся. — Я сама не поїду.

— Думай, — порадив хлопчик. — Три хвилини на роздуми, а потім рушаємо.

— Рушайте.

— Нема про що думати, — сказав я. — Треба їхати, Маринко. Мама чекає.

Малинка опиралась, дивилась на мене винуватими очима, та я таки посадив її в машину.

— Як же ти? — сумно запитала вона.

— Не журися. Знайдеться ж якась вантажна машина, яка захоче взяти мене на борт, — весело сказав я. І зовсім не кривив душею, усміхаючись Малинці, бо справді був радий, що вона врешті добереться додому.

— Попрощалися? — суворо запитав хлопчик. — Досить ніжностей. Рушаємо.

— Чекайте! — гукнула Малинка. — Візьми мій талісман. Він може виконати два бажання підряд. Проси вантажну машину.

«Запорожець» покотився далі, тягнучи за собою куряву, а ми zostались на дорозі вдвох із маленькою, різьбленою з каменю мавпочкою.

Але мені не було сумно в такому дивному товаристві. Я думав про Маринку. Чорно-сині очі, теплі, коричневі від сонця рученята і дві кіски над вухами. Маринка — Малинка.

1. Кого Малинка виглядала в морі?
2. Склади усний портрет Малинки.
3. Куди відпочивальники вирушили на мотоциклі?
4. Заради чого люди піднімаються на гору Ай-Петрі?
5. Розкажи, як люди зустрічали схід сонця.
6. Що сталося, коли відпочивальники поверталися з Ай-Петрі?
7. Як насправді звали Малинку? Що можна сказати про її характер?

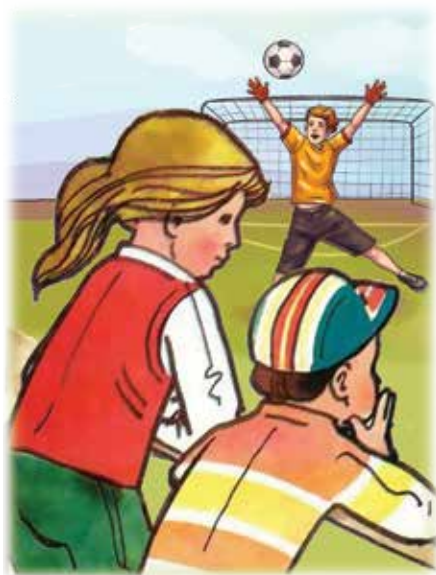
Запасний гравець

I

Правду кажучи, Маріанна ніби й не заважала. Просто мовчки сиділа на бумі і дивилась, як ми тренуємося. Але щось із нами дивно починало коїтись, коли це дівчесько вмощувалось на бумі, звисивши вниз ноги і прицілившись у сітку примруженими очима. Ми тоді бігали так, немов під п'ятами трава горіла, — налітали на бідолашний м'яч, як на лютого ворога.

Хлопцям не хотілося, щоб вона сиділа і дивилась. Валерик Ляхов сказав:

— Ну, Анко, досить. Цілий тиждень ти на бумі сиділа, а тепер знайди собі інше місце! Ясно?

Ми всі у класі називали її просто Анка. Маріанна це їй зовсім не пасувало. Маріанна — ну, це, мабуть, гарна чорноока дівчина. А в Анки довгі, як у хлопчиська, ноги, коротка спідничка і коротке волосся. Очі вона завжди трохи примружує, не наче весь час на сонце дивиться. І тому ніяк не можна зрозуміти, якого вони в неї кольору...

Коли Валерик їй так сказав, вона стенула плечима і вчепилась пальцями в дерев'яний бум, аж кісточки побіліли:

— Ні, не ясно! І взагалі... хлопці, візьміть мене у свою «Комету»!

— Ха! Хо! Го! — ми сміялися на різні голоси, але всі разом. — Дівчисько на футбольному полі?!

Маріанна потягла мене за рукав:

— Та я серйозно, без смішків, капітане! Візьміть мене у команду!

— Та що ти, Анко! Дівчат на рибалку й то не беруть!

— Чому?

— Та так! Не беруть і годі. Улову, кажуть, не буде.

— Це точно! Дівчата не приносять щастя, — підтвердив Валерка Ляхов. — Гіпноз, розумієш?

— Дурниці, — махнула рукою Маріанна. — Я можу забити гол не гірше від Веселовського.

— Верзеш таке! — обурився Валерик і смикнув Маріанну за руку, немов збирався стягнути її з бума.

— Правильно! — кивнула головою Маріанна. — Хіба ж ви інакше умієте? Усі проблеми — кулаками!

Ми всі разом почали сперечатися, тільки Андрій Веселовський мовчав. Він стояв осторонь, немовби й не чув нічого, і бавився м'ячем.

Маріанна затулила вуха:

— Ну, добре, добре! Не галасуйте! Я ж не сама... тобто... це один з вашої «Комети» обіцяв... що ви мене приймете. Він навіть слово честі дав.

Мовчки й здивовано ми дивились то на Маріанну, то один на одного.

— Капітане, — звернувся, врешті, до мене Ігор Діброва, — чи ж ти не капітан?

— То хто давав їй слово честі? Ніхто? Анко, навіщо ж ти говориш неправду?

— Неправду? — спалахнула Маріанна. — Я — неправду? Ну, знаєш! Це ви боягузи і відступники! Не вмієте свого слова дотримувати!

Анка зіскочила з бума і глянула на мене так, немовби це я відступник. Очі в неї стали дивні, якісь зелені, і взагалі обличчя зробилось таке, що я подумав: «Може, їй і справді личить ім'я Маріанна?»

Вона повернулась і пішла не озираючись. І раптом завжди спокійний Андрій Веселовський, шпурнувши м'яча у сітку, сердито сказав:

— Подумаєш, герої! Прогнали дівчину і радіють. Ех, ви! — і кинувся навздогін за Анкою.

Валерик свиснув:

— Ну от, бачите, як впливає це все на людину? Що я вам казав?

II

У хімічному кабінеті, серед безлічі крихких пробірок і колб, я завжди почуваю себе, як гіпопотам у кріслі.

Мені зовсім байдуже, яким стане індикатор, коли його вмочити у розчин, однак я опускаю лакмус у пробірку. Він рожевий, немов котячий язик.

— Сеньків, отже, що ми маємо у пробірці? — Хімічка дивиться на мене зловтішно і нетерпляче. — Лужне чи кисле середовище?

Я стою і тримаю двома пальцями пробірку, а Маріанна щось шепоче, прикривши рота долонею. Хіба ж так підказують?

— То що ж ми маємо? — перепитує хімічка.

Маріанна щось швидко пише і підштовхує мене — і розчин розхлюпується по її зошиту.

— Нічого ми не маємо в пробірці, Тетяно Дмитрівно! — повідомляю я, і весь клас радісно сміється.

Звичайно, кінчається усе записом у щоденнику: «Намагався зірвати урок». Сторінки в щоденнику пронумеровані — спробуй видери!

— Що ж ти так слабо, Сень! — тихенько співчуває Маріанна. — Я ж тобі підказувала!

Мені подобається, що вона поводить себе так, ніби нічого й не було. «Комета» «Кометою», а хімія хімією.

— Знаєш, що найгірше? — кажу я їй. — Мене через це можуть до матчу не допустити!

— Сеньків, не розмовляй! — загрозовано попереджає хімічка.

Після уроків ми збираємося на футбол. «Карпати» грають з «Даугавою». Ми завжди ходимо на матчі всі разом. Купуємо дві склянки насіння і найдешевші квитки, плюємося лушпинням, а Валерик щосили гукає:

— Бий, Куля, бий! Ну, що ж ти, Куля?!

Андрій Веселовський складає долоні разом і дме в щілину між ними: виходить пронизливий звук, схожий на крик паровоза.

А зараз Андрій похмуро дивиться на тротуарні плити і каже:

— Сьогодні, братця, без мене матч буде. Я, напевно, в бібліотеку піду. Нові книжки одержали...

— Ма-амочко! — дивується Ігор Діброва. — Веселовський пропускає матч!

— Андрію, наші без тебе програють!

Але Андрій хитає головою, і навіть ніс у нього стає якийсь похнюплений і гострий:

— Нічого не вийде! Привіт!

Біля квиткових кас я раптом помітив Анку. Черга була велика, Анка по-змовницьки підморгнула мені:

— Давай монетки! Візьму на всіх.

Хлопці в перерві між таймами пішли пити воду, а мені не хотілось — я не люблю солодкої води. Анка теж не пішла.

— Як ти думаєш, йому не сумно? — запитала вона.

— Кому? — здивувався я.

— М'ячу в перерві між таймами.

Лежить сам на такому великому полі...

М'яч і справді виглядав самотнім і забутим, але раніше я цього ніколи не помічав. І не думав, що м'ячеві може бути сумно або ще як-небудь.

— Хм, — сказав я. — Хм... Чудна ти людина, Анко. Жаль, що ти... не хлопець.

Анка засміялась:

— Тоді ви б мене взяли в «Комету», так? — і раптом додала тихо: — Тільки тепер мені зовсім не потрібна ваша «Комета»...

На полі розсипались білі і червоні майки футболістів, а біля нас вмовився Валерик Ляхов з пляшкою лимонаду, і я не міг запитати в Маріанни, чому їй уже не потрібна наша «Комета».

III

— Ах, це ти, Сень! — говорить Анка, відчиняючи мені двері. — Що сталося?

— Розумієш, мені потрібна книжка... Ти казала, що маєш «Цікаву хімію»?

Книжку я вигадав щойно, але Анка сама винна: навіщо питає?

Не міг же я відповісти, що нічого не сталося. Я просто взяв і прийшов. Хіба обов'язково повинно щось статися?

— Є книжка, — каже Анка і сміється: — Хочеш одержати п'ятірку з хімії? Сідай, чого ти стоїш?

Вона підсунула мені стільця, я сів біля письмового столу. Дівчата звичайно наставляють на своїх столах різних іграшок: ведмедиків, песиків і ще всяке. У Маріанни на столі була тільки чорнильниця, календар і кілька книжок.

Вона простягла мені «Цікаву хімію», я сказав «дякую», і тепер слід було б попрощатись, бо я ж прийшов ніби за книжкою, але замість цього я почав перегортати сторінки, строкаті від багатоперхових хімічних формул.

— Хочеш, я тобі поясню, що таке друк на склі? — несподівано, як тоді про самотній м'яч, запитала Маріанна. — Моя сестра вчиться в поліграфічному, і вона цим займається... Та тобі, може, нецікаво?

Я заперечив — ні, цікаво; але тут раптом подзвонили, і Маріанна пішла відчиняти.

Андрій Веселовський спинився на порозі і глянув на мене так, ніби я мав чотири вуха.

— Ти тут... як? Ти — тут? Ну, привіт! А я, знаєш, по книжку зайшов.

— Я теж. Ось «Цікава хімія»... Гаразд, Анко, я піду.

Я помахав їм рукою, але Маріанна раптом попросила:

— Сень, не йди! Я тобі ще одну хімію знайду, добре? Сідай!

Вона підійшла до шафи і почала знову переглядати книжки, а ми з Андрієм стояли мовчки і не дивились один на одного. Взагалі я майже не говорю неправду і тепер не міг собі вибачити цієї дурної книжки: я ж її все одно не читатиму.

— Знайшла! — повідомила Маріанна. — А тобі що дати? Що тобі дати, Веселовський?

— М-м-м, — сказав Андрій, — маєш «Овода»?

— Ти вже читав. Придумай щось інше, Веселовський!

— Не хочу я придумувати! Дай «Овода».

— Як знаєш, — байдуже стелула плечима Маріанна.

Ми вийшли разом з Веселовським. На вулиці Андрій запитав:

— Тобі куди?

— Туди, — кивнув я головою.

— А-а, — сказав Андрій. — А мені туди, — і показав рукою в протилежний бік.

IV

Є така пісенька — «Маріанна, Маріанна»? Може, є, а може, нема. «Маріанна, Маріанна»... Валерик Ляхов розсердився:

— Ну от, гіпноз і є! Ти б краще подумав про матч! Он Веселовський два тренування пропустив, а капітан співає!

— У нього нога болить!

— Знаю я! Ніяка нога в нього не болить. Він по вулиці нормально ходить.

— Не верзи дурниць. У нього нога болить.

— Ні, ти капітан чи хто ти? Ти хочеш, щоб ми програли!

І я підходжу до Андрія:

— Слухай, Веселовський! Ти прийдеш сьогодні на тренування?

— Не знаю.

— Ну, це вже занадто! То нога болить, то «не знаю». Яка тебе муха кусила?

— А ти що, впіймати хочеш ту муху, Сень Сеньків?

— Ой хлопчики, не сваріться! — писнуло якесь дівчисько. — Хімічка йде!

Але вже, мабуть, так мало бути, щоб усе погане зі мною траплялося саме у хімічному кабінеті.

— Пустити! — сказав я Веселовському. — Дай пройти!

А Веселовський ніби не чує — стоїть і все. Я відсторонив його, він одсахнувся і зачепив рукою фантастичну споруду з десятка колб, пробірок і реторт...

— Так, — сказала хімічка. — Досить. Більше потурати я вам не буду. Веселовський, Сеньків! До директора! Зараз же, негайно! — Обличчя в неї почервоніло, мов лакмус у кислому середовищі. З такого «хімічного» порівняння я навіть усміхнувся.

— Вам смішно? Чому вам смішно, Сеньків?

Я сказав:

— Нервовий сміх, Тетяно Дмитрівно!

У кабінеті директора Тетяна Дмитрівна пояснювала:

— Це футбол! Це наслідки захоплення дикунською грою!

Директор сказав:

— У вас післязавтра матч з дев'ятим «А»? Що ж, зустріч не відбудеться. Так, так, можете вважати, що програли! Зараз прошу вас, Тетяно Дмитрівно, вести далі урок, а з цими товаришами ми поговоримо ще на педраді.

Але наступного дня директор викликав нас до кабінету і сказав: — За вас поручились. Узяли на поруки. Людина серйозна, я їй вірю. Не підведіть людину!

Якби не ці «поруки», то зірвалася би зустріч, і хтозна, чи вибачила б мені «Комета». Але коли тебе бере на поруки хтось невідомий — ніякої радості не відчуваєш. Не знаю, як Андрієві, а мені було млосно, немов після манної каші.

Наші шкільні коридори довгі, на цілий квартал. Йдемо ми з Андрієм і мовчимо. Зрештою, чому це потрібно мовчати? Я ніяк не міг згадати, що ж таке сталось, чому ми з Веселовським посварились? Е, що б не сталось, однак «Комета» лишається «Кометою»! Суперечки тут ніякої ролі не повинні грати.

— Ти, Веселовський, приходь на тренування.

— Нічого, не хвилюйся, я в добрій формі!

Я міг би йому сказати, що я капітан, що існує спортивна дисципліна.

Але я сказав про інше:

— Андрію, ти ж знаєш, у нас нема запасних гравців. Якщо одного не вистачатиме, можна провалитись.

— Що ж, ти капітан — ти й думай. Твоя команда!

Я стояв і злився. Ах, моя команда? Нехай так! Я придумую. Що заманеться, те й зроблю. Моя ж команда!

V

До матчу залишалось лише десять хвилин. «Комета», випрасувана і чистенька (які-то ми будемо через п'ятнадцять хвилин!), сиділа на довгій лавці і нервувала: Андрій Веселовський не прийшов!

Валерик Ляхов говорив:

— Я так і знав, я так і знав, що скоїться якась біда: руде дівчисько перейшло мені дорогу з порожнім відром! Під самим носом!

Ігор Діброва сумно передрікав:

— Ми не заб'ємо жодного гола! Завжди Веселовський забивав перший, а я другий...

— Хлопці, може, в нього справді нога болить?

— А може, він ще прийде? Просто трамвай зіпсувався, може таке статись?

Але я знав, що винен не трамвай. Я знав, що Андрій не прийде, ще тоді знав, коли він сказав: «Ти капітан — ти думай». І потім знав, коли увечері він прийшов на шкільне подвір'я, а ми з Маріанною стояли на футбольному майданчику — я на воротах, а Маріанна — я б ніколи не повірив — як справжній футболіст, забила класний гол. Справді, гол був класний — у всякому разі, я не міг взяти того м'яча.

Андрій не бачив гола. Він прийшов трохи пізніше. Він сказав:

— Привіт, Анко! — а на мене навіть не глянув, ніби мене не було, ніби я просто стара камера з футбольного м'яча, а не капітан команди.

— Здоров будь, Веселовський! — відповіла Маріанна. — Що ти нам скажеш?

— Вам? — Андрій підняв камінь і вдарив ним об мур, за яким був шкільний сад. — Я хочу тобі пояснити дещо, Анко... Скажи — що важливіше: людина чи футбол?

— Футбол. Звичайно, футбол, якщо людина — не людина, а боягуз, якого... треба брати на поруки!

— Тебе ніхто не просив!

— Я не про Веселовського, я про «Комету» думала.

— І про її капітана? — глузливо засміявся Андрій.

Угу, я починав розуміти, в чому річ.

Андрій ухопив Маріанну за руку:

— Тепер я все знаю! Тобі потрібен був футбол, і ти заради цього... тільки заради цього... Що, тепер капітан обіцяє взяти тебе в «Комету», так?

Анка тихо попросила:

— Пустити, Андрію.

Він відпустив, а Маріанна поклала мені на плече руку, немов просила вибачення за Андрія:

— Сень, давай ставай на ворота...

Я ще тоді знав, що він не прийде, і тому тепер зважився:

— Знаєте, хлопці, доведеться замінити Веселовського. Запасного поставимо.

— Запасного? Вигадай! Де ти його позичив? У кого? Нам ще підставу припишуть!

Річ у тому, що в нашому класі мало хлопців — якраз футбольна команда — і жодного запасного гравця.

— Маріанно, ходи сюди!

Вона підійшла і подивилась на нас веселими очима. А я — я боявся своєї «Комети» в ту мить, бо це була не «Комета», а вулканічна лава:

— Ти збожеволів!

— Нас на сміх здійнуть!

— Ганьба!

— Хоч ти й капітан, все одно не маєш права...

— Маю! — крикнув я, стискаючи кулаки. — Я знаю, кого беру. Все. Якщо хочете — поговоримо після матчу.

Добре, що пролунав свисток судді, добре, що треба було виходити на поле, бо я не знаю, чи зумів би оборонитись від «Комети». Нічого дивного, що Андрій не дотримав слова, не признався хлопцям, що це він обіцяв узяти Маріанну в команду.

Ох, і настрої був у моєї «Комети», ну й настрої! Я сам так хвилювався, що майка прилипла до спини в першу ж мить гри.

Маріанну майже не можна було відрізнити од хлопчика — в новій червоній майці, в коричневих лижних черевиках вона виглядала зовсім не смішно, може, не згірше від нас усіх.

Суперники зустріли нас уїдлигим сміхом. Звичайно, це було майже неймовірно — дівчина з футбольним м'ячем! Та скоро вони перестали сміятись. Я вирвався на штрафний майданчик, відпасував м'яча Маріанні, а вона точно розрахованим ударом увігнула його в сітку.

Не знаю, може, дев'ятий «А» просто ошалів од появи дівчиська на полі, а може, справді це був хороший гол. Але це не мало значення. Головне — гол був, він підніс настрої, і вже через якусь хвилину Ігор Діброва забив ще одного м'яча.

Ми виграли з фантастичним рахунком — 4:1! Такого ще не було: сьомий «Б» обставив чемпіона школи!

— Ну от, — Анка обтерла пучком трави забруднені руки, — а ти, Валеро, казав — удачі не буде!

Валерик, весь блискучий від поту й радості, припав на одне коліно і жартівливо вимовив:

— О Маріанно, прости мене, нерозумного!

— Ур-ра, Маріанно! — гукнула вся команда.

І тоді ми почули голос Андрія Веселовського. Удавано байдужий, рівний голос:

— Нічого. Може бути. Трапляється часом. Гіпноз, чи як ти там кажеш, Ляхов?

Краще б йому було не підходити. Хлопці шпурляли в нього злі, образливі слова, а він стояв і слухав і дивився, як Маріанна поволі розшнуровує свої черевики на товстій підшві.

— Можеш вважати, що ти більше не в «Кометі»? Хто «за»? — запитав я. І всі підняли руки. Всі, крім Маріанни. Вона все ще розшнуровувала черевики.

— Анко, а ти? — запитав Валерик.

— Не знаю, — сказала Маріанна. Її очі здались мені раптом чорними і зляканими. Зовсім не Анчині веселі, примружені очі.

— Однак більшість «за»... У нас тут буде невелика нарада, Веселовський, отож розумієш...

— Хм, — сказав Андрій, — ну-ну, дивіться, щоб потім... — але він не доказав, що мало бути потім, одвернувся і поволі пішов геть.

Анка дивилася йому вслід, потім махнула рукою і як була — в черевику на одній нозі, в босоніжку на другій — кинулась за Андрієм:

— Чекай, Веселовський, чуєш, стій! Не можу ж я так на вулицю йти!

— Ох, — похитав головою Ігор, — бігають одне за одним, як сіамські близнюки.

— Сіамські близнюки не можуть бігати одне за одним, — заперечив я. — Вони як зв'язані. У них спільна рука або печінка...

— Нізачо не повірю! — засміявся Ігор.

— Ходімо додому, чи що, хлопці? — сказав я.

— А нарада?

— А, і без наради все ясно...

— Чого ти раптом скис, капітане? — здивувався Валерик.

— Ото ще! Чого б я мав скисати? — Я хотів засміятись, але губи чомусь були неслухняні, як з морозу.

Ми почали одягатись. На вузькій довгій лавці лежав Анчин черевик. І Анчин босоніжок. А вона стояла у самому кутку подвір'я, і Андрій Веселовський щось їй говорив, якимось безпорадно розводячи руками.

Валерик Ляхов мугикав собі під ніс, натягаючи чисту сорочку: «Маріанна, Маріанна». Отже, є така пісенька? А мені здавалося, що я сам її вигадав. Як це зветься? Гіпноз? Ні, здається, галюцинація. А може, ще якимось інакше...

1. Чому хлопці не хотіли брати Маріанну до футбольної команди?
2. Склади усний портрет Маріанни.
3. Чому насправді і Сеньків, і Веселовський завітали до Маріанни?
4. Чому ледь не зірвався футбольний матч?
5. Чому Андрій Веселовський не прийшов на гру?
6. Завдяки кому «Комета» здобула перемогу?

Гаманець

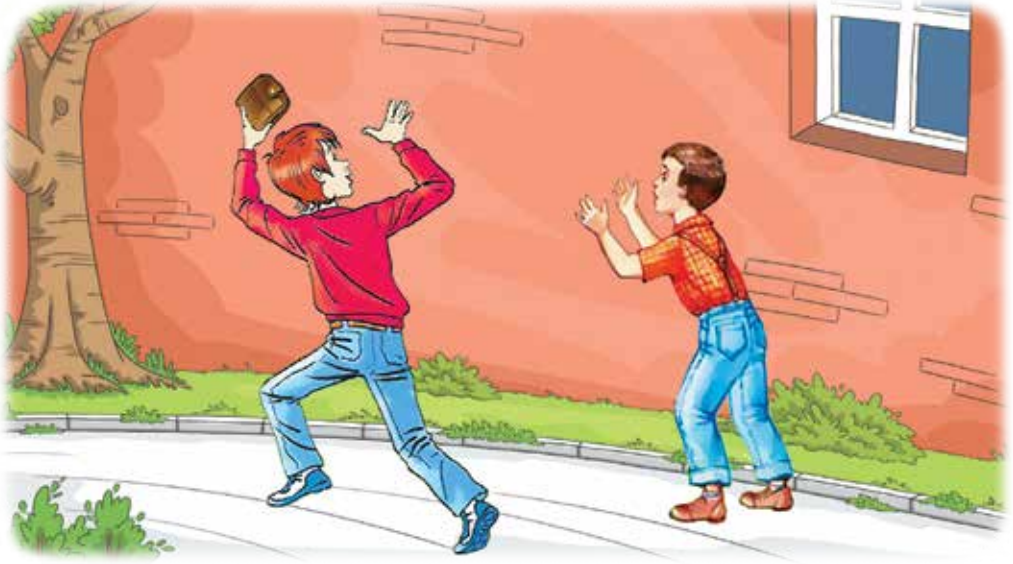
I

— Віддай! Ну, Птичкін, оддай!

Маленький, нашорошений, як розгніване кошеня, Вітя Непосида аж спітнів, намагаючись наздогнати Птичкіна.

А Птичкін, голосно сміючись, невтомно бігав по подвір'ю, на мить спинявся, підкидаючи в долонях новенький шкіряний гаманець, і гукав:

— А ти наздожени — я й віддам! — і знову кидався бігти.

— Ну, Птичкін, одда-ай, Птичкін, тебе ж як людину просять, а ти...

Від безсилля і образи у Вітьчиному голосі щось ніби тріснуло, і хлопець мимоволі схлипнув.

— М-мумочка! — насмішкувато процідив Птичкін. — Чом же ти такий слабенький вродився? Ну, на, бери вже, бери!

Птичкін простягнув до Вітьки руку, але тільки-но той підійшов, Птичкін підкинув гаманець високо вгору:

— Ха-ха-ха! Полетів твій гаманець, крильця в нього вирости!

Вітя мовчки підняв з землі забруднений гаманець:

— Собака ти, Птичкін, от ти хто!

— Ну, ну! — обурився Птичкін. — Спробуй повтори — будеш зуби збирати!

— А ти... ти... От я на тебе Акбара випущу, тоді побачимо, хто зуби збиратиме! — і Вітька звитяжно засміявся, уявивши, як Птичкін тікатиме від Акбара.

— Ану тебе! — раптом втратив Птичкін інтерес до Віті і пішов геть, насвистуючи якусь веселу пісеньку. Птичкін завжди тільки свистів, бо слів не вмів запам'ятати. Та йому цього й не хотілось. Досить уже того, що доводилося зубрити напам'ять вірші, англійські слова й історичні дати.

Історичні дати — це було найгірше. Птичкін сидів за столом, підбгавши під себе ліву ногу, і важко ворушив губами:

— Договір Олега з греками був... договір Олега з греками був...

Він сам від себе закрив долонею сторінку в підручнику і щосили намагався пригадати, коли все ж таки був договір Олега з греками.

Птичкін уявляв князя в шоломі і греків, страшенно схожих на тих, що їх бачив він у фільмі про Одиссея*, вони, звичайно, як Одиссей, намагалися схитрувати, але Олег розумів їхні хитрощі і суворо дивився на греків з-під важкого шолома. Це було давно, страшенно давно, але коли саме, Птичкін не міг пригадати.

— Ех, — зітхнув хлопець, — дріява голова!

Він поволі, ніби боячись, що хтось зловить його на цьому вчинку, зсунув з книжки руку:

— У 911... 911... 911...

З кухні в кімнату ввійшла мама.

— Винеси сміття, Шурко, і будемо вечеряти.

Шурко невдоволено промимрив щось, сповз зі стільця і рушив виконувати мамине прохання. Перед вхідними дверима він побачив маму Непосиди. Мама Непосиди не була схожа на себе. Обличчя її витягнулось, якимось навіть перекошилось, аж Шурко зачудовано хмикнув.

— А, ти вдома! — голосно сказала вона. — А мама твоя є?

— Є, — сказав Птичкін. — Ми зараз будемо вечеряти.

— Мене зовсім не цікавить, чим ви збираєтесь займатись! — вибухнула Вітьчина мама. — Поверни негайно гроші! Куди ти їх подів?

З-за Шуркового плеча виглянула мама. Вона була маленька, ще трохи — і Шурко стане вищий за неї, ніби він дорослий, а вона школярка.

— Зайдіть, будь ласка, до кімнати, — попросила мама своїм звичайним тихим голосом. — Які гроші? Про що тут мова?

— У гаманці були гроші. І вони зникли. Три карбованці. Де ти їх подів, хулігане?

Шурко мовчав. Така вже в нього була звичка: мовчати, коли до-рослі кричать.

— Поясни, будь ласка, — ще тихіше попросила мама. — Я ні-чого не можу зрозуміти.

— Що тут розуміти! Вітя взяв гаманець, новенький гаманець, такий, знаєте, кашкетик, він хотів показати хлопцям цей гаманець, а ваш син відібрав од нього гаманець, силоміць відняв, а коли віддав, то грошей там не було.

— Добре, — ледь чутно мовила мама, і на щоках її виступили дві круглі рожеві плями, — я поговорю з своїм сином, і... І якщо він узяв ці гроші, то він сьогодні ж їх вам поверне.

— Ну от, — замкнувши двері, мовила мама, — спершу були розбиті вікна, бійки з хлопчачками, вибух у класі і ще багато іншого... А тепер — гроші... Вкрадені гроші! Піди знайди їх і віднеси, чуєш?

— Я не брав! — похмуро, не дивлячись на матір, відповів Птичкін. — Щоб мені здохнути, коли я їх брав! Звідки я знаю, де вони!

Мама не запитала, де він вчиться так говорити: щоб мені здох-нути! — вона тільки зітхнула:

— Спробуй все-таки знайти.

А потім відвернулася, зітерла з брови щось невидиме і пішла знову на кухню. Звідти смачно пахло підсмаженою картоплею і салом, але Шурко не пішов вечеряти. Він сів на стілець і вперто, до скрипу, зціпив зуби.

— Договір Олега з греками був підписаний 911 року, — голосно сказав Шурко і ще раз зціпив зуби.

II

Ще не стемніло, а всі хлопці в дворі вже знали про пригоду з гаманцем.

— Ой ти ж! — сказав, присвиснувши, Олег. — І ти навіть не за-примітив, як він їх звідти витяг? Ну й спритний Птичкін!

— Це він двадцять разів зможе подивитись «Чапаєва»! — поза-здрич Мишко.

— Дурні! — розсердився на них Марко. — Тут крадіжка, а вони про кіно!

Тільки Санько мовчав. Він стояв, заклавши руки в кишені, й уважно дивився на Вітьку. Так уважно, ніби ніколи досі не бачив плоско-ногого Вітьчиного обличчя.

Вітька сидів на лавці, біля його ніг лежав Акбар, поклавши на широкі лапи велику квадратну голову. Акбар мав три золоті медалі, і Вітька пишався ними, ніби це йому дали на виставці медаль, а не псу Акбару.

— А нащо ти брав з дому гаманець? — раптом запитав Санько.

— Чого ти причепився? — спалахнув раптом Вітя. — Я ж усе розповідав...

— Того я причепився, що ти брешеш! Не брав Птичкін у тебе грошей, нащо йому твої погані гроші з твого поганого гаманця!

— Дурень! — тоненько скрикнув Вітя. — То я що ж, по-твоєму, сам у себе гроші вкрав?

— Не знаю, де гроші поділись, та тільки не міг їх Птичкін узяти!

Птичкін дивився на них крізь вікно на третьому поверсі і здогадувався, що говорять про гаманець. На столі лежала розгорнута книжка, на все життя, мабуть, затамив Птичкін, що договір Олега з греками був підписаний 911 року, але нічого більше не лізло в голову.

Птичкін почухав потилицю, подумав, ще раз почухав потилицю, щось сказав сам до себе, а потім відчинив шафу і витяг коробку від черевиків, де лежали всякі його скарби: старий складаний ніжик, цвяхи, шматок пемзи, крейда, якісь залізячки і клешня краба. Шурко понишпорив у коробці, витяг щось і заховав до кишені. А потім вийшов з кімнати, тихо відчинив вхідні двері і пішов униз, на другий поверх, де жив Вітя, його батьки і пес Акбар.

— Хто там?

— Я. Птичкін Шура.

— Ну? Знайшов гроші? — Вітьчина мама стояла на порозі, а Шурко напроти неї.

— Ага. Знайшов, — і Шурко простягнув їй маленький пакуночок.

Вітьчина мама підозріло подивилась на Шурка:

— Всі тут?

Але Птичкін не відповів. Він присвиснув, сів на поруччя і вітром сковзнув униз.

— Все! — гукнув Шурко у двір, не наближаючись до гурту. — Можеш заспокоїтись: я вже віддав твоїй мамі гроші!

— Що, Санько, дарма старався? — зловтішно усміхнувся Вітя.

— Лопух ти, — процідив Санько.

III

Через тиждень, здавалося, ніхто вже й не пам'ятав про цю історію. Привітно всміхалася Шурковій мамі при зустрічі мама Віті, а

Шуркова їй у відповідь ввічливо бажала доброго дня. Хлопці в дворі грали в м'яча і в хокей на траві, використовуючи замість шайби консервні бляшанки, і охоче погоджувалися прогулятися із медальїстом Акбаром уздовж вулиці. Тоді на них заздро дивились усі перехожі дітлахи. А Акбар гордо подзвонював медалями і ні на кого не звертав уваги.

І сам Шурко ніби все забув. Тільки ходив якийсь трохи похмурий, тихий і вже не намагався робити хімічні досліди з сірниками у класі. Мама відгортала з-над його лоба густий чуб і казала:

— Постригти тебе треба... Ти чому такий тихий?

— Сам не знаю. Я нормальний, — відповідав Шурко, обережно намагаючись відсторонитись од матері.

І раптом історія з гаманцем знову виплила, як тріска з виру.

Вітя Непосида програв Санькові порцію морозива: він сказав, що зможе стрибнути з парашутом з витки в міському парку, але, звичайно, не стрибнув — в останню мить виявилось, що він сьогодні не у формі, — і хотів перенести стрибок на інший день, але Санько не погоджувався, і Вітя, зітхаючи і скаржачись: «Хіба ж ти людина? Тебе ж просять, а ти...» — почав вивертати кишені. Морозиво мусило бути велике, в шоколаді, «ленінградське ескімо», на це треба було двадцять дві копійки, а у Вітьки було тільки п'ять.

Тоді Санько порадив:

— А ти в підкладці пошукай! В кишені ж дірка, правда? У мене завжди все в підкладці!

Вітька поворушив рукою під підкладкою, а потім витяг руку, розтулив долоню — на долоні лежали гроші, три карбованці, новенькі, тільки ледь зім'яті три карбованці.

— З... з... з... відки вони? — пробурмотів Вітька і раптом зблід.

Санько опам'ятався перший:

— Ось! Ось тобі гроші! Ті самі, що Шурко... що тоді пропали!

Він вхопив Вітьку за барки:

— Ну, ти, тепер тобі ясно?

Вітька спробував захиститись:

— А ти доведи, що це ті ж! А може, це інші, може, це зовсім інші!

— Ще чого! Буду я доводити! Сам знаєш, що ті, сам же знаєш! Випали тоді з гаманця — і все!

— Ага, а які ж тоді він віддав мамі? Які? А, не знаєш? Значить, це не ті! — упирався Вітя.

— Ну, годі вже тобі! Крутишся, як лисячий хвіст! — Санько за звичкою, від якої його ніяк не могла відучити мама, сплюнув. — Неси гроші! Птичкіну!

Вітька похмуро дивився в землю і раптом запобігливо всміхнувся:

— Саню, Санько, а... а... нащо Птичкіну? Все одно Птичкін віддав — і все. А ми б морозива, Сань? Ніхто ж не знає, Са-а-а...

— У-у, ти! — Санько гидливо скривився, немов розчавив гусинь пальцем. — У! Вбити тебе мало!

— Не чіпай! Не чіпай мене! Я мамі... Я Акбара! — заверещав Вітька і кинувся щосили навтьоки, через щойно скопані клумби і вогкі доріжки парку.

Світ для Вітьки потьмарився, ніби його примусили дивитися крізь задимлене скло. А що, коли Санько скаже Шуркові? Ну звичайно, скаже! Треба віддати... Тільки не зараз. Завтра вранці. Тільки не зараз... А що, коли Санько піде до його, Вітьчиної, мами? Ні, не піде! А що, коли піде?

— Морозиво, морозиво! Ескімо, шоколадне, пломбір! — співучим голосом вабила дівчина в білому халаті. — Морозиво!

Вітька — ніби смола під ногами — не міг зрушити з місця. Одну порцію, ну що тут такого, тільки одну порцію. І яке їм усім діло? Подумаєш, тільки одну порцію. Долоня Вітьчина спітніла, як у спеку. Він уже зробив крок до продавщиці, але раптом у його вухах зазвучало Санькове:

— У-у-у, ти! — і він знову кинувся бігти, немовби й справді Санько переслідував його по п'ятах.

IV

— Птичкін, чуєш, Птичкін?

— Чого тобі? — Шурко подивився на Вітю, як на надокучливу муху.

Полохливо озираючись і тягнучи за собою Акбара, — з Акбаром він почував себе трохи певніше, — Вітька зашепотів:

— Птичкін, ходи сюди.

— А!

— Птичкін, чекай! Ну, тебе ж як людину просять. На, візьми. Це... це... ті... ти ж свої віддав, Птичкін, правда? А це... Вони в підкладці були. Знайшлись. На, Птичкін!

Гроші були зім'яті, якісь липкі, вогкі, і Шуркові раптом не схотілося їх брати.

— А! Котись ти! — вицідив Шурко і пішов геть.

Вітька злякався: як же це, як? Санько ж нізащо не повірить, що Птичкін сам не схотів брати.

— Ні, не йди! Стій! Птичкін, мене Санько вб'є, якщо я не віддам! Він сказав... Він ще тоді сказав, що ти не брав, візьми, Птичкін! —

Вітька скривився, його м'які губи ніби розпливлися по обличчю. — Візьми, тільки ти — мамі моїй, Птичкін, не розповідай, Птичкін, мамі моїй...

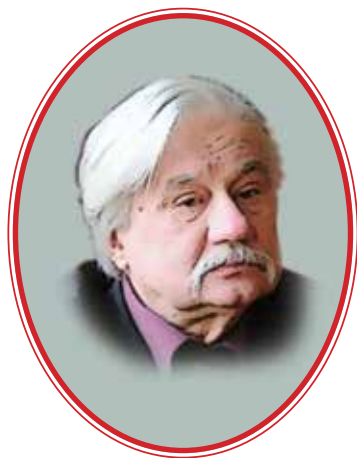
— Що? — Шурко дивився на Вітьку, ніби той був вісником щастя: — Ти це правду — про Санька? Він так і казав, що я не брав, правда? А звідки він знав?

— Правда. Сам від себе... Тільки ти мамі моїй...

Але Птичкін не слухав його. Насвистуючи неймовірно веселу мелодію, він рушив кудись із двору.

1. Через що посварилися Вітько Непосида та Шурко Птичкін?
2. У чому звинуватила Шурка Вітіна мама?
3. Як учинив Шурко?
4. Як у Вітька знайшлися гроші?
5. Подумай, чому Шурко не взяв у Вітька грошей.
6. Схарактеризуй Шурка та Вітька.

ІГОР КАЛИНЕЦЬ

(нар. 1939 року)

Ігор Миронович Калинець — поет і прозаїк, народився 9 липня 1939 року в місті Ходорів на Львівщині.

Після закінчення 1956 року середньої школи вступив на філологічний факультет Львівського університету. Закінчивши університет, працював у Львівському обласному державному архіві, у Львівській науковій бібліотеці імені Василя Стефаника.

З 1987 року брав участь у виданні журналу «Євшан-зілля», згодом став його редактором.

Творчий доробок Ігоря Калинця становить 17 поетичних збірок, які згруповано в два цикли: «Пробуджена муза» (9 збірок) і «Невольнича муза» (8 збірок).

Ігор Миронович пише також вірші для дітей. Він видав кілька дитячих книжок, які розійшлися не лише в Україні, а й у Казахстані, Канаді, США, Аргентині.

1977 року Ігоря Калинця нагороджено Премією імені Івана Франка в Чикаго (США), 1992-го — Премією імені Василя Стуса, а за книжку вибраних поезій «Тринадцять аналогій» удостоєний Національної премії України імені Тараса Шевченка.

Ігор Миронович живе і працює у Львові.

1. Де навчався Ігор Калинець?
2. Розкажи про творчий доробок Ігоря Калинця.

Стежечка

Ходім зі мною, стежечко.
Обережно,
не зачепися за камінець,
переступи соломку
і під спориш не ховайся, —
все одно бачу.

А там,
за городом,
ого як ти виросла!
Сама біжиш,
через струмок перескакуєш,
батіжком по пилюці цвюхаєш,
за суницею збочуєш,
топчеш горох при дорозі.

Коли б глянути, стежко,
он з тої гори на всенький світ!
Тільки не поспішай:
така верчена ти,
як дзиґа.
Але ж світ красний —
голова крутиться...

1. Читай вірш лагідно, дотримуйся інтонації.
2. Чому поет так лагідно звертається до стежечки? Які ласкаві слова він використовує?
3. Що мріє автор побачити за допомогою стежечки?
4. Яка стежечка у твоєму житті? Що ти мрієш побачити за допомогою стежечки життя?

Блискавка

Живе собі королева —
королева темряви.
Кортить їй зазирнути
у дзеркало —
а темно.
Зблисне
на мить світлом —
зазирне:
— Хто на світі найгарніший?
— Ви, Ваша темність, —
відкаже дзеркало
похапцем.
Заспокоїться королева
на часину.
Сказано,
писана красуня.

1. Читай вірш уважно, дотримуйся граматичних пауз.
2. Кого мав на увазі автор, зображуючи блискавку як королеву темряви?
3. Яка роль дзеркала?

Веселка

Надягла веселка
стрічок-стрічок,
як у свято.
Взяла коромисло
і пішла до річки.
Дорогою перестрів її
князенко соняшник
із золотим черевичком
у руці.
Поміряла веселка —
якраз на ніжку!
От вони й побралися.

1. Читай вірш лагідно, звертай увагу на розділові знаки.
2. Кого зобразив автор у образах веселки й соняшника?
3. Якою зображено веселку?
4. Чому соняшника названо князенком? Що він подарував веселці?

5. Подумай, яку казку нагадує тобі цей вірш. Пригадай і розкажи цю казку.
6. Чи є в тебе хтось, кому ти симпатизуєш? Як проявляється ваша дружба, симпатія?
7. Вивчи вірш напам'ять.

Криничка

Сплю глибоко-глибоко.
А ще глибше —
мати моя підземна.
Я їй про зорі розповідаю,
а вона —
про коріння дуба.
Я їй про хмаринку,
а вона студеним молоком
мене поїть.
Я їй про метелика, а вона
з водяного царства
русалку приводить.
А оце весняна калина
не хоче забрати
з мене свою подобу.
Тільки сонце
п'є та п'є
калинову воду
через золоті соломинки.

1. Читай вірш у різному темпі: повільно, швидко, дотримуйся розділових знаків.
2. Читай уважно вірш мовчки.
3. Що є матір'ю кринички? Хто живить її водичкою?
4. Що розповідає криничка матері? Чому? А ти ділишся своїми радіщами й негараздами з матір'ю? Про кого чи про що ти їй розповідаєш?

5. Про що підземна матір розповідає криничці?
6. Яке дерево росте біля кринички? Які дерева часто садять біля криниць, води?
7. Намалюй те, про що розповідає криничка своїй підземній матері.

Дим

Втік дим від вогнища,
просто у синіх джинсах,
розпатланий,
та й подався у мандри.
Тільки спечену картоплину
прихопив.

По дорозі місто.

Сів у трамвай —
приножується.

Зітхнула кондуктор:
— Осінь мені запахла.
Залоскотало водієві в носі —
повернув трамвай
і гайнув у гай.

«Я не в той трамвай сів», —
подумав дим
і через вікно
вистрибнув.

1. Читай вірш, чітко вимовляючи слова, дотримуйся інтонації.
2. Яку пору року описано у вірші?
3. Чому дим у синіх джинсах втік від вогнища?
4. Чому дим прихопив із собою спечену картоплину? У яку пору року печуть на вогнищі картоплю?
5. Чому кондуктору в трамваї запахло осінню?
6. Чому водій трамвая повернув у гай? Як змінився гай восени?
7. Чому дим вистрибнув із трамвая? Куди дим хотів поїхати і яким трамваєм?
8. Складіть у класі текст описового характеру на тему: «Осінь настала». Використовуйте слова з вірша.

ПЕРЕВІР СВОЇ ЗНАННЯ І ВМІННЯ

Пригадай

1. Про що писали Олександр Олесь, Павло Тичина, Василь Симоненко, Максим Рильський у своїх віршах?

2. У якому оповіданні йдеться про життя і смерть заради Батьківщини?

3. У якому творі і як описано батька, діда, природу рідного краю? Відповідь доповни прикладами з тексту твору.

4. У яких творах розповідається про гуманне ставлення людини до природи — тварин і птахів?

5. Кому присвятив свої найкращі ліричні вірші Борис Олійник? Як називаються ці твори й про кого та про що в них розповідається?

6. Пригадай і розкажи про пригоди друзів, описані в повісті Всеволода Нестайка.

7. Коли Ліна Костенко почала писати вірші? Про що пише поетеса у своїх творах?

8. Як Славко Беркута подолав тяжку хворобу?

9. Про кого й про що пише у своїх віршах Ігор Калинець?

10. Пригадай авторів цих рядків:

• *Рідна мова в рідній школі!
Що бринить нам чарівніш?*

• *Можна все на світі вибирати, сину,
вибрати не можна тільки Батьківщину.*

Поясни

1. Кого возвеличували у своїх творах Павло Тичина, Василь Симоненко, Максим Рильський? Відповідь доповни словами з прочитаних віршів.

2. Як проявилось ставлення людини до тварин у творах цього розділу? Відповідь доповни прикладами з текстів творів.

3. Чому матір, Батьківщина, здоров'я — найдорожче, що є в людини?

4. Як перегукується реальне, фантастичне та уявне в поезіях Ліни Костенко? Наведи приклади з її творів.

5. Хто з героїв повісті «Шпага Славка Беркути» викликає в тебе симпатію, а хто — ні? Поясни, чому.

6. Які мотиви поезій Ігоря Калинця? Що він прославляє у своїх віршах?

Продемонструй знання і вміння

1. Визнач тему й основну думку кожного з творів: «Лідер», «Лось», «Сіроманець».

2. Визнач позитивних і негативних героїв творів «Лось», «Сіроманець». Доведи свою думку прикладами з текстів творів.

3. Схарактеризуй поведінку й характер героїв творів «Лось», «Сіроманець».

4. Визнач тему кожного з прочитаних віршів Ліни Костенко та Ігоря Калинця.

5. Визнач позитивних і негативних героїв повісті «Тореадори з Васюківки». Доведи свою думку словами з твору.

6. Назви дітей — героїв повісті «Шпага Славка Беркути». Хто з них викликає в тебе симпатію? Чому?

Продовж думку

1. Мені подобаються вірші про матір, тому що ...

2. Якщо щось корисне робиш для інших, то ...

3. Читаючи вірш «Троянди й виноград», я уявляю ...

4. Я теж хочу навчитися добре виконувати ту роботу, яка принесе мені ...

5. До тварин потрібно ставитися гуманно, тому що ...

6. Я теж хочу мати такого друга, як Славко Беркута, тому що ...

7. Мені подобаються вірші Ліни Костенко і Ігоря Калинця, тому що в них ...

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИЧОК

А

Айсберг — льодова гора, що відломилася від материкового льодовика і плаває в морі.

Антична література — література стародавніх греків і римлян.

Аркан — довгий мотузок із зашморгом на кінці, за допомогою якого ловлять коней та інших тварин.

Б

Боярин — представник вищої знаті, великий землевласник.

Бранка — полонянка.

Бурса — чоловіча духовна школа у XVIII — середині XIX століття.

В

Вівірка — те саме, що білка.

Г

Гальорка — верхні яруси театру.

Гестапо — таємна поліція в Німеччині в 1933—1945 роках. Була призначена для боротьби з супротивниками нацистського режиму.

Гетьман — у XVI столітті — виборний ватажок війська Запорозької Січі; з XVII століття до 1784 року — начальник козацького війська та верховний правитель України.

Горниця — гарно прибрана кімната; світлиця.

Д

Декорація — живописне зображення місця і обстановки дії, що його встановлюють на сцені.

Джура — в Україні XVI—XVIII століть — зброєносець, учень козацької старшини. Зазвичай джурами були молоді хлопці, які разом із козаками брали участь у походах і боях.

Дьоготь — бура або чорна в'язка смолиста рідина з неприємним запахом, яку добувають із дерева, торфу, вугілля. Дьогтем змащували рухомі металеві частини коліс, воріт, дверей.

Е

Есе́ — невеликий за обсягом прозовий твір вільної композиції, що виражає індивідуальне враження від чогось.

Ж

Жа́ботин — село в Черкаській області, засноване в кінці XVI століття.

Жупа́н — старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хустром, що був поширений серед високого козацтва та польської шляхти.

З

Зелемінь — гора в Карпатах.

Зеленець — ще зелений, недоспілий плід рослини.

К

Капітуляція — тут: відмова від боротьби, визнання безсилля перед ким-небудь, чим-небудь.

Контóра — відділ або установа з господарськими, фінансовими та іншими функціями.

Корогва́ — прапор.

Красо́ля — декоративна рослина з великими запашними квітками яскравого (переважно жовтогарячого) кольору.

Л

Лима́н — затока з морською водою в гирлі річки або озеро поблизу моря.

М

Магістра́т — тут: будинок міського управління.

Мазни́ця — посуд для дьогтю.

Марсіа́ни — вигадані жителі планети Марс.

Метаморфо́за — перетворення однієї форми чого-небудь в іншу; видозміна.

О

Одіссей — герой давньогрецького епосу. Національний герой Греції.

П

Пасе́мці — помічники.

Пелеха́тий — тут: із густим скуповдженим волоссям.

Плай — стежка в горах.

Поліго́н — ділянка місцевості, обладнана спеціальними спорудами та приладами для випробування різних видів озброєння.

Полковий обóзний — належав до полкової старшини, керував обозом, а також артилерією.

Прика́жчик — тут: найманий службовець у поміщика, що виконував різні господарські доручення або керував господарством.

Припові́дка — жартівливий вислів; приказка.

Причанда́лля — які-небудь предмети, речі.

Пудо́вий — який важить один пуд — близько 16,4 кг.

П'ятипудо́вий — який важить п'ять пудів (один пуд — близько 16,4 кг).

Р

Ра́йці — члени магістрату.

Рата́й — орач, оре землю.

Ра́тище — спис.

Ремане́нт — сукупність предметів, необхідних для якої-небудь галузі діяльності.

Реставра́ція — тут: відновлення в первісному вигляді будівель, що були пошкоджені або спотворені при подальших переробках.

С

Сага́ — річкова затока.

Са́жень — давня міра; дорівнювала приблизно 2 м.

Сало́н — зал або простора кімната для приймання гостей; вітальня.

Семіна́рія — середній духовний навчальний заклад.

Спелео́лог — людина, яка досліджує печери.

Спесі́во — пихато.

Стрій — тут: те, у що вбираються; наряд.

Стряпчий — тут: у царській Росії особа, яка представляє інтереси громадян у суді.

Ступерна́к — товкач — товстий дерев'яний стрижень для подрібнення чогось.

Т

Тореадо́р — головний учасник бою биків.

У

Ўмань — місто в Черкаській області. Вперше згадується на початку XVII століття.

Універса́л — тут: розпорядчий акт адміністративно-політичного характеру українських гетьманів.

Х

Хіру́рг — лікар, який робить операції.

Хоро́ми — великі розкішні будинки.

Ц

Цебе́рка — дерев'яна посудина з дужкою для носіння і зберігання води.

Ч

Чума́к — в Україні у XV—XIX століттях — візник і торговець, який перевозив на волах хліб, сіль, рибу та інші товари для продажу.

Ш

Ша́нці — земляні укріплення у вигляді ровів із насипом; окопи.

Шаплі́к — посудина з ручками для носіння рідини.

Шумові́ння — піна.

Щ

Щупачо́к, щупа́к — самець щуки.

Я

Ясені́ць — перший тоненький льодок.

ЗМІСТ

Відтворення життя засобами художньої літератури.....	4
--	---

УСНА НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ

Українські народні історичні пісні	5
Пісня про Байду	7
Ой Морозе, Морозенку.....	8
Максим козак Залізник.....	11
Їхав козак на війноньку	12
Для позакласного читання	
Дівчина з легенди. За <i>Михайлом Стельмахом</i>	12
Грицю, Грицю, до роботи!	13
Українські народні прислів'я та приказки.....	14
<i>Перевір свої знання і вміння</i>	17

З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХІХ СТОЛІТТЯ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО	18
«...Світає, край неба палає...» (<i>Уривок із поеми «Сон»</i>).....	20
«Я не нездужаю, нівроку...» (<i>Уривок</i>).....	20
Доля	21
«Над Дніпровою сагою...» (<i>Уривок</i>).....	22
Для позакласного читання	
В казематі (III. «Мені однаково, чи буду...»)	23

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ	24
Добре торгувалось.....	24
Запорожці у короля.....	26
ЛЕОНІД ГЛІБОВ	27
Шука.....	28
Муха й Бджола (<i>Скорочено</i>).....	29
Жаба й Віл (<i>Скорочено</i>).....	31
Для позакласного читання	
Цуцик.....	31
БОРИС ГРІНЧЕНКО	33
Олеся (<i>Стислий переказ</i>).....	34
Украла (<i>Стислий переказ</i>).....	37
Під вербами.....	38
Для позакласного читання	
Ранок (<i>Скорочено</i>).....	39
ІВАН ФРАНКО	40
Захар Беркут (<i>Скорочені уривки</i>).....	41
Для позакласного читання	
Фарбований Лис (<i>Скорочено</i>).....	55
ЛЕСЯ УКРАЇНКА	60
«Скрізь плач, і стогін, і ридання...».....	60
Досвітні огні.....	61
Калина (<i>Уривок</i>).....	62
Казка про Оха-чародія (<i>Скорочено</i>).....	63
АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ	66
За сестрою (<i>Оповідання з козацької старовини</i>) (<i>Переказ уривків</i>).....	67
Для позакласного читання	69
Перевір свої знання і вміння	71

З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ	72
«Як довго ждали ми своєї волі слова...»	73
«Рідна мова в рідній школі!...»	73
«Коли б я знав, що розлучусь з тобою...» (<i>Уривок</i>)	74
Для позакласного читання	
Айстри	74
ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО	75
Спогади. За <i>Никифором Падалкою</i>	77
Ніч перед боєм (<i>Стислий переказ</i>)	77
Воля до життя (<i>Скорочено</i>)	78
Для позакласного читання	
Зачарована Десна (<i>Скорочені уривки</i>)	81
ПАВЛО ТИЧИНА	87
Я утверждаюсь (<i>Скорочено</i>)	88
«Ви знаєте, як липа шелестить...»	89
«Ой, не крийся, природо, не крийся...» (<i>Скорочено</i>)	89
Золотий гомін (<i>Уривки з поеми</i>)	90
Для позакласного читання	
«Гей, вдарте в струни, кобзарі...» (<i>Скорочено</i>)	91
ОСТАП ВИШНЯ	91
Чудесні пташки	92
Фазани	95
ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО	97
Україні	98
Лебеді материнства (<i>Скорочено</i>)	99
Матері	100
Моя мова	100
«Люди — прекрасні...»	101
«Земле рідна!...»	102

Для позакласного читання

«Ти знаєш, що ти — людина?..» (*Скорочено*) 102

ЛЕОНІД СМІЛЯНСЬКИЙ 103

Лідер (*Уривок*) 103

Геннадій і Петрик 108

Для позакласного читання

Серце (*Скорочено*) 111

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ 114

Спасибі 115

Троянди й виноград (*Скорочено*) 116

Мова (*Уривок*) 117

Шпаки 118

ЄВГЕН ГУЦАЛО 119

Лось 120

Сім'я дикої качки 126

Для позакласного читання

Олень Август (*Скорочено*) 132

МИКОЛА ВІНГРАНОВСЬКИЙ 137

Сіроманець (*Скорочено*) 138

Для позакласного читання 147

БОРИС ОЛІЙНИК 153

Мати (*Скорочено*) 154

«Ніхто не забутий...» 155

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО 156

Тореадори з Васюківки (*Скорочені уривки*) 157

Для позакласного читання 165

ЛІНА КОСТЕНКО 171

Повернення Шевченка 172

«Тут обелісків ціла рота...» 172

Перекинута шпаківня 173

«Ще назва є, а річки вже немає...»	174
«Я хочу на озеро Світязь...»	175
Крила.....	175
Для позакласного читання	
Маруся Чурай (<i>Історичний роман у віршах</i>) (<i>Скорочені уривки</i>)	176
НІНА БІЧУЯ	187
Шпага Славка Беркути (<i>Скорочені уривки</i>)	188
Для позакласного читання	
Шпага Славка Беркути (<i>Скорочений уривок</i>)	197
Де народжується сонце	200
Запасний гравець	208
Гаманець.....	218
ІГОР КАЛИНЕЦЬ	225
Стежечка	226
Блискавка	227
Веселка	227
Криничка	228
Дим.....	229
<i>Перевір свої знання і вміння</i>	230
Тлумачний словничок	232

Навчальне видання

Кравець Ніна Павлівна
Дмітрієва Маріанна Валеріївна

Українська
ЛІТЕРАТУРА

Підручник
для осіб з особливими
освітніми потребами (F 70)

8 клас

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Головний художник *М. Б. Гутман*
Редактор *А. С. Мнишенко*
Коректори *А. В. Дрожжина, Л. Ф. Іванова*

Формат 70x100/16.
Ум. друк. арк. 19,50. Обл.-вид. арк. 15,00.
Тираж 4558 пр. Зам. №

Державне підприємство «Спеціалізоване видавництво “Либідь”»,
вул. Пушкінська, 32, м. Київ, 01004

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3055 від 12.12.2007

Віддруковано в ПП «Видавництво “Фенікс”»,
вул. Шутова, 13б, м. Київ, 03067

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 271 від 07.12.2000